

С (Алт).
3 430



1970

№2

ТУУЛАРДЫН ЫЛДЫЗЫ

1970



С (Ant.)
3-430

ТУУЛАРДЫҢ ЖЫЛДЫЗЫ

182287



АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР
ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ ТУУЛУ
АЛТАЙДАГЫ БӨЛҮГИ · II · 1970

Горно-Алтайскан
облыскаан
БИБЛИОТЕКА.

✓



КЫЗЫЛ ЖАРЧЫ

Он жети жыл. Күс. Питер.
Омок салкын, күркүре.
Оноң Алтайга не једер?! —
Оны јок беристе.

Бүрүнкий Неваның коолында
Бүркенчиктү тун — кереес.
Бүдүмчилеп Ленин Смольныйда:
«Бүгүн ле элге јаң керек!»

«Удазаас — өлүм!» — деп кимирти
Унчуккалак күкүрттий.
«Ундервудтын¹» тызырты
Улайлаган тибирттий.

Машинистканың колына
Маказырайт клавиша.
Маң бажында лентала
Маңзааргылайт ис — буква.

Арт-учында томолта
Ак-чаазыннан айрылат...—
Ак-јарыкты торгулта
Кызыл јарчы мантадат.

Кыйынду Орус телкемде
Кыйгыбыла учуртат.
Кылбыркай содон бөрүкте
Кызыл јылдыс суркурайт.

¹ Ундервуд — колло согор машинка.

Кызу терин жеңиле
Кыпсый согуп сергидет.
Кыймыгы жок кийининде
Кызыл мааны элбирейт.

Салкындарла жарыжып,
Санаазында түш көрөт.
Саң башка эрте кар түжүп,
Саамайында көгөрөт.

Жылдарбыла жорукта
Жылу биле ундылат.
Жызыраган кыртышта
Жылгыр ады мантадат...

...Анайып он сегис жыл чыгат,
Алтайда тош каранду.
Кайа-таштый унчукпайт
Кара башту албаты.

Та кайда да калганчы
Табыштар бачым жетпес те...
Табылгылык тас камчы
Такып ла байдын билекте.

—Эмди кижн канайдар?! —
Эренгистү эл.
Эп-сүмени кем айдар?!—
Э-эй! Кызыл жарчы, кел!

Кел биске, кеберкек жарчы!
Кел биске, керсү жарчы!
Кел биске, кызыл жарчы!
Жары! О, бийик жаргы!

Кулдар бойыс жыргалда
Кудурышсын, ундытсын.
Кулак-байлар сангыста
Курулышсын, урунзын.

Айса, Кронштадт тожында
Ат таказы мокоорды!?
Айса, Перекоп тужында
Адырманду төг тутты?!

Эмезе ыраак Уралда,
Эртечил јастың јолында,
Эмеш буудактар болды ба?
Эрјинен шоокырып калды ба?

Јок! Јарчыны не тудар —
Јоболто, болот, корголјын?!
Јоругын ол улалтар...
Јолой Алтайга табарзын.

Јайым тибиртке кўлделип,
Јайрадылат тўн.
Јаңгы Алтайга јолўнип,
Јаркындалат кўн!..

...Аргымакты куйруктай
Кызарган јылдар чўйилет.
Алаканымда уйуктап,
Кызу јылдыс тўженет.

Ак-јарыкты ўлўмшен
Аргадаган ок...
Адамның содон бўрўгинен
Алып алган чок...

Бу не, учы?! —
Јок! Адам тартыжат.
Бўгўн кызыл јарчы
Орчылангла мантадат.

АЛЕКСАНДР ИВАНОВИЧ СМЕРДОВКО АЛТАН ЈАШ

Бистинг алтай литератураныг жаан наҗызына, Сибирьдинг жарлу поэди Александр Иванович Смердовко, быҗыл алтан јаш толды. Ол Уралда чой кайылтар ишмекчи кижининг билезинде чыккан. Јаш туҗында јенгил эмес јүрүм көргөн. Ада-Тсрөл учун јууда турушкан. Эмди ол жарлу поэт, жаан јүрүмди өткөн, билгири көп, ченемели жаан киж. Александр Ивановичтинг үлгерлерин бистинг советский улус јакшы билер. Ол бийик чыңдыйлу ондор тоолу поэтический јуунтылардын авторы. Онынг «Пушкиннинг кырлары» деген поэмазы советский литературанын алтын фондына кирип јат.

Александр Иванович бистинг Алтай јерисле сүрекей јуук колбулу. Ол Алтай керегинде, онынг улузы керегинде көп јаркынду үлгерлер бичиген. Бистинг литература јангы ла өзүп турарда, ол Афанасий Лазарьевич Коптелов чылап ок, литературага жаан творческий болуҗын јетирген. Бу болушты бис, алтай литераторлор, качаннын качанга ундыбазыс.

Александр Иванович алтай поэттердинг үлгерлерин көп јылдардын туркунына көчүрип келди. Көп миллион орус кычыраачыларды алтай поэзияла таныштырарга ол сүрекей жаан иш өткүрет. Александр Иванович алтай ла шор албатылардын геронческий поэмаларына жаан ајару эдип, оморды орус тилне көчүреринде база эрчимдү турушкан. Ол алтай албатынын «Ак-Тайчы», шор албатынын «Ай-Толай» деп чөрчөктөрин көчүрген.

Александр Иванович јангыс ла поэт эмес, анайда ок жарлу журналист. Ол көп јылдардын туркунына «Литературный газетинг» корреспонденти болуп иштеген. Эмди дезе «Сибирьдинг отторы» деп журналдын төс редакторы болуп иштеп туру.

Элбек талантту, партийный төп шүүлтелү, интернационалист поэтинг творчествозы биске јуук ла кару. Оны бис, алтай литераторлор, алтан јажы толгоныла уткып, көп јаш јажазын, бийик творческий јенүлер алзын деп, акту јүрегистен күүнзейдис.

Күндүлү кычыраачылар, слерди поэтинг үлгерлериле таныштырып турубыс.

АРЖАН АДАРОВ

Александр Смердов

Келген письмолор тыштында
Кен телекей жадыры.
Анадырь, Комсомольск, Нгарка,
Темир-Туу, тенгистин жадаы.
Найылыктын үзүлбес кылдары
Ыраак жерлерден чөйилет,
Жаңгы журттар, городтор,
Жаңгы адрестер бичилет.

Соок түндүк, Енисей,
Лена тенгисле биригер.
Анда жүрген улустан
Кем де мениле билижет...

Кайда да Саяннын жыжында
Метеорит түшкөн дешкилейт.
Оны барып көрөргө
Найыларым бүгүн тың мендейт.

Картада чөйилген чийүлөрдү
Кайкап аяктап турадым.
Канча жолдор өткөннөс,
Найылар деп айдадым.

Жөөжөгө жүткүп жүрбөдүс,
Жерис ле жаңгыс жарангай!
Байкал көлдүн ар жаңы,
Чаңкыр туулу кин Алтай!

Карталарды жайа тудуп,
Канча жолдорды өдөдүс,
Ол жолдорло жаш үйө
Барарын билип жүредүс.

АГАШТЫҢ ЖИИЛЕГИ

Изү түштүктүн алтын садынан
Сен бистин соок жериске келдин,
Бойыңла кожо ыраак жердин
Кайкалду жараш жыдын экелдин.

Түштүктүн күни сени алтындап,
Түмөн будукла кееlep салган.
Эмди соок, јотконду јеримде
Агаш јиилеги столымда јаткан.

Күндий сары сени көрсө,о,
Күнет Таврия јерин санандым.
Агаш јиилектери солоңылап өскөн
Алтын таланы эске аладым.

А чаңкыр Алтайдын кырларында дезе
Чақыраган соок шыңырап барат.
Күрең түктери күнге чедиргентип,
Күмүш јеримде киштер мантажат.

Алтын, мөңүн јөөжөлөр дезе
Ак карлар алдында јадат.
Кемјип болбос оның байлығын
Кечире турган туулар јажырат.

Јыш агаштарда киреелер шуулап,
Кызыл тыттар күзүреп јыгылат.
Агаштар, суулар, кырлар ажыра
Ыраак Улаганга јол јазалат.

А кичинек јуртта соокты да сеспей,
Сад өскүреечи билинбей иштенет.
Јиилектин агажын соокко үредип,
Күндий јиилектер аларга кичеенет.

Анда сливанын агажы бар,
Украин јеринин вишнязы өзөт.
Јараш Грузиянын чечектери мында
Јажыл кырларга сүүнип көрөт.

Бис мынайда јенип ле амадап,
Көмүрлер, рудалар табадыс.
Алтайдын кайыр кырларында
Јиилектү агаштарды тарыйдыс.

Иште јенүлерге јетсебис,
Јаңы садка ойто ло келерим.
Бышкан јиилекти үзеле,
Сүүгеним, сеге берерим.

Мен сени сүүген чилеп,
Төрөлимди сүү деп айдарым.
Көгсргөн жылдыстын жарыгын
Көзүңнөн сенин табарым.

БИЙИКТЕР

(Поэмадан алган үзүк)

Жоткон карлу бу соок жерден
Жаркынду күнде учуп чыккам.
Жажыл агашту изү түштүкке
Жарым ла түшке једип баргам.

Мүркүт те учуп јетпес бийиктең
Мүүстий курч кырларды көргөм.
Көк чаңкыр мөңкү тоштордон
Көзим тайкылып, үстиле өткөм.

Јабыста, јабыста, јажыл капчалда,
Јыландар чылап, суулар јылышкан.
Јашта үлгерден кычырган Қазбек
Јанымла менин сдүп брааткан.

Кавказ мында, менин алдымда,
Алаканда немедий көрүнип јадат.
Јирменчи чак тегин кижини
Кандый бийикке, бийиктерге чыгарат.

Өйдүн ле элкемниң өзөгине тереңжип,
Өскө дө кайкалду телекей көрөрис.
Је поэзияда бойының кемјүзи бар —
Јердин ле тенериниң бийигин билерис!

Улу амадуга поэт канаталып,
Учар тууның бажында турган.
Өйлөрдү, ыраактарды сгкүре көрүп,
Өскө үйелер келерин сананган.

Чолмон көстөриле телекейди ајыктап,
Ол жаңыскан бийикте турган.
Ол чылап Кавказтын бийигинде
Өйимле турзам деп мен санангам.

Алтай тилге Аржан Адаров көчүргөн.

«КӨК ОТ»

Айылдың жаантайын божобос канча түмен оок иштерин эдип, Эмил учында энгиргери капшай ла амырап, тым отураарга мендеди. Айак-казанды јунуп божойло, јуунак јинт келин телевизор көрүп отурган кызычагынын ла өбөгөннининг јанына келди. Телевизордон Москвада съездтердинг Оргсөзинде өдүп јаткан јаан јуун көрүнөт... Эмил бир эмеш көрүн турала, көрөргө јакшы болзын деп кыптыг одын өчүрүп ийеле, штораны тартарга көзпөккө јууктады. Тышкары тымык койу энгир турды. Кышкы город отторын бајырайта күйдүрүп ийтир.

Олор үчүнниг телевизордо јуунды бир канча сйгө тымык, јайым көрүп отурганын кенейте эжиктинг звоногы үсти... Эмил эжик јаар мендеди. Анча-мынча болгон кийининде айылга үч кижии кирип келди. Олор Эмилдинг чыккан-өскөн деремезинег келген јагыс јердинг улузы болды. эн алдында эки тулугы чоокырайа бурайа берген Бачым турды, онынг кийининде омок-јимек бүдүмдү Олдончы деп кижии көрүнөт, учында Бачымнынг городто национальный школдо үренип турган энг кичү кызычагы турды.

— Ичкери базып отураар — деп, Эмил кыптыг одын күйдүрди.

— Арга јокто слердальды бедреп келдис — деп, Бачым ичкери базарынан јалтангандый айдынды. Ол чала аайланбай турарда, кызычагы сго алтай тере тонын чупчыырга болушты.

— Городоордынг улус конотон јеринде јер јок дежет. Байла, улустынг көби чын болбой — деп, Бачым ончозын капшай јартаарга мендейт. — Дең, кижии-эш аайланатан неме эмес: улустынг көби де коркуш, машиннага да бастырып ийер болорым деп коркыйдым. Карын, бу балам баштап экелди. Акыр, бу кайдаар отурайын, Эмил?

— Ичкери базаар ла — деп, Эмил күлүмзиренип, маңзарып турган эмегенди төр бажына апарын отургусты.

— А, чындап јакшы ба, Барза? Айылдың ээзиле мен јакшылашпаган турум не. Јүзүн-јүүр отко, тал-табышка торт аайланбай турум — деп, Бачым тулугдарын сыймайт. — Је мындагы улус кандый јадыраар?

— Бу кастинсада качан-бирде жайым болор жаңы бар ба? — деп, Олдончы сагалы тарбылта өзүп калган ээгин сыймап, столдын жанында отургушка бөкөйдү. — Мен канча катап городко келип те турзам, оңон бир катап жер алып конбодым. Жок ло дежер. Та кижини жаман көрөлө бергилебейтен, та кандый?

— Айса кайда конуп-түнөп турган, сен бу городто? — деп, Бачым жеринег кожо келген нөкөрүнөң чочып сурады.

— Же кажы келишкенче ле. Канайдат база — деп, Олдончы күлүм-зиренди, — кезикте чек үч көрбөгөн кижиниң айылына конуп жадырым...

— Улус сени база айылына кийдирип ле турар ба? — деп, Бачым сонуркайт.

— Кижини улуска база айдынып ла жат не. Кижиниң кандый эп-сү-мези жок. Же эжик токулдадып барардаг озо мен бир шилди тудунып ла алтам. Ол өрөкөн болужын жетирип ле ийер — деп, Олдончы эбیره көрди. Улус каткырышты.

— Оның кийининде слер жаңыс шилге токтоп тураар эмеш пе? — деп, Бачым база эрип-жылый бергендий айдынат.

— Же кандый ла болуп жат — деп, Олдончы актанат. — Кижини оның шилдерини тоолоп турган эмес, түнөп алар эп-арга бедреп турганда. Кышкы соокто кайда барараар, же?..

— Бу айылга не келбейдин? Кандый да болзо, жаңыс жердин көрүш-таныш улузы не?

— Мен былардын адресин билер эмес. Карын, слерле кожо келдим. Оноң башка эмди та кайда отураарым?

Ончозы күлүмзиренижеле, бир эмеш унчугышпады.

— Бойоордын ла керектереерге жүрген болбойоор? — деп, Барза сурады.

— Ада энеиниң жуунына келзин дежерде келдис. Мен бу баламды көрүп салайын деп, база бир-эки де салковой болзо, акча берейин деп... Эмди бу алтынчы класста. Жакшы ла үренип турум дийт. Эртең ле ук-кай-көргөй — деп, Бачым жанына отурган балазынын бажын сыймады. — Кактанчы балам... Жети баланын эң кичинеги бу туру.

— Же, энем, ден андый ла. Кижини сыймабазаар — деп, кара чачту, кара көстү кызычак кемзинип, кабагың түүди.

— Адың кем сенин? — деп, Эмил кызычакка күлүмзиренди.

— Наташа.

— Онойуп ла аданып алтыр. Мынын бойынын ады Кайран ине, кини энезиниң, Ажай өрөкөнниң адаган ады ол — деп, куучынчы Бачым мендеп айдат. — Карамдаган чылап Кайран деп адап салган...

Кызычак энезиниң айтканын жаратпай база ла кылчайып көрди.

— Радительский жуунда мен экинчи катап. Уулдын үредүзи кем жок. Жаңыс эмеш баштак бар ошкош — деп, Олдончы куучындады.

— Уул балдар ондый ла не — деп, Барза жөмөшти.

— Акыр, байа ла бойынча бу бир немеш сонуркап көрүп, сураарга тидинип болбой отурым — деп, Бачым кенетийин каткырынды.— Кине ошкош неме туру не бу! Мынайып ла ойнодып көргүзип жадатан пајүпон ошкош неме болбайсын.

— Желебисер деп неме ол, былар — деп, Олдончы билеркеп киришти. — Голубой огонь деп неме.

— Голубой огонь эмес, голубой огонек дезеер — деп, Наташа араай түзетти.

— Голубой экран — деп, Эмилдин унчукпай отурган кызычагы кенетийин табыштанدى.

— Эйе, эйе, балдар оны чын айдып жат — деп, Олдончы Бачымнын телевизорды баштапкы ла катап көрүп отурганын билип, ончозын озо жартаарга мендейт.—Улус Голубой Алтай деп канайып айдыжат? Чагкыр, көк Алтай дегени ол. Голубой экран тегени — ол көк от...

— Мынын ады эмди көк от по? — деп, Бачым кайкады.

— Же онын бойынын ады желебисер. Ол жагыс от ло көргүзип жат, көк отло — деп, Олдончы чокумдайт. — Эмди ле бис, бу мында отурарыста, Москвада болуп жаткан жуунды көргүзип жат. Улустын куучынын да угуп тураар ба? — Олдончы телевизорго бөккөйт. — Көрзсөр дө, бу отурган улусты танып тураар ба? Бистинг ончо жаандарыс отуры.

Бачым унчукпай төмөн көрди, тулунгын сыймады:

— Кайдаг билейин, көрүп жүрген эмес. Кара-ак ла кийимдү улус эмтир ончозы.

Эмил аскап чайы кайнай берерде, столго курсак-тамак, аяк-калбак салып, улусты чай ичерге кычырды. Наташа кемзинип, Эмил ле энези канча катап айдып турарда, учында энезинин жапына араай келип отурды. Олдончынын жаан кара карбак колдорында Эмилдин чай уруп берген кичинек ак айагы кандый да эп жок көрүнөт. Олдончы оны чек ле эптеп тудуп болбойт.

— Мен изү чай ла ичсем, болор. Остолобойдонг ажанганыс — деп, Бачым капшай ла ичип баштады. Городтын катледин жийин деп сапангам... Же кем жок эмтир.

Удабай телевизордын көргүзип турган жууны божой берди.

— Же кандый эмтир желебисер? — деп, Олдончы ончозын бойы көргүзип турган чылап мактанып, Бачымнан мактангандый сурады.

— Орус-ойдын таппас немези бар эмес... Айылда ла чайлап отурала көрүп отурар, жакшы ла неме эмтир—деп, Бачым айтты. — Ижи жок улуска ла жакшы неме болбой бу, кородтын улузына. Бистинг ондо бир жаман кулубыста кине көрөтөнн торт кыйын-шыра. Мен бир катап база көрзө кайдар деп барала, арай ла ичи-буурым жарылбаган. Онын ла кийининде оноор баспайтам. Бала-барка барып турбай база.

— Эмди концерт болор! — деп, Наташа телевизордо диктордын айтканын жетире укпай да сүүнчилү кыйгырды. Анча-мынча болгон

кийининде ончолоры тымып, концерт көрүп отурдылар. Айылчыларга анчадала солдаттардын кокурбыла тал-табышту бијелегени жарады. Кандый да балеттен алган үзүктү олар жүк арайдан ла учына јетире көрди ошкош.

— Эмеш онду кийинип алала, не бијелебейт не? Јылагаш жүгүргени та не јакшы? — деп, Бачым ондободы.

Конферансье жаан јарлу кожончынын кожондойтонын јарлады.

— Көрзөн, көрзөн, карган көрмөс чырмайып ла јат, айла бажы тас—деп, Олдончы ол артисттин кожонгын угуп мактады.

— Түнде ары ла айылына тыш отурбай, карган неме не кейтийт — деп Бачым айдынды. Олег Попов деп клоуннын көргүскени айылчыга сүүнчлү болды. Бачым артисттин ойынын учына јетире каткырып туруп көрөлс, улу тынды:

— Је база јердин үстүнде канайып ла азыранып жүретен неме бар турбай...

Бир канча ойны јарабаган да болзо, концерт айылчыларга жаан солун болды. Онын учун олар база нени де көргөдий отурдылар. Учунда, телевизордон көп улус көрүп турган жаан залда кип-килен тошто жынылап турган уулдар, кыстар көрүнгиледи. Репортёр Ленинградта кандый да маргаан сдүп турганын јарлап, јарлап турды.

— Фигурное катание деп неме бу. Кем канайда јараш жыгылаарын көргүзип јат—деп, Наташа энезине чокумдайт. Олор ончозын база узак унчукпай көрүп отурдылар. Учунда бу көргүзү Олдончынын күүнине тийе берди:

— Акча ла төлөйтөн болзо, мен де жыгылап үренип аларым, уулдар.

— Эне, менин жыгылап үренер күүним бар — деп, кенетийин Эмилдин кызычагы айдынды. Онын орустап куучындаганы Бачымды тым отургуспады.

— Алтайлап айтпайт па? — деп, ол Эмилден араай сурады.

— Је база јамандыра айдып турар. Јай ла келзе, оны деремнеге ийерге турганыс — деп, Эмил күлүмзиренди.

— Ита-тай, көөркийди — деп, Бачым ол бала оору эмезе база кандый да болуп калган чылап огосүреен ичи ачыды.—Тилинен астыгып калган бала туру не, а калак, дезен!

— Ме, бала, бу кампетти ол балага апар бер, байа ажанарыста карманымда артып калтыр. Адын сенин кем, экем?

— Айана — деп, кызыкчак кемзинип күлүмзиренди.

— Кем дейзин?! — деп, Бачым чочыды.

— Айана.

— Көк-јарамас! Алтай атту бала туру не! Уктын ба, балам? — деп, Бачым манзаарып, бойынын балазына бурылды. — Ме, карманымда база бир кампет жүрү, ол балага бер, көөркий јизин.

Аича-мынча болгон кийининде Ленинградтаг көргүзип турган берилте божой берди.

— Же, балдар якшы ла неме эмтир — деп, Бачым отурган јеринен өрө туруп, ары-бери ксрөлө, отургужын өскө јерге тургузып, такып отурды.— Балдарга јаан соот неме эмтир. Мынын баазы-чуузы канча болот не?

Эмил телевизорлордын баазын чокумдап айдып берди. Бачым тургуза ла Олдончыга бурылды:

— Олдончы, сен көк чарыгды сат ла. Мынын баазына ол чар једетен эмтир. Незин карамдап турун? Арткан да мал-ажын бала-баркана једер.

— Деремнеге ле једетен болзо, онын баазына чыдап ла ийерис — деп, Олдончы сүүнчилү каткырды.— Бистин јерлерге бу качан јеткей не?

— Эки-үч јылдан бастыра областька једер — деп, Барза айтты.— Озо Себи-бажына јаан подстанция тудар керек.

— Кайда дейзин? — деп, Бачым ондобой калды.

— Јаан кырдын үстине. Ол станция јогынаг кырлар ажыра көргүзип болор эмес — деп, Олдончы јилбиркеди.

— Бу кырды-тууны база ажып болбой туратан неме туру не. Је Алтайдын јаан јерлери јаан ла эмей база, — деп, Бачым кайкады. — Је, акыр, балам, Кайран, эмди канайдарыс? Ыјарнадына барып, котног бо? Түн кире берген...

— Је, акырзаар, эмди хоккеј көрөрис. — деп, Наташа энезин токтотты. — Якшы неме, отурзаар... Чүрче ле.

— Ыр ле болгон мыны база көрүп ийер — деп, Барза күлүмзиренди. Телевизордо хоккејдин тал-табыжы тынгый берди. Ончолоры тымык көргүлейт. Барза баштагандар ксстөрин тазырайтып, энчикпей ајыктагылайт. Бир канча болгон кийининде Олдончы Бачымга көрүп, күлүмзиренди.

— Је, кандый эмтир, былар?

— И-та-тай — деп, Бачым тургуза ла айдынды. — Је ле деген айсақ уулдар согужып туруп тытпактажып јадатан туру не! Уйалгылабас та!.. Олорго мондолткон до кижине болор? Бистин јерде школдын качызы једеген өбөгөн, балдарды көкидип јууп, агын суунын тожына апарала, өнөтийин ле ойнодып јадар. Канча баланын адазы, карган өгөн, канайып туратан болбогой: та санаа-укаазы јетпейтен, та кандый. Олордын ойынын көрөр болзом, торт кыжыгым курыр. Эмди ол деремненин балдарынын бажына кижине чыгатан эмес, сабырт ла этсе, какай дийт пе, чочко дийт пе, ойын ойноорго барадырыс дежер. Бачым база ла өрө туруп, барар јерин таппай турды:

— Танкылайын дезем... Оозы-мурдым торт када берди, баш болгон.

— Кухня дөөн киреер — деп, Эмил туруп, кухнянын одын күйдүрдү. — Мен чай изидип ийейин, јаан улус чайзак ине.

— А ден бис чай ичпейинче отурып болор эмезис—деп, Бачым јѳсинди. Кухняга Олдончы кирип келди:

— Мен база таңкылажып ийейин. Слер кангзала, мен пѳпрѳслѳ, экѳ буркурадып ла береек.

Эмил газтыг одын кѳйдѳрип, чѳйгѳнди тургузала, кайа кѳрѳрдѳ, Бачым кангзазынын таңкызын азып алган сакып турды. Ол капшай ла отко бѳкѳйди, оног кенетийин кайра чарчалды.

— Мен муны... тегин от деп бодозом...

— Оног таңкылабайтан — деп, Олдончы каткырды. Серенгеле кѳйдѳригер, мегер.

— Эмди бисте тегин печке бар эмес. Казанды газла кайнадып жадырыс — деп, Эмил јартады.

— База ла кѳк от нне — деп, Олдончы кѳѳрѳйт. — Ол кѳйѳп турган кей не! Турбалар ажыра туку тышкартында јаан бочкалардаг келип јат.

Бачым нени де сананып, јѳзи соок отурды, таңкылап, табыжы јок кѳйѳп турган кѳк отко кылчайып кѳрѳп салат.

— Бу јеткерлѳ де неме — деп, Олдончы кѳѳрѳп кѳлѳмзиренет. — Чыкпас јердег чыгала, бу кей јарылып та јат. Улус та ѳлгѳн дешкен.

— Је јаан кижинн тегине ле коркытпагар — деп, Эмил Олдончыны токтотты. — Кичеенбезе, тегин ле оттон јеткер болуп калбай.

— Былтыр, ѳткѳн јайгыда, Бапылдайдыг кызы Карас — деп, Бачым бир канча унчукпай отурала, араай куучындады, — быргададаг тѳнде јанып келеделе, ѳлгѳн Јолдош-ѳштиг јуртынын ордынаг кѳк от кѳрѳлѳ. оорыды не. Бычактыг мизинег ле калды ол бала. Эмдигенче ле ондолбой јѳрет ошкош...

Јер-Алтайдыг ѳстинде не ле бар эмей база, от то бар, ѳскѳзн де бар...

— Эмдиги јѳрѳм ондый, былар,—деп, Олдончы сѳѳнгендий каткырынып айдат. — Кѳк отло казан азып, отло машиназын мантадып, отло ойынын кѳрѳп јат. Городко кѳчѳп келедеер бе? Мында одын да керек јок, карасин де албазаар: ару-чек...

— Отурган јереер де башка, одурган одоор до башка ла улус эмтиреер — деп, Бачым унчукты.

— Је удабас, беш-алты јылдаг, јереерге тѳней ле јелебисор до, газ та једип барар — деп, Олдончы јарјангайт. — Ол тушта канайдараар?

Бачым бир канча унчукпай отурды.

— Је ол ойноп турган кайырчакты алза, алгадый эмтир, је мынызы бойсын — деп, ол кѳйѳп јаткан от јаар база такып соок кѳрди.

Кѳк јалбыштар ѳрѳ-тѳмѳн чѳйилгилеп, шулмус бијележет. Чѳйгѳндѳ чай табышту изийт.

— Уйатка ла түшпейтен болзоос — деп, Учур калактап баратты. — Олор эмди бисти өнөтийин сагыгылап јат. Бистен артык эмеш пе деп санангылап турган болбайсын.

— Сен, Јалатай, өткүрө узак бијелебе, уул. Ойи-кемин база билер керек не... Такылдадар ла такылдадар... торт кижинин кыјыгы курьыр — деп, Таня арбанып ийди.

— Сен меге база көп кејиринг кырлагдап, үнинг тыркырадып, кожондобо — деп, онызы айдынды.

— Је, је болор!.. Художественный самодеятельность дийт мыны база — деп, Учур арбанды.

Машина эмди түс јалангла бир аай күүлеп, јымжак барып јатты. Кем де унчукпайт, ончозы нени де тындап бараткандый тымык болды. Агын суунын ол јанында саста бу јердин улузынын эткен обоолоры көрүнөт. Јайгыда јикти төмөн чапкан јолдордын јажангдары көгөрөт. Эки ле ай мынаг озо ол төндөрдө лө элбек саста эзинге кийимдери элбиреп, кожондожып, улус иштеп јүргөн. Эбире чечектер, узун јажыл өлөңдөр турган, тууразында ашта бөднөлөр быйтылдажатан... Јайдын өдүп сала бергенин көрөргө кунукчылду болды. Эмди күс, удабас ла ап-апагаш кыш келер... салкындар, сооктор... шуургандар... Ойто јайга, јайканып туратан јажыл өлөңдөргө, јетире кандый узак...

Машина ойдык јерлерге секирип, калырап, ойто ло коо күүлеп, ичкери мендейт. Ары ла капшай Ак-Белтирге једетен болзо... — деп, Учур сананат. — Ох, анда барзаас, не болгой не?..

Уулдар куучындажып, шымыраныжат, неге де эптешпей тургандый болдылар.

— Не болгон? — деп, Учур сурады.

— Бу бир уулдын үни тунуп калган. Эмди кожоны јок — деп, кем де айда салды.

— Чын ба, кайткан?

— Та, билбей турум — деп, кожончы Мерген шыйкынап айдынды. — Байа эртен эмеш бакырылым ачып турган, керекке де албагам...

— А үнинг јарый берер — деп, Мергенди нөкөри токунадат.

— Ол туку төмөн суунын јанында машинанды токтодып ий — деп, Учур кабинаны токулдадып, шоферго кыйгырды.

Анча-мынча болгон кийининде машина күрди кечеле, суунын ол јанына токтой берди. Ончолоры машинадаг калактажып түштилер. Телчип баскылайт, колы-будын чөйгилейт. Мергенди көрүп, сонуркажат:

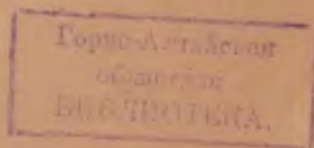
— Нени ичкен, уул?

— Түниле аракыдаган болорын ба?

— Тф-үк! Мындый үнле сен курсак та сурап ичип болбозын.

— Чек Јалмай эштинг сары эчкизи чилеп маарап турган да...

— Бу ден оозынды суула-эшле јайзаг — деп, Учур айтты.



— Суула жайарга ондо тоозын толуп калган эмес — деп, Мерген шымыранды.

— Оозыңды ачсан, уул, — деп, кем де сонуркады.

— Ондо не кирип калган болор деп? Оноң нени көрбөйүн деп?

— Эмилдей, сениң байа салып алган чий жымырткаларың кайда? Бир-эки болчогын бери экелзең — деп, Учур Мергенди јединет.

— Мерген жымырткаларды ойо соголо, ончолоры албадагылап турарда, экүлезин ичти. Эмди ле жаранып, жаңарлай беретен чилеп, ончозы ары-бери базып турган Мергенди унчукпай ајыктагылайт.

— Ма, үним там туна берт, уулдар! — деп кенейте Мерген шыйкынады.

Бир канча ойгө ончозы тымып, база жаңыс машинаның күркүрегенин угуп бараткандый отурдылар. Ак-Белтирге там ла јууктап келеткендерин Учур коркымчылу сезип, нени эдерин билбей турды.

— Бу уулдаң неме болбойтон эмтир — деп, учында ол јарт айтты.

— Сөс чыгара айдып албай турган кижин канайып кожондойт? — деп, ончолоры јөпсингиледи.

— Таң алдынаң кожондойтон уул кижин керек. Ол јокко бастыра программа үрелип јат — деп, Учур санаазының бажына чыкпайт.

База бир канча километр јерди озор унчугышпай өттилер.

— Сен кожондоорың, Јыман! — деп, Учур кенетийин јанында отурган уулды чочытты.

— Канайып?

— Канайып та болзо. Той болгондо, туниле канайып чөйлтип-чөйлтип кожондойдың?

— Је ол... алтай кожондор до.

— Оскө кожондор алтай эмес пе?

— Ол клубтың кожондоры не... — деп, Јыман актанды.

— Кандый да болзо, кожондоорың. Белетен! — деп, Учур ого кату јакару берди.

— Јайгыда өлөң чаап јүреле, «Алтын-Көлдү», «Ак кайыңды» не аайлу кожондойтон эдин — деп, Эмилдей айда салды. — Албадан ла, кожондоп ло ийеринг.

Јыман кожондоорын сүйүтөн уул болгон. Кинолорды көрүп, артисттерди сүйүп, база озор чылап кожондойтон болзом деп көп сананатан. Оноң ло улам ол клубта кандый бир ойындарда јаантайын туружат. Јыман сегис классты божодоло, бир эмеш оорыйла, оноң ары үредүзин таштап, совхозто эки жыл иштеген. Оның кийининде черүге барала, былтыр күскиде јанып келген. Өткөн кышта айылду болгон, эмди айылында бир ай болгон балалу.

Эмди Јыман өскө јуртка келеле, сценадаң канайда кожондоорын сананып, торт өкпөорип отурды. «Мениң чын ла кожондойтон өйимнин

келгени бу болбой — деп, ол сананат. — Кезик артисттер база ла мынайып кожончылар болгон не, озор база ла мындый учуралдардан баштаган... Эх, канайдар... Мен чын ла атту-чуулу кожончы боло берген болзом!.. Албатынын кожончызы... Алтай кожондорды не аайлу кожондоп тургайм не! Чындап та, кожондорды база кижиденг башка кем кожондоп турган!.. Бисте ден јажына, чактын чакка бир де катап јаан кожончы болбогон не! Мен болор эдим!..»

Јыман мынайда сананып, учында ненинг учун алтай јангы кожондор јок деп суракка јетти. Кожондор ас, сүреен ас... Өскө республикаларда бойынын кандый ла кожондоры бар... Кезикте кожондойын да дезенг, табылбас бистенг.

— Бу мыны канайып бичигилеп болбой турган? — деп, Јыман санаазын чыгара айдынганын билбей де калды.

— Немени? — деп, Учур кабагын түүди.

— Алтай кожондорды канайып бичигилеп болбой турган деп айдадым. Бир-экиденг ле сүрекей де јакшы эмес немелер бичигилеп салар — деп, Јыман айтты. — Эмди поэттер де көптөгөн, музыканттар да бар деп газеттерде бичигилеп, радиоло мактангылап турар, онон көрөр болзонг, не де јок. Је биске јакшы көп кожондор керек не? Канча јылга сакыйтан, нени сакыйтан?

— Је, бу да бар кожондорды кожондоп ийзенг. Ак-Белтирге бара ла, кожондоорынды санан — деп, Учур кезетти.

Ак-Белтирге озор орой тунде јеттилер.

— Коноло, ойынды эртен эгирде көргүзереер. Улуска јарлап койгонус, улус билер — деп, колхозтын председатели озорды уткыды. — Мында конотон до јерлер белең. Эртеңге јетире белетенип алыгар... Је анда совхозтын улусында не солундар бар?..

Совхозтын артисттери эртезинде кере-түжине клубта болдылар, белетениш тын ла болды. Ончозы ла јакшы деп билдирди. Учур да эмеш токунап, улустарын ары-берн базып јүрзин деп талтүштинг кийининде божотты.

— Бу слер бир ле болгон байрамнын бойында не келбедеер, бир уула кожо јыргап ийер эднс. Айса слер байрамга јетире јүререер бе? — деп, Јыман тышкары амырап турарда, бир карган өбөгөн базып келеле, сурады.

— Јок, бис бүгүн көргүзеле, эртен јанарыс. Байрам тушта бойыстын деремнебисте база көргүзер керек — деп, Јыман јартады.

Эңирде колхозтын клубында улус јык ла толтыра болды: отургандары да бар, тургандары да көп... Ойын башталардан озо колхозтын председатели куучын айтты.

— Бистинг эки өзөктинг јииттери кожон-комутла маргыжып јат. Былтыр бистинг уулдар, кыстар озорго барып көргүзип јүрген, быјыл

олор келди. Бу сүреен јакшы керек — деп, председатель темдектеди.

Онын кийининде сѳсти Учур айтты.

Учында концерт башталды.

Элден озо бир канча кожондорды хор баштады. Олор ончозы тапту кеминде ѳдѳ берди. Колчабыжулар да болды. Эмилдейдин кожондогону улуска база јарады, «бис» деп кыйгылар да бир-эки оос угулды. Јалатайдын бијелегени ле эмеш эптешпей калды. Ол канча катап айланып келип, ойто ло тырсылдада бијелеп, алакандарыла чабынып турат. Учында онын јүк арайдан божой бергенине улус тын кол чабынды.

— Кече мен не деп айттым? — деп, Јалатай једип ле келерде удур Тая чурап барды. — Улустын чырайын да кѳрүп турала, кижитоктой бербес пе? Кезик улус кѳстѳрин јумала отурган, кѳрбѳдин бе?!

— Бир-эки ле тебинеле, кижиканайып токтой беретен, уулар? — деп, Јалатай аайлабады.

Јыман бойыннын ѳйин сакуп, типилдеде согулып турган јүрегі торт ло оозынан чыгара чарчай бергедий, базып турды. «Тудунар ла керек, онон башка неге де јетпезин» — деп, ол бойын токунадат.

— Эмди Қайдаков Иван сүүш керегинде кожондоп берер, уугар! — деп, конферансье јарлады.

Јыман сценага чыгып ла келерде, јүрегі торт ло кѳксине бадышпай барды. «Бек, тудун!» деп, ол бойын база ла токунатты.

Элден баштап кожон кем јок ло бараткандый болды. Улус та чек тымый берген. Јыман база ла бир кѳрзѳ, бир колы кайдаар да чѳйилип баратты. Ол оны капшай ла бойына тартты. Эмди ойто экинчи колы кайдаар да туура баратты. Ол эки колын кабыштыра бек тудунала, кожондоор деп сананды. Бир ле билнип келзе, ого чурананын ўни угулбай тургандый болды, бойыннын да ўни ўзўктелип, чек чыкпай барды. Ого јѳткүрер кўўни келди. Қандый да табыш угуларда, ол кѳрзѳ, баштапкы рядта отурган кыстар бой-бойына јѳлснжип алала, чыйтылдада каткырыжат. Јыман чек алаатыды, эки колы чек ле уур боло берди.

— Алтайлап кожондоп ийейин бе, сурап турган болзо? — деп, ол кенейте бойында айдынды, чын ла алтайлап чѳйилтип ийер кўўни келди.

Терлеп калган Јыман сценадан једип келерде, кем де нени де айтпады. Олор ѳскѳ номерлер белетеп билингилебейт. Учында база ла Тая тудунып болбоды:

— Сүүш керегинде кожондобой, ого јүк бозу-торбок керегинде кожондозо кайдар! Бу кайткан кал тенек улус?.

— Јыдыба, ден јыга согуп ийерим, бала!—деп, Јыман ѳскѳ айдар сѳс таппады.

* * *

Совхозтын артисттери Ак-Белтирден тагаары јуукта атанала, јери-

не талтүштин кийининде једип келдилер. Јыман айылына кирип ле келеле, «Бажым оорып туру» деп орынга јада берди.

— База ла ичиндинг не? — деп, үйи сурады. Јыман кыгыс та этпеди. Ол ончо болгон керектердин уяадына чыдап болбой јаткан.

«Кайткан неме деер, не кожондодым болбогой. Тф-үк, күрүмди мыны! — деп, бойында арбанат. — Эмди ол јердин улузы нени санангылайт не? Каткырыжып турган болбой».

Эртен тура олар мендеп атанала, Јолой јерине јеткенче нени де куучындашпаган, жагыс ла эки-бир ле сөс айдыжып келген. Јыман дезе торт ло машинадаг түже секире бергедий келеткен. Ончолоры бой-бойына көрүжип болбой, туура көргилеп алган отургылаган.

Јыман эмди оны ончозын ойто сананып, торт ло јерге кире бергедий јатты. «Көрмөстинг кожонгын база кожондойт эмежим бе!» — деп, ичинде чертенет. Ол база бир эмеш тым јадала, кенетийин тыг түкүри-неле, андана сокты.

— Бу күрүм канайдат... бала чочыдып! — деп, үйи коркып арбанды. — Нени тыгып, ичип ийген бу? Бастыра бойы аракыга күйүп бараткан болор бо?!

Тураның ичинде ойто ло јарт эмес тымык тура берди. Араайлада толгоп салган радиодоң кандый да ару, коо кожонг угулат. Кайда да ыраакта кандый да кыс бастыра өзөк-јүрегинен сүрекей эптү, өткүн кожондоп-кожондоп турды.

ЛЕБРЕН ТЮРКТЕРДИҢ ЫРГАЛЫ

Темир бычактый айды
 Тенериге кадап салгаи...
 Тайылганын терези
 Талбайа кургап калган.
 Чаңкыр айаң өзөктө
 Чапчынып турган аттар.
 Жалаңдагы корумга
 Жаңы ла чоккон таштар...
 Түн өткөнчө жалаңда
 Тюркиттер жыргайт.
 Қалағы тутук¹ турала,
 Қаганның адын жарлайт.
 Қыйын јатқан жуучылдар
 Қымысту айганын көдүрет.
 Түмен каанды мактагылап,
 Тюкюлерге² түкүрет.
 Қыйгырыжып, керижип,
 Қырмактажып, тартыжат.
 Урүстеп, тайган байталдын
 Узин ичип, маргыжат.
 Чончыгылап, чалчыжып,
 Чотпорын ала койгылайт.
 Темир үлдү шынқырап,
 Тепшизин јара чапкылайт!
 Қыдаттын Улу стенизин
 Сый теберге тургулайт.
 Гао-Цзунин³ өргөбозин

¹ Тутук — жамылу.

² Тюкю — Қыдаттын императорына болушқан түркер.

³ Гао-Цзу — Қыдаттын императоры.

Күл эдерге жуулгылайт...
Жарганаттый элбендеп,
Жарлу камдар тескинет.
Мойын кескен монустар
Монголдорго кекенет.
Гоби-Алтайдың түбинде
Кобыларда жай.
Эзиреле кымыстан
Уйуктап калган алтай...

2.

Каланы тюрк таралжып,
Улу стенеге чүүштейт.
Суйдын¹ жерин сананып,
Сулугын ады тиштейт.
Темирден эткен кылыштый
Тенериде турган ай.
Улу стененин кийининде
Коркып калган Китай...

КАРГАНДАР

Оскөн жеримде эм кем де жок...
Олөргө шыйдынган
Каргандар ла артты.
Жүрүм кубулып, барып ла жат —
Жүрегим ологго не тартты?
Жиит улус үренип алала,
Тууларда журтын таштайла барды.
Бир тужында кабырган койлоры
Бийик меестерде мааражып артты.
Артып калган каргандар эмди
Арказын тудунып, «пенсия» ла дежет.
Кече ле түшкен төрөл тууларга
Келерге биске ас келижет.
Жүрүм мендеп, мынайып ла барза,
Жииттерден бери кем де келбес.
Очогын айланган озогы каргандар...
Олордың жүрүмин кем де билбес!
Жүрүм көрөргө балдары барганда,

¹ Суй — Кыдаттын чөли.

Жүстери кубулбай, артып калгылайт...
Өзөккө түшкөн энгирди аяктап,
Өчүп брааткан кангазын тарткылайт.
Тайылып, кайдаар да баргылап жатканда,
Тайганын бажынан көргилеп отурат.
Көдүрө немени билгилеп те алза,
Көксинде санаазын сескилеп отурат.
Буурыл баштары булутка түртүлүп,
Балдары барган талага көргилейт.
Табышту жүрүмдү бийиктен өчсөлөп,
Табыжы жоктон бирден өлгилейт...
Ойгор бажыла булуттар жастанып,
Олор жеринде уйуктап калгылаар...
Балтырган өскөн алтайын ундып,
Балдары өскө жүрүмдө барар.

КЫШКЫ ЖОЛ

Карагай бүринде кар суркурайт,
Карануй журтта от көрүнбейт...
Соокко тонуп, жылдыстар тызырайт.
Мен кажы чакта?
Ой билдирбейт...
Курга жетире күртелген жолдо
Куманды кижининг
Кожоңы угулат.
Арып калган чибининг бүринег
Араайын-араайын
Кар урулат...
...Куманды кижини айылына жетсе,
Курсагын ичеле,
Уйуктап калар.
Күйүп турган жылдысты көрөргө
Бийик жаратка
Камдулар чыгар...

Суранаш, 1969.

ЯПОН МОТИВЛЕ

— Тонг, тонг, тонг!..
— Сен кем болотонг?

— Бу мен, күски ай...
Слерди уйуктазын деп турбай.

— Кылырт, кылырт, кылырт!
— Тышкары кем калырайт?
— Бу мен, салкын, былар!
Каалганы бектеп алыгар...

— Шылырт, шылырт, шылырт!..
— Эжикте кем шылырайт?
— Бу мен, чарчаган бүр эдим,
Слердинг төрөл жереерден келдим...

* * *

Түш жеримде мен ачу ыйлагам...
Сен энгилип, жанымда отурган.
Түштүк күндү талада эмтирис,
Түш жеримде сен сураган:

— Шыркалу жүректи канайып жазар?
Шыраның учурын не деп айдар?...
Бойыңнаң качып, сен кайдаар барарың?
Качан бирде жаңыскан каларың....

Учы-түбин сананбай экү
Учы жок чанкыр талайга көрөли.
Жаманды ундып, жүрегис база ла,
Жаш балдардый, каткырып жүрели...

Жаркынду-жаркынду ол түштүк таладан
Жанар күүним торт келбей турат...
Көпөгөш-көпөгөш жайканган талайда
Көбөлөк ошкош керептер агарат.

...Оноң ло бери сен ыраактан
Оттый өртөп, жүрегим кыйнадың.
Түн кирзе ле, түштүк талада
Түш жеримде
Мен ачу ыйлайдым...

* * *

Јүрүмге келишпес жүрүмдү уулдар,
Ненин де учун слер меге ачу...
Тыныжы жайым улуска, слерге,
Тымык журтыгар, байла, тынчу.

Такталып калган жол-жүрүмде
Тапчы слерге, билерим оны.
Кайып учар күүндү де болзоор,
Канадаар жерде, билерим оны!

Салым слерди кыйа да берзе,
Санаагар бийик, билерим слерди.
Тенгери түбиле «учпаган» болзоор,
Тенек неме жок болор эди...

ЛЕНИН БИСЛЕ КОЖО

Улу Ленин жүрегисте
Ургүлжинин ургүлжи Күниндий.
Кайда да болзоос, жүрүмисте,
Ижисте кожо немедий.
Иשמекчилер заводтон
Изү куучындажып жангылайт.
Санаамда кем де олордон
Ильич чилеп куучындайт.
Сыраңай ла Ильич олорло
Заводтон иштеп чыккандый.
Жаңы иштерди јолой ло
Кажызыла ла шүүжип тургандый.
Жаңы школдын јанында
Балдар табышту кыймырайт.
Санаамда Ильич те мында
Олорло сүүнчилү турат.
Чач кажайган каргандар
Јуулыжып, нени де куучындажат.
Жаңы чсрчөк, кожондор
Ильич керегинде айдылат.
Айса, олордын кемизи де
Алдында Ильичке јолуккан,
Октябрьдын отту күндеринде
Совет јан тургускан.
Санаамда Ильич Кубада,
Ыраак Африкада, Вьетнамда,
Капитал тазылы чиригенин
Калыкка айдат чикезин.
Катап ла катап өштүзиле
Кайралы јок тартыжат.
Јайым деген сөзиле

Jaан жеңүлер алат.
Нениң учун санаамда
Ильич заводто немедий?
Нениң учун Вьетнамда,
Берлинде эмди болгондый?
Не дезе, Ленин
Албаты болгон јерде иштеген.
Албатының чындык керегине
Јүрүмин берип, некеген.
Оның учун јүрегисте
Ургүлји күндий Ленин.
Кайда да болзоос, јүрегисте,
Ижисте кожо Ленин.

ЛЕНИН ЛЕ АЛБАТЫ

Ленин, слерди албаты
Кажы ла јерден адагылайт.
Буудактар јенип, ырысты
Слердин күчеерле тапкылайт.
Ленин, слердин санаарды
Албатыс сананып улалтат.
Баатырдый өткөн јолоорды
Баргаа өлөнгө бастыртпайт.
Ленин, слердин амадугарды
Јүзүн албаты амадайт.
Слердин чындык јолоорды
Јолыбыс деп айдыжат.

ЭЭЛҮ ТУУЛАРДЫҢ СЫГЫНДАРЫ

(Кичинек повесть)

I.

— Аба жаан оору дежет.

— Токтыр келип жүрген беди?

-- А бу бир Эштегнин кызы желепендеп ийерде, өзөктөн өнөтийин жаан токтыр келип жүрген дежет не.

-- Ба-таа!.. Алтайдын-эштиң сынына чыгып, алкыш-мүргүүлин Аба айткан беди?

— Аржанды Мөңкүш јесни экелген, Абаны ичкен, јунунган да дежст...

— Ай болбогон јат. Айла Мөңкүшти не ийер... Жаан, тоомјылу кижн табылбаган ба?

— Курсак ажырып болбос дежет. Ичкени јангыс ла чай, койу неме ажырып болбос... «Атанып јатканым бу туру» деп, бойы айткан дежет.

-- Бооро јайгыда ол бир армыйада аписер болуп турган Эрден деп јеени келеле, ура-токто деген сөсти укпай, сыгын адып ийген деген...

-- Кайра-ко-о-он, баш ла бол! Аба жаан байлу кижн ине. Ол кайткан уул болор. Ээлү јердин агын не адар...

— Аба больницага бойы баратам деген бе?..

— Је Абаны бойы не барар деер оны... Эштегнин кызы желепендеп ийерде, өзөктөн жаан токтыр келген дежет...

— Јок, ол Эрден деп уулдын кылыгын дезеер... Төс таайын сыгынга толуп ийген дебейдар...

... Бачиматов Караны Куулгы јурттын улузы ончолоры байлап, онын чын адын айтпай, «Аба» дежетен. Је кем билбейтен эди, бистин алтай улус, анчадала Кан-Јабаган, Урсул ичинде јаткандар, туку бүдер чагынан бери байланкай. Карган өбөгөндөргө лө эмеендерге бай аттарды олордон ок таркаган оок балдар, јеендери, ачылары адагылап јат. Јажы јаандай берген алтай өбөгөндөр дө, эмегендер де адынын үстине, орустар чылап, өбөкөзиле аданар эмес. Онын да учун туш-туура да

улус каргандарды олордын бала-барказыла, төрөгөн-тугандарыла кожо байлагылап жүрер. Кезик улус андый байлу каргандардын чып ла чын ады-жолун качан да укпаган, билбес... Же бу ла Бачиматов Караны көп улус «Кара» — деп билбес, укпаган. Онын чып ла чын адын «Аба» — деп бодогылап жат.

Бүгүн де уксагар, Куулгы журттын ичиле, бир айылдан бир айылга таркай берген куучынды:

— Абаны больницага алып барган дийт...

--- Ба-таа! Кандый да описер болзо, ол Эрденнин кылыгын. Албатынын жангын не жандабас. Ээлү туулардын сыгынын адып...

Куулгы журтта эн ле жаан жашту кижини — Бачиматов Кара. Оны карган улус жарлык кижини дежер. А жинт улус бу «жарлык» деген сөскө жаан ла ажару эдип турганы жок. Кезиги ого чек темигип калган, кезигине анайда айтканда бүтпес, каткырыжар... же андый да болзо, өбөгөнди «Кара» деп кем де айтпас. Ончолоры «Аба» дежер. Чындап та алза, ак тижини түүжүп, койон чылап бажы кажайып калган жаан кижинин адын билер де болзо, кестин көскө шоктоп турган неме чилеп, кезе-быча кем адаар?.. Орус улус канайып тоомжылу кижини «Василий Иванович», «Иван Васильевич» дежет... Бу байлаш база ого жүзүндөш... Албатынын озодон бери жанжыгып калган бу жакшынак кылык-жангы эмдиге үзүлбей турганы жакшы...

Аба өбөгөн оорыган. Эмди больницада. Оны эмди аймактын төс жеринде врачтар шиндеп, эмдегилеп жат. А ол Куулгы журттын ичинде бойы чала «врач» аайлу кижини болгон ине. Кижинин колы-буды, сөөк-тайагы сынза, оны жик алыштыра тудуп, шакшактай тангып берер. Ол кижини жүре-жүре жазылып, бу кижиге чып ла жаан быйанду артар. Кижинин үйе-сөөгү чыкса, Абага ол кижини тен не де эмес. Колы-будын сыймап, тижик болзо, оны сендире изүлөп, жик жогынап кийдире тудуп салар. Онын да учун Абанын билбес немези жок дежетен ошкош. Туку алдында, журтта врачтар, больница да жок өйдөн бери сынык-бычык-ла уружып келген кижини билбей де кайтсын.

«Сөстин аайын, сөөктин үйезин билбес тагмалар!» — деп, ол арбанып отурар. А чындап та, андый болордон маат жок. Эмдиги улус жангыс ла малла уружып турган эмес: сөөктин үйезин кайдан билетен эди. Горно-Алтайсктагы зооветеринарный техникумды эмеже журтхозжайственин институттын ветеринарный бөлүгүн божоткон жинттер «сөөктин үйезин» жакшы билерден башка, инженерлер, трактористтер ле шофер-лор оны кайдан билзин. А Аба өбөгөн билер...

— Аба, слер трактордын «үйе-сөөгүн» билереер бе? — деп, бу өбөгөннүн короны курийла, онон Мөңкүш деп атту-жолду тракторист жеени сураарда, карган сүрекей ачынган дежет:

— Сенин тракторунды кудай жайаган тынду-жашту мал эмес. Ол... Ол темир ине...

— А мен трактордын «үйе-сөөгін» билерим.

— Састын туруйназы мактанза, тытка конотон эди.

Абанын айылында ол күн өскө улус отурган. Бу экүнинг кепчеш эр-мек-куучынын оноң ары өткүрбей, үзе согуп ийгендер:

— Же болор, Мөңкүш, јаан төс таайыгла андыжып отурган немен не?!

Алтай ичинде албаты Ак-Бырманга бүдери башталып турарда, бу ла Аба өбөгөн јалу-јиит јаш уул болгон. Ол ыраак өйлөр керегинде эмди Аба бойы јилбиркеп куучындайт. Анчадала јердин јети кадының алдында јуртаган эрлик керегинде, олорло тил алышкан камдарды өртөгөни керегинде көөрөп куучындайтан.

— Камдарды өртөгөнин слерди көргөн тийт, чын ба, Аба?

— Бу неме тийт! — деп, Аба чочый берген неме чилеп, сертес эделе, оноң ойто танкызын күйдүрип, ачу чаңкыр ышты чоргудып, удаан болгон кийининде эрмектенер. — Көргөн эмес! Өртөшкөн деп айт...

— А камдарды, чын ла, өртөгөн бө, Аба?

— Јыргаткан болор деп пе?! Олорды Ак јанның туку алдында өртөп баштаган. Ак јан — ару јан... А камдар Ак-Бырманга бүткен эмес.. Быјар танмалар болушты туку эрлик јеринен барып бедреген болбозын ба...

Аба өбөгөн јебрен Алтайдың чын историязын озогы улустың куучынынаң укканыла колбоп, оны чөрчөк айасту эдип куучындаар. Ол кезикте Ойрот-Каан, Амыр-Санаа, Қалдан-Серен керегинде де куучындап, көөрөп отурза күүни. Бойының кейине бойы бүдүп, эди-каны изип, эр-мек-сөзи көптөп келгенде, «Амыр-Санааны да, Қалдан-Серенди де мен бу ла көзимле көргөм, балдар!» — деп, айтканын бойы да билбей калар. А эмдиги улус олордың историязын, эткен керегин билер эмес, Абадан тургуза ла јилбиркеп сураар:

— Же олордың бүдүш-бадыжы, кийген кийими кандый улус, Аба?

— Же кандый деер оны. Ончозы ла баатыр сөөктү улус болгой... Бистин ирkit улустың сөөк-тайагы тегин де јаан улус ине... Ол Амыр-Санаа деп кижини тай ат көдүрип те болбос, тар эжиктен ол бадып та болбос... Қазан ошкош көө-кара көстү, кырлаң ошкош тумчукту. Кийинде не болзын, торко болгой, киш-камду болгой...

— А Қалдан-Серени кандый кижі?..

— Ол монгол укту кижі. Көрүп ле јүрген эрлер болгон эди...

Аба өбөгөн бойы эмди ле «Мен сегизен беш јашту болдым» — деп отурар. А сегизен беш јашту кижі туку 17 чактың улузын та кайдаң көргөн? Же Абаны канайдар база. Кейде кемјү бар эмес, куучындап ла отургай.

— Ол камдарды агару Ойрот-Каанның ойто јер-алтайына јанып келерине белетенип, Амыр-Санаа өртөткөн туру — деп, буурыл бажын карзайышкан сабарларлу кату алаканыла сыймай тудуп, Аба чөрчөк ошкош

«чын» куучынын улалтат. — Же мен бойым Терен-Кобы деп жерде камдарды өртөөрдө турушкам.

— Кезиктери тунүктен учуп чыга берген дежет, чын ба, Аба?

— Бу Пупуйлан уйазынан чыккан мундус сөөктү Калпас деп кам оттың өзөгине (дедеген күрен таш болуп кубулала, жада берген. Ксргөм, бу ла көзимле көргөм. Камдардын да ортозында жаан ээлү камдар болуп жат.

— Батаа! Же болор! — деп, өбөгөнүнүн мындый куучынын канча ла катан угуп жүрген Тарый эмеген кыскачак тулунгын сыймай тудуп, токтодор. А олордын жеени Мөнкүш деп тракторист та чын ла жилбиркеп туратан, та Абаны өчөп отуратан, база ла сураар:

— А учуп чыкканын көрдигер бе, Аба?

— Бу ла көзимле көрбөдим. Терен-Кобыда өртөгөн камдардан ол тушта бир де кам учуп чыкпаган ошкош эди... Же андый да болзо, бу ла кулагымла бойым угуп жүргем, бистинг иркиттерден таркаган Тостогош деп камды өртөөрдө, бойынын Качы деп кам жеенин колтугына кыстап алала, тунүктег учуп чыгала, жерлик куу болуп кезде берген дежет... Иркиттерден андый улус бүтсе, бүдер! Бистинг иркиттер коркушту улусине

— Ириктин будын ийттинг де будына толып жигени бар беди? — деп, Мөнкүш айдала, бойы тала-тала каткыра берди.

Аба өбөгөн айдар сөзин таппай, булут кебин тартынып, чала ждүүл-деп, тымый берзе, онын ачына бергенин Мөнкүш сезип, ойто жымжак ла жалакай үниле катап сурайтан:

— Айдарда, слер жангыс ла Ак-Бырканга эмес, камдардын кезигине база Сүдүп турганаар ба, Аба?

Аба өбөгөн унчукпай, нени де сезип, нени де тыгдааланып, озогы жебрен ойгорлор чылап, көзин жумуп, узак отурала, учында уур тынып, Мөнкүшке кезем айдар:

— Канча да кире комсомол мен дезен, же билип жүр, кудайы жок неме жер үстинде жок!

— А чойлошкон база кудайлу ба, Аба?

— Жангыс чойлошкон ло сенде кудай жок болор, а өскө немелер үзе кудайлу! — деп ачынып, күрт эдер. — Кижидег болгой бөрү де кудайлу. Оны сен не сан өрө көрүп алала, улып турган болор деп? Ол кудайдан курсак сурап жат. Кудай берзе, алтайдын ан-кужын тудуп жиир, албаты азыраган ак малды да ала койор. Кинчекке де түшсен, кудайым де, килтиреп те жүрзег, кудайым де.

— Андый болзо, кудай жуу-чакты не жоголтып койбой жат? Улуска килеп турган болзо, оларды оштөштирбес керек?

Аба бу тушта Мөнкүшти мынайда жаза көмөлөйтөн:

— Көрсөң, учканды... Мени кезе чаап отурганын...—Бир кезек ойгө туткуланып, колдоры тыркырап, эриндери кыймыктажып отурала, Аба

табышча токунап, кудай керегинде шүүлтезин катап ла улалтар: — Кудай кижини өлтүрерге жайаган эмес, кижини өлгөн дө кийининде, онын сүнези түнгөй ле тирү жүрүп жат.

Аба өбөгсннинг оорыганы бир айга једе берген. Калганчы күндерде чек чучурап, курсак та жип болбос болгон.

— Аба оорып жат, барып көр — деп, Эштең эмегеннин кызына бир де кижини келип айтпаган. Медицинский школдын кийининде бу Куулгы журтка келип иштегели эки жыл боло берген Кымыска өскө кандый бир кижини оорый берген болзо, туку ла не јерде жүгүргилеп келер эди:

— Кымыс, балам оорый берт, барып көрзөң...

— Кымыс, сенде јөдүлдин эми бар ба?

— Кымыс, жалудуктын¹ эми бар эмеш пе?

— Кымыс, справка бичип берзөң...

Кымыс бу ла Куулгы деп журтта чыккан. Кымыстың омогы коркушту кыс. Ачык-јарык, куучынчы да бала. Ол бир ле кичинек жылбүлү эрмекке, кезикте улусла куучындажып турала, та нениң де учун бодоп ло каткырып турар. Онын учун кезик улус Кымысты «Каткычы» — деп адагылган алган.

— Каткычы кайда?

— Каткычы район барып жат па?

— Жалудуктын эмин экелип бер, Каткычым?..

Кымыс бого ачынбас. Там ары каткырап.

— «Каткычы деп айтпас болзогор, «жалудугарды» эмдеп берерим...

Ха-ха-ха...

--- Кымызым, Кымызым дейин, жаңыс ла жалудугымды јазып берзөң...

Кымыс ойто ло кёзининг јажы акканча каткырап. Онын каткызы кандый да ару, сыңырууш, сыраңай ла таштардын ортозыла агып јаткан суучак ошкош...

Бу јерде јиит уулар ла кыстар көп. Комсомольский организация јаан. Онын учун кажы ла байрамда јииттер концерт-ойын тургузар, бийелеер, кожондоор. Кымыс олордон база артпас. Анчадала ол «Чанкыр Алтай» деп орус кожонды јакшы кожондойтон:

Синева, синева,
Где найти мне слова,
Чтобы вам описать синеву...
Свой маршрут выбирай,
Приезжай на Алтай,
Повидать синеву на яву...

Кымыстың өдүни үни узада чөйлип, кайдар да ырада уча бергендиди, шыңырап калза, зал колчабыжуга јызырап турар. Кезиктери кол-

¹ Жалудуктын — ич оорунунг.

дорын чабышкандарыла коштой, буттарыла полды тизиредип, Кымысты сценадан божотпой, «Ладаны кожондо, Кымыс, Ладаны!» — деп кыйгырыжар.

Кымыста не болзын:

Хмуриться не надо, Лада,
Хмуриться не надо, Лада,
Для меня твой смех награда, Лада!
Даже если станешь бабушкой,
Для меня ты будешь Ладушкой, Лада!..

«Лада, Лада» — деп, залда отурган кыстар кожоннын күүзине аптадып, кыйалтазы югынан Кымыска жөмөжөр.

Мөңкүш та жагыс ла Кымыстын кожонун угуп аларга клубка келетен, та кандый. Медик кыстын орус кожондоры ла токтогон кийининде, сскө номерлерди учына жетире көрбөй, жана беретен...

«Ол медик, интеллигент, а мен...» — деп, ол ичинде кызып, бодоп ло та кемге де күнүркеп, жылдысту тегеринин алдыла, төрөл журтыннын содон айылдарынын ортозыла жанып барадатан.

Кымыс медшколды божодоло, жагы ла баштап иштеерге келерде, улус ого ала-тарый чек бүткүлебес болгон.

— Же Кымыстын неме билетени анда ла турзын...

— Ол жагыс кежири тунганча кожондоорун, кейленип каткырарын билер, болбой...

-- Толгожондоп ло туратан бала турган.

-- Эштең бойы кайтпаза, а Кымыс...

— Андый-андый. Кей-кебизин ле кыс болгодый.

Мындый эрмектер жаан удабай ла жап эдип калган. Оны келиндер бойлары баштаган, озор бойлары ок оны табынча токтоткылап койгон.

Бу жердин улузы оорый бергенде, бу ла жуукта ончолоры ла «Аба, Аба»,—дежетен. Эмди чала, «Кымыс, Кымыс», дежери көптөгөн. Кымыс медицинский школды божодоло, бери иштеп келген де кийининде, бир канча өйлөргө Куулгы журттын келиндери бала табар айы-күни жеде берзе, сыймучы эмегендер айылына алдырып, озордын болужыла жеңилгилейтен. Андый «сыймучы» эмеендердин бирүзи айла Кымыстын энези — Эштең болгон ине. Онын да учун, «Эштең бойы нени нени билерден башка. Кымыс — ол жаш бала ине» — деп, келиндердин кержендегилеп баштаганы ол... А Кымыс медицинский школды акушер болуп божоткон. Городтын больницаларына практика өдүп, ченемелдү медиктерден көпти көрүп ле үренип алган. Экинчи курстан бери: практика өдүп, Кымыс канча баланын «кин-энези» болуп калганын улус озо баштап билбеген ине.

Кымыс бойынын медик ижи аайынча, бир катап малчылардын турлулары сайын жоруктап жүреле, бир койчынын айылына келзе,

оның эмеени бойының оорызынан оорып отурган. А өбөгөн десе тургуза ла өзөк түжүп, Кымыстың энези Эштеңди бе айса база кандый бир өскө эмеенди айбылап экелерге шыйдынып алган эмтир.

Кымыс эрмек те айтпай, колын јунуп, ак халадын кийип, байагы койчының эмегенине медицинский болуш јетирип, бала эзен-апыр чыккан кийининде, ого ат адап, тайгадан түжүп ийген.

— Мының алдында үч кызымды Эштең эмеен тудуп, кинин кескен. Төртинчи уулымды Эштеңниң кызы тутты — деп, койчы келин келген ле үй улуска куучындап, учында кыйалтазы јогынаг мынайда сүүнетен: — Ба-ча-а, база колы ырысту ла бала эмтир ол, Эштеңниң кызы...Канча јылга уул күүнзеп јүргенис. Уул табылды! Балдардың адазы торт ло билинбес, — сүүнбей база. Айла көсркниң, ол Кымыстың, тудуш-кабыжының эптүзин, колының јымжагын не деп айдазың...

Алтай албатыда кижинин тиштери ле тили керегинде, «Одус эки ак ат, ортозында ойлок јеерен ат» — деп табышкак бар. Је бат Кымыс төрөл јуртында баштапкы ла баланың «кин-энези» болгон кийининде, «ойлок јеерен ат» јобожыган.

— Кымыс, үйүм бойының оорызынаң оорыган — деп, јиит уулар чала кызарып, медиктиң айылына да, ижине де база көп ло катап келип јат...

— Энези андый да, балазы арјанынан јайалганду бүткен туру— деп, карган эмегендер анда да бүтпей, јиит эмчинин једимин оның энезине көчүрер болгон.

— Мениң ле үредүүм эмей база — деп, Эштең карган эмегендер јуулганда, тыңзынып та отурганын көп улус уккан. — Јайалгазы јок неме кайдан келген болор деп...

...Је Аба өбөгөн айдан ажыра оорыза да, Кымыска бойы келбеген. Кымыс деп атту эмчи бар деп, Абаның эмегени Тарый да эске алынбаган. Је Аба өбөгөн Эштеңниң кызы мында эмчи болуп турган деп билер. Кымыстың једимдер де керегинде уккан. Уккан, је ол бүтпеген.

Бир күн эртен тура Кымыс медицинский пункттың јанына базып келерде, оның эжигинде Мөңкүш турган.

— Мөңкүш, «жалудок оорыган што ли? — деп, Кымыс бир кезек эмеендерди өткөнип, омок каткырган.

— Јок, мениң «жалудогым» тормозной житкость то нчкемде оорыбайтан.

— Ха-ха... Ха-ха...

— Керектү келдим, Каткычы...

— А бүгүнче «тормозной житкость ичерге» справка керек пе?

— Јок, Кымыс, чындап та, уксан — деп, Мөңкүш соогын тартынып, тоомјылу эрмектенди. — Аба једушке оорыган. Айга једе берди, кур-сак та ичип болбос.

— А өрөкөнгө Алтайдын ээзи алкыш-быйан жетирбей жат па?..

— Же, болор! Сен карган кижиге не каткырып туруң?! — деп, Мөңкүш, чыдап та, ачына берди.

... Ол ло күн Кымыс аймактын төс жеринег врач алдырып, Аба өбөгсиди аткарып ийген.

— Абаны больницага алып барган тийт.

— Ба-та-а! Кандый да описер болзо, ол Эрденниг кылыгын. Албатыныг жанын не жандабас. Ээлү жердин сыгынын адып...

II.

Бооро жайгыда, июнь айда, Абанын жаан кызынын уулы Эрден эки балазын, эмеенин ээчиткенче келип, бойынын амыраар ойин мында, бу Куулгы журтта жаткан төрөгөндөрине айылдап өткүрген. Ол — офицер, майор. Он класстын кийининде офицерский школды божодып, бир канча жылдарга улай Ыраак Күнчыгышта турган. Артиллерист. Онон Москвада Фрунзенин адыла адалган академияны божодып, кайдаар да гран ары жаны жаар служить эдип барар алдында, билезиле кожо каргандарына келип жүрген.

— Уйи татар да болзо, алтай келиндер ошкош чүм-чам жок, жакшы келин турган — деп, ол тушта Эрденниг үйин мактагылап туратан.

Мактаары да жолду болгон. Олор келип турарда, Куулгы журт айрууш-тырмуушка сайылгадый ой болгон. Ончо ло улус өлөң ижинде. Журтта жаныс ла карган-тижендер. Жаш балдарлу келиндер де балдарын ясляга артырып, «домохозяйканын бригадазына» баргылап турган.

Эрден алтай аракыдан ичип, жанындагы жаан эмес суудан балыктап, эки-үч күн амыраган. Онон бир күн эмеениле кожо Мөңкүштин өлөң чаап турган бригадазына келген.

Жай, өлөң жүзүн-башка жытла жаарзып жадар. Кей ару. Чалгы деп немениг табыжы шыйт ла шыйт. Аркада кожон, каткы. Эрденниг эмеени келиндерге өлөң жуушкан, ол бойы дезе эр улусла кожо кере ле түжине өлөң обоологон. Өлөң обоолоп турган уулдарда «суузынга ичтен» ачу неме де болгон. Ол күн же не керегинде куучын болбогон деер: журттынгу улусы армия, эмдиги ракеталар, телекейлик айалгалар керегинде Эрденниг сонуркап сураган.

— Жагыс ла жуу-чак ла болбойтон болзо...

— Оны айтпагар да.

— Өткөн жууга жагыс бистинг Куулгы журттаң жетен кижии атаңган...

— А ойто жүк ле он үч кижии жер-алтайына бурылган...

— Анда да кезигинде сабар, кезигинде кол-бут жок болбос по?..

— Же эмди колхоз байыган, жадын-жүрүм жакшы. Жагыс ла жуу болбойтон болзо...

— Таң эдин жи, ол уулдар ончозы эзен жүрген болзо, эмди кандый

жакшы: болбос эди. Бистинг улус ыйды да, шыраны да база көп лө көргөн ине.

А Эрден көп лө сабазында бойының жаш тужын эске алынган: бу кырландарла, кобыларла өркөлөп, момондоп басканын, үренгенин, жажыт уулдарла жаш тушта согушканын — ончозын эске алынган.

Күн кырга жууктап, серүүн түжүп, томоноктор там ла көптөп турган. Айруушчылар жаңы ла бажаган жаан обоонунг көлөткөзинде танкылагылап отурган.

— Бис, ылгый ла оок уулдар, кышкыда койонго тузак буулап туратаныс — деп, Эрден эске алынат. — Бу ла келзес, неме жок, бу ла келзес, неме жок... Бир катап менинг буулаган тузагыма жууктап келе-деле, көрөк лө дезес, тузакка түжүп калган койон кут жок, ары-бери секирип турды.

— Бат макалу! — деп, кем де унчукты. — Канча кире сүүнчи...

— Сүүниш эрте болгон — деп, Эрден каткырат. — «Койон!» — деп, кыйгырала, бис тап ла эдеристе, шүткер чочыган бойынча, тыг тартынарда, тузак үзүлө берген. А бис койоннын жүк ле куйругын көрүп калганыс.

— А, калак де... Корондузын онынг...

Өлөг ижи тужунда мынайып ла арыганча нштейле, јаландардан билер-билдирбестег келип турган эзинге сергиде соктырып, бүрүнкийде элбиреген отты эбире отурып, чайлап, куучындажарга сүрекей жакшы. Кандый бир учуралды бир кизи баштап ла ийзе, онон ары түген-бес — улала берер.

— А сен Мөнгүштинг андаганын уккан бединг, Эрден?

— А ол мылтык тудуп билер бе?

— А билер учун андап турбай. Карындажыг канайып андаган эмеи, уксаг ла...

— Мөнгүш, бойыг куучында. Агаг уксын.

— Је ары кедереткер, уулдар...

— Мөнгүш баштаган уулдар мынаар бу Ойбокты агырткан болтыр...

— Је-је...

— Мөнгүште мылтык «күч» ле эткен. «Је не болды, уул?» — деп, улус једип келерде, Мөнгүш «Мынаар ол тоолонуп калган јадыры, барын сойып алаак» — деген. Көрзө, чындап та, элик слөнгнинг ортозында текпиленип јаткан. Оног барып, тудардын кажы ла јанында, элик турала, кырланды ажыра кан-кадык мантай берген...

— Чын беди, Мөнгүш?—А Мөнгүште үн де жок.

Эрден сигаредин күйдүрип, кандый да јалакай күлүмзиренип отурала, «Бу бистинг јерде аг көптөгөн дежет, чын ба?» — деп сурады.

— Аг кажы барар ол, толтыра. Бистинг јердин улузы жаңыс оныла урушпайтан.

— Егерлерден коркып жат па? — деп, Эрден танкызынын ыжын буркурадып, бозом теңеринин алдыла сын куустыра чөйлип барган койу агашту туулар жаар айкап отурала, сурады. — Менде бир лицензия бар. Служить эдип турган жериме барып, аннын мүүзиле нскөр-лоримди кайкадайын деп...

— А сен ологорго алтын тазыл да экелеечи болгон, Эрден, — деп, келиндердин ортозында отурган үйи эрмекке киришти.

— Алтын тазылды апарбай а-а, же анды бистин жердин улузы атпай жат—деп, уулдардын бирүзи катап айтты. — Алтын тазыл ичкен кижинин су-кадыгы бек болор. Ол көп ооруларды жазып жат. жүрүмнин тазылы ине...

— А не? Менде ан адар жөп бар, уулдар.

— Анды адарын-атпазын Аба таайдаг сурагар, Эрден.

* * *

Эрден айас күндерде колхозчыларла кожо өлөң обоолоп, кезикте чыккан-өскөн жеринин кеен тайгаларын көргүзөргө аттан ээртеп алала, жуугындагы малчылардын турлуларына айылдап, туулар, суулар керегинде жүзүн-башка солун чсрчөк-куучындарды билгенинче айдып, үйин кайкадат.

— Жок, бистин Татарияда мындый туулар, мындый жараш мөшкө бүркеткен тайгалар көрбөгөм! — деп, үйи акту ла жүрегинен кайкайт.— Мен городто өскөм. Айса болзо, бистин жерде мындый бийик, теңериге сүскен карлу туулар бар. Билбезим...

— Мындый туулар Ыраак Күнчыгышта да жок. Бойун билерин — деп, Эрден жерин мактайт.— Ол туку теңериге сүскен ак карлу тайганы көрүп турун ба?.. Бат онын ады — Уч-Энмек... Кыжы-жайы жылым тош жадар. Жаан байлу, ээлү тайга.

— А сен онын андыйына чын ла бүдүп жадын ба, Эрден?

— Бүтпей, а-а! — деп, Эрден арканын агаш-тажын торгулта каткырат. — Канайып бүтпес. Уч-Энмек — бу жердин метеостанциязы... жанмырдын жаарын, күннин айазарын улуска ол эртеледе ле белгелеп берер. Ксрүп ле турзан, бойыг ого бүдерин: жанмыр ла жаарга турза. Уч-Энмектин бажы тумантып, борорып, кайнап чыгар. А күн узак ойгө айас туратан болзо, онын үч сүүризи жалтыражып, күнге мызылдажып жадар.

— Кар, жанмыр качан да болзо, бийик тайгаларга озо түжүп жат. Ол кайда ла андый — деп, үйи мойножот. — Закон природы...

— Озо ол тайганын колтугында — деп, Эрден каткырынып, чичкечек орук жолло базып брааткан адынын терлеп калган мойнына апагаш алакандарыла таптап, куучындап баштады, — Аба дедушканын айтканыла болзо, Быйандык, Тадалык, Тартыгаш деп үч коркушту анчы уулдарлу Казыраш деп кижини журтаган.

-- Чөрчөк пә, Эрден?

-- Же оноң ары уксан ла. Бот ол уулдар бир катап аңдагылап барала, кыйралу бир сыгын көргөн эмтир. Оны адып аларга Уч-Эңмекти эбире сүрүжип, чат ла өлтүрүп болбогон. А ол уулдардын мингилеп жүрген аттары кандый болгон дейзин! Торт ло тийинг чилеп жадыкты кырлэй мантап, стпөс жерден өдө конор, кечпес жерден кече конор.

-- Солун чөрчөк! Жорторго жеңил болзын, куучында ла, Эрден...

-- Быймандык, Тадалык, Тартыгаш деп үч аңчы уулдын аттары да арыган, окторы да түгенген, же кыйралу сыгынды адып болбогон. Оноң айылына келеле, не болгонын, кандый кайкамчылу сыгын көргөнин — ончезын ла адазына куучындаган. А олордын адазы Қазыраш жаан кам кижі болгон. Уулдарынын куучынын угала, үч күнге улай камдап, туулардын ээзинен ол сыгынды сураган болтыр. Эртезинде уулдары аңдагылап барала, ол сыгынды аткылап алган.

-- Чын ла кыйралу сыгын болгон бо, Эрден?

-- Онызын мен көрбөгөм. Же бистинг Аба дедушка «Бу ла кулагым-ла угуп жүргем» деп айдат.

-- Бистинг дедушка сан башка дезен, Эрден. «Бу ла көзимле көр-гөм» деер, «Бу ла кулагымла уккам» деер.

-- О, сен Аба дедушканы билбезинг, көөркий... Же мен ого, көрүп ле ал, чындыкты көргүзерим!.. Же оноң ары ук. Ол сыгынды аткан кийининде не болгон?... Қазыраштын ак-малы кырылып, өлүп баштаган. Балдары-уулдары оорып, өлгилеп турар болгон.

-- Ужас какой!..

-- Қазыраш чат ла кайкаган. Учы-учында коркыганына камнын манжагын чечип, түнгүрин бойы өртөп, торт жарлык болуп, канча жаан боочыларга, кечүлерге кыйра буулап, сүт үрүстеп, арчынла аластап та турза, неме ле болуп турган кирези жок. Оноң угуп жатса, түкү Чойдын жыжында өртөзө, күйбес, чөнгүрзе, чөнгөс, коркушту жаан айлаткыш кам бар деп угулган. Ого энг кичү уулын Тартыгашты ийген эмтир. Кам түндү-түштү жети конокко камдап, «Слер ээлү туулардын энчилү сыгынын аткан улус болтыраар — деген. — Жаткан журтаардан журт артпас, азыраган малаардан мал артпас».

-- Коркушту чөрчөк болтыр, Эрден!.. Оноң ол камнын айтканы чын болды не?

-- Бистинг дедушка Абанын «бойының ла тилиле» меге айтканыла болзо, Қазыраштын уйазы бу Уч-Эңмектин колтугында какталган. Оның кийининде, азыйда алтайдын камдарын өртөгөн бистинг дедушка Аба баштаган жарлыктар бу Уч-Эңмекти байлап, такып койгон: Уч-Эңмекке кижі чыкпас, эдегине кыйгырып табыштанбас, мылтык атпас, сууда жүрген кара камдузын да өлтүрбес, тууда жүрген алтын мүүстү сыгындарын да атпас. Байлу!..

-- А бистинг дедушка Аба жарлык па, Эрден?! Мен билбегем.

— О, сен Аба дедушканы билбезиң деп, жаңы ла айттым ине.

— Эрден, а сен ээлү туулардын сыгынын адарга коркыбай, лицензияны не алган, а?..

Эрден үйине чокум каруу бербей, ойто ло арка-тууны жаңылта каткырып, адының оозын силке тартып, камчылап ийеле, жажыл төс-төктинг үстинде ыжы чоргуп турган койчынын чадыр айылын көстөп, ичкери желдиртти.

* * *

Бу Куулгы журтта кандый ла жеткерлү учурал болзо, Аба өбөгөн оны кудайла, туулардын, суулардын, оттыг ээзиле колбоп отурар. Сапаа-укаазы аймырга једе берген кижини је канайдар оны. Ол кажы ла учуралды сап тудунар.

Бир катап күскиде тайгада жаан өрт болгон. Куулгы журттынгу улузы ончозы өрт өчүргилеп барган. Бир сыгын өрткө алдырып, ышка жүүлип, ары-бери маптап, бажын булгап турарда, Садыраш деп уул чыдажып болбой, оны жыга адып ийген. Оноң агнынг эдинен тиштеп жийле, минип жүрген адының ээрин алып, токум-кежимин төжөнөлө, армакчынынгу учын будына ороп алала, шык ла уйуктап калган. Ады малдан жаңы туткан кылыкту ат болгон. Же једе кандый нйт-куш жүрбес, кенстийин ады та недең де үркийле, Садырашты сүүртеп алып, өзөкти төмөн алган. Кийининег плащи талырап, сүүртелип келеткен кижини көрөлө, эмдпк ат оноң тыг маптаган. Уул агаш-ташка согулып, үркиген аттын магына чыдашпай, өлүп калган.

— Кудайы жок неме же кайдаң келген деер! — деп, Аба өбөгөн бу жеткердинг кийининде улусты коркыдып куучындаган. — Ээлү туулардын ан-кужыла је не уружар, не? Жок, эмдиги ачүрен кпжиниң айткан сөзин аай угар эмес...

Мынынг кийининде, чындап та, кезик улус Аба өбөгөнниң сөзине бүдүп жүрер болгон. Анчадала жажы жаанай берген эмеендер ого коштоныжып, жүзүн ле базын чөрчөк айасту куучындар таркатканы төгүн эмес. Олор бала-барказынанг жажынып, «салым-жүрүмниң аайын сурап угарга» Аба эшке келери там көптөгөн.

Бир Жаңылдай деп уулдын ийди онынг бойынын ла кабырып турган койлорыла сүрүжип, бир канчузынынг мойынын кезе кажап ийген. Жаңылдай канайтсын.. Ийдине ачынала, оны тудуп, төңөшкө жаба буулап алала, өлтүре адып койгон.

Бу керек база ла Абага угулган.

— Же көрүп ле тураар, бир неме болор ло — деп, карган өбөгөн ырымдаган. — Мен билип ле отурым... Жаан тайганынгу алдына мылтыкты не адар. Жок, эмдиги ачүрен кижини айткан сөсти аай тындап угар эмес...

Эки-үч жыл өткөн. Жаңылдайла не де болбогон. Ол койлорун кыштудан жайлуга, жайлудан кыштуга айдап, эзен-амыр кабырып ла жүрген. Онын кийининде көп кураан торныктырып, койдон көп түк кайчылап, карын да жакшы ады чыккан.

— Же слердин белгегерден неме болбойтон эмтир, Аба, — деп, јниттер өбөгөнди оос тудуп турар болгон. — Уккан бедеер, Жаңылдайды областной Советтин депутаты эдип тудуп койгон.

Аба канайтсын, Абада үн де јок.

Онон бу ла өткөн јаскыда Жаңылдай койлоп јүреле, тайкак мееске јыгылып, таштаг ажала, будын сындырып алган. Абада не болзын, канадына коштой канат өскөн:

— Айткан јогым ба! Бат ол ине, ол... Бу кижн билеп, арјанынан сезип отурганда...

Колхозто кажы ла өйдө иш көп. Күс келзе, малдыг кажан-чеденин кышка белетеер, аш кезер, солок сүрер. Јас келзе, кыра сүрер керек, кой төрөдип, оны кайчылаар. Ончо ло улус иште. Андаар да өй јок. Же андап та незин андаар? Эмди бастыра неме јеткил, колхоз бай. Тен соот-каат эдип јортордон башка.

— Мениг айтканымды угуп, улус ээлү туулардыг сыгындарын атпай јат! — деп, Аба тынзынып отурар.

Былыр бир айас, јакшынак јайдыг ичинде, сыгындардыг мүүзи сырагай ла баалу ла государствого керектү тужунда Абанын үстине јалкын түшкендий учурал болгон.

Анчылардыг областной обществозынаг ан адар јөптү орустар бу Куулгы јурттын тайгаларыла андап, алты кирелү сыгын адып апарган.

— Эм ол орустарла не болгой не, Аба? — деп, байа ла база Мөнкүш сураган.

Карган Абанын оозын белен туй чаап болбозыг. Ол сеге оос то ачтырбас. Ойгор кебин тартынып, көзин сагышту јума салып, карсак сабарларыла ак-буурыл чачын катап ла сыймай тудуп, Аба айткан:

— Мен бу ла көзимле көрүп, бу ла санаамла айладып отурзам, орустарга јеткер болбос.

— А не? Олор түней ле бистий улус ине.

— Јок туру! — деп, Аба билееркеп, кезе айткан. — Олордыг жагдаган јангы, кудайы башка.

Мөнкүш те тура калбаган:

— А бу ла бир кыр ажыра јаткан Кайру јурттын уулдары сыгындарды аткылап ла туру дежет. Јеткер де болуп турганы јок...

Аба јеенин мынайда туй чапкан:

— Кайруда Уч-Эгмектий байлап, ак сүт чачып, анын атпас эдип такып салган јаан тайга јок.

— Аба деп, јеени оноң ары сураган дежет. — Же бистинг Уч-Энгмек јаан ээлү тайга болгой. Мен слерле јоп. А мынаар бу Ойдык-Мөшкө сыгындар тўжўп келзе, адарга јараар ба?

— Же туура келзе, аткай. Кудай бойы берген туру.

Мөңкүш бого каткырып, арай ла талбаган:

— Айдарда, Ойдык-Мөшкө келзе, кем јок дедеер бе!.. Акыр, оны уулдарга бери айдап берер туру.

Бир катап Абаның айылына бир орус келген. Ол тилмеш орус болгон. Абала кожо чайлап, узак куучындашкан. Сыны узун, бойы јелбер сары кабакту. Јиит те болзо, је байбак сары сагалду.

— Аба, слер билер, что тотемизм наука барын? — деп, ол сураган.

Аба бу нени айдарга турган деп коркып, көңкөрө көргөн. «Миллизе болгой... Мени айдарга келди эмеш пе?»

— Јок, јок, мен эмди кудайга бүтпезим! — деп, Аба үйининг ле көзине ол орустың алдына јалынып, керек десе ыйлап та ийген дежет.

— Аба, сен мененг коркыбас керек. Мен сеге нөкөр — деп, ол орус ыйлап отурган карган өбөгөнди токтоткон. — Мен сеге сый экелген. Көр, бу чай. А бу сүрекей ачу таңкы. На, бабушка, ал — деп, Абаның эмегени Тарыйга бүдүн чай берерде, карган эмеген аланзып, албай, сүрекей узак мойношкон. — Мениң ат десе, Михаил, Михаил Щербаков. Билдим бе, эмди, Аба?..

Аба өбөгөн кайкап, Михаил Щербаков деген кижии јаар аланзулу көргөн.

— Мен карган кижии, једүшке. Баранчук армыйа — деп, Аба ойто ло ыйламырай берген. — Мен эмди тууның ээзи бар деп, улуска айтпазым.

— Ек, ту эзи бар. Есть он — деп, Щербаков каткырып, Абаның јардына јалан болгон алаканыла араай таптаган. — Сен ту эзи бар деп айт уулдарга. Сыгын адарга ярабас...

Аба өбөгөн алан кайкап, коркыганына чогы чек ле өчө берген көстөриле, солун орусты ајыктап, узак отурган.

— Бат ол тотемизм наука айдып јат, су эзи, ту эзи бар. Сыгын адарга ярабас. Мен јан учоный кижии — деп, Михаил Щербаков каткырып, экелген чайын, таңкызын Абаның айылына артырып койоло, јүре берген. — Слердинг улус сыгын атпас јанду, чин ба, Аба?!.. А мен слердинг армияда уулды билер. Бис оныла кожо үренген.

Аба өбөгөндө не болзын. Мының кийининде оның көөрөми там тынгыган. Айылына келген ле кижиге, тышкары јолуккан ла кижиге айдар болгон:

— Меге тукү Маскободон јаан учоный келип јүрди. Сойлон чай, таңкы экелип берген...

— А ол слерди билер болгон бо, Аба? Не келип жүрген?

— Туулардын ээзи бары чын тийт. Бу ла кулагымла онын айтканын бойым уктым. Ол мени билетен эмтир, бистинг черүде турган Эрденди база билерим дийт...

— Ол кижини бойынын адын слерге айтты ба, Аба?

— Айткан. Акыр, кем деген эди, үй кижини, ундып ийтирим.

— Мыкайыл деген ошкош эди.

— Уктаар ба, бу үй кижини де көргөн. Бис чайлап, узак отурганыс. Чып ла чын айдадым, Михаил Шарбак...

Аба айылына келип жүрген «ученный» орустын өбөкөзин ле уккан жерде, улус жир каткыда. Та неге сүүнип, та не каткырыжып турганын Аба оңдобогон.

— А-а, ол охотобчествонун егер дейтен Шарбаковы туру ине, Аба... Жөби жогынан аң аткан шокчылдарды тудуп, ологго калан ла салып жүретен неме эди.

Аба улуска бүтпеген:

— Ол туунын ээзи бар деген... Мен жаан учоный деген...

... Щербаков ар-бүткенди, Алтайдын аң-кужун, чын ла акту жүрегинен сүүп, оларды атпас өйдө адып, тоскурып турган улусла кетежип жүретен кижини. Онын чеберлеп турган жерине Куулгы журттын тайгалары база кирип жат. Бу жерде тууларды, сууларды, чын ла, ээлү деп бүдүп, оларды байлап жүретен Аба өбөгөнди билип алала, ол өскө нени де сананбай, оны бойынын керегине тузаланар деп шүүнип алала, жаантайын ла келип, жүзүн-башка кей куучынла оны көкүдөр болгон.

— Слердинг тайгалар чин ле элү, дедушка Аба — деп, ол экелген сыйын кодорып, өбөгөнгө куучындаар. — Ого бу кыр ажыра яткан Кайрунын да улузы бүдүп ят. Анда балу аткан сыгын бери ашса, Кайру уулдары сүрүшпей ят. Коркып ят ине...

— Мени төгүндөп туру деп пе? Уч-Эгмекти мен бойым такып, байлап койгом — деп, Аба тынзына берер. — Сууга кирген камдузын атпас, тайгада турган анын атпас.

Щербаковто не болзын. Ол Абага жөпсинип, «Чин дедушка, Аба» — деер, «Андый, андый дедушка, Аба» — деер. Оног экелген чайын, таңкызын мактап, ойто ло ол бир тотемизми керегинде эрмектенер.

— Слер уккан ба, дедушка Аба? — деп, Щербаков барбак сары сагалын жаан колдорыла сыймай тудуп, чала Абаны өткөнүп, жаан ученый кижини болуп эрмектенетен. — Слердинг колхозтын председатели былтыр бир сыгынды аткан...

— А, чын ба?

— Чин, чин...

— Айдарда, онынг учун чочкозы бу жаскыда жаткан ла жеринен турбай, өлүп калган туру не. Же бир неме болгон деп, мен сезип отурган

эдим ле. Айла, мен коммунист кижиге кудайга бүтпей турум деер ине. Көрзөн, кандый болуп жат. А ол бырзытачал, коммунист те болзо, түнгей ле алтай кижиге ине...

— Эмди ол атпай ят... Улуска анайда айткар, дедушка Аба, — деп, Щербаков соогун тартынат.— Бир катап бис кожо жүрген. Тайгада ан юрерде, ол көрүп ийеле, меге айткан. «Ол туку, Михаил, ат-ат... Меге ярабас, а сеге яраар. Сен орус кижиге»...

— Мыкайыл, сен атсан да, кем жок. Сенин кудайың башка — деп, Аба ойто ло көзүн жумуп, ойгор кебин тартынып, от жаар көрүп, нени де шымыранып, кадып калган эриндерин кыймыктадып отуларда, Щербаков чадажып болбой, коркушту каткырган.

— Бистин туулардын сыгындарын коммунисттер де коркып атпай жат — деп, «нажы орузы» сала берген кийинде, Аба өбөгөн бойына бүдүп, улуска куучындап отулар...

* * *

... Куулгы өзөккө күс келген. Агаштын бүри саргарып, жерге кунукчылду түжет. Уч-Эңмектин сүүрилери көрүнбей, боро туманы күнүг ле сайын кайнап жатат.

Эрден төрөл жерине жайыла амырап алала, туку бооро июль ай жаны ла башталып турарда сала берген. Жеени барган кийинде, бир ле айдын бажында Аба өбөгөн оорый берген.

Эмди Куулгынын эмеендери мынайда калактажып отургылаар болды:

— Кайра-ко-он, баш ла бол! Аба жаан байлу кижиге ине... Ол кайткан уул болор... сыгын адып...

— Же дезеер! Ээлү туулардын сыгынын айдып турганча, же не адар...

— Алтай Абага ачынган, катуланган ла туру.

... А керек мындый болгон.

Эрден эртен-бүгүн ле ойто служить эдип турган жерине атанар алдында кезек ойго турган военный учеттон чыгарга аймактын төс жерине түжүп, ойто Щербаков Михайилле кожо келгендер. Ол тушта сүрекей каан күндөр турган. Уч-Эңмектин сүүрилери жалтыражып, бу ла Куулгы журттан иле көрүнгилеп турган.

— Торт ло тенери өрө учкулап бараткан ракеталар ошкош — деп, Эрденниң үйи кайкап, узак көрүп туратан. — Тебене чилеп мызылдажып жат, көрзөн...

Ол ло күн энгерде азык-түлүк белетеп, колхозтон ат сурап алала, Эрден ле Щербаков андагылап барган.

— Меге дедушка Аба болужып ят, Эрден, — деп, жолой барып жадала, Щербаков мактанган. — Ол браконьерлерге ан адарга бербей

ят... Ту эзи, су эзи бар деп коркут ят... Мен ого сый экелип ят. Су эзи, ту эзи бар деп айдып ят...

Щербаковтын куучынын угуп, Эрден унчукпай сананып барадала, оноң мынайда айткан:

— Сен карган кижини көкидип, кара керек эдип жадын, Михаил.

— Кандый керек?

— Бу жердин улузын кудай бар деп, сууда, тууларда чын ла ээлер бар деп үредип жадын...

— Мен яныс Абага айдып ят...

— Дедушка өскө улусты коркыдып јат. Ол улус кажы ла јеткерлү учуралды кудайла колбоп, бойлорынын јаш балдарын коркыдып јат.

— О-о! Сен чин айдып ят, Эрден... Мен оны сананбаган. Педагог эмес кижини...

— А бот сананар керек болгон...

— А бис эртен өбөгөнгө сыгыннын эдин экелер. Су эзи, ту эзи ек деп айдар. Щербак су эзинне, ту эзине эмди бүтпей ят деер. Тотемизм наука эмес, төгүн неме деп айдар...

Күн кырга отуруп бараткан ой болгон. Олор экү кайыр капчалдарды керий, кадалгак јолло јорткылап бараткан. Аттардын туйгактарынын алдынан кодорылган таштар аалга шынкырап, кайдаар да өзөкти төмөн тоолонгылап түжет. Јебрен мөштөрдин бүрлери бүрүңкийленип, кандый да уур јүкке бастыргандый тымый берген тургулайт. Јырааларда кандый да ады јок кушкаштар сыгырыжып, үн алыжат. Туку өзөктөн суунын табыжы шуулап угулат.

— Бис бүгүн тайгада конуп алар. Эртен тура алтын тазыл казып алар, а энир келзе, тус кетеер — деп, Михаил эрмектенди.

— Ярады ба, Эрден?

— Јакшы.

— Кайда сыгын туруп ят, кайда кандый куш бар — мен бу ерди якшы билер, Эрден.

Олор Уч-Эңмектин он кулагыла куустыра барган јаан ак таскылдын сырангај бажына чыгарынан јалтанып, токтој түшкүлегендий койу мөштөрдин ортозына једип, аттарынын ээрлерин алып, армакчылап койоло, от салып, конор дештилер.

Јүс беристелерге јетире чөйиле берген калын агаштар карарат. Эбире тым. Јаан таскылдын сынында, сырангај ла јабыста, јылдыстар тыркыражып тургулайт. Јенилчек ле јылу јайгы эзин олордын жаңы ла салган одынын јалбыжын элбиреде согот.

— Аба дедушканын элү туларынан бис эртен сыгын адар — деп, Щербаков эрмектенди. — Бис ого ту эзи ек деп айдар. Ту эзи бис деп айдар... А сен нөкөр уулдарга сыгыннын мүүзин апарар, чин ба, Эрден?

Эрден бойында нени де сананып, јайгы түнле кожо там карарып ла

койыла берген мөштөрдин бажы өрө ајыктап јаткан. Анда, тенгеринин түбинде, тоозы јок жылдыстар. Мынанг эмди көрүп јатканда, тенгери сырагай ла элгек ошкош. Кенетийин оныг сагыжына јаш тужы ойто ло эбелди.

— Тенгериде жылдыстыг тоозы канча, Аба?

— Кедери ле ары унчук, жылдысты оны кем тоологон деп...

— Бир, эки, үч — деп, Эрден жылдыстарды тоолой бергенде, Аба јеенин коркыдатан:

— Кичинек кижии жылдыс тоолобойтон.

— А не болор, Аба?

— Јылдыс тоологон кижинин ичи јарылар!

Эрден мындый сөстөргө бүдүп, коркып туратан...

— Эрден, сен нени сананып јат? — деп, Щербаков ойто ло эрмектенди. — Мениг де, сениг де мылтык чечен, якшы... Бис мынанг куру түшпес...

Эрден база эмеш унчукпай јадала, өрө өгдөйип, кенетийин Щербаковтонг сурады:

— Бу бистинг өйдө кандый наука ончозынан ла јаан учурлу деп бодоп јүрезинг, Михаил?

— Бис оны сананбаган — деп, Щербаков база өйдөйип келди. — А сен военный наука болор деп турун ба?..

— Јок, Михаил, мениг санаамла болзо, чек өскө наука — деп, коксып јаткан турундарды јышкырып, Эрден эрмектенди. Одунын јанында армакчылап койгон аттардын бышкырганы, өлөнгди шылырада базып, кыртылдада чайнагандары угулат. Мөштинг будагына илип койгон мылтыктардын стволдоры өксөй берген айдын јаркынына мызылдажат.

— Ол кандый наука, а, Эрден?..

— Мен бодозом — деп, офицер эрмектенип, сигаредин күйдүрди, — мен бодозом, педагогика...

— А нениг учун?

— Кижини кижии эдип, чын чыдадатанынанг күч неме јок. Кижии јашта нени уккан, кандый айалгада чыдаган, оны ундырга сүрекей күч...

— Сен јашта, Эрден, дедушка Абада өскөн — деп, Щербаков кенетийин каткырды. — Аба ту эзине, су эзине бүдүп јат, а сен бүтпей јат...

— Бот онын да учун педагогиканы эн јаан учурлу наука деп айдадым... Сен билеринг бе, Михаил — деп, Эрден куучындайт. — Мен кичинек тужымда јангыс ла кудайга, көрмөскө бүткен эмезим. Абанын көп белгелерине бүдүп туратам. Аба айдар: «Энирде айылданг от чыгарбас, отло кожо айылданг кижининг ырызы барар»...

— О, интересно, Эрден, куучында ла!..

— Аба айдар: «Энирде айылданг сүт чыгарбас, — кижии ырызын ычкынар. Јаман болор». А мен ого бүдүп јүретем...

Оноң Эрден бу јайгы тўнниң ээн тайгазында ундылып калган јаш тужын эске алынып, Абала кожо боочылар ашканда, јаан суулар кечкенде кыйра буулап туратанын, күкүрт-јалкын болгондо, отко арчын салып, коркып туратанын куучындайт.

Тегериде јылдыстар там ла койылат. Бу бүткүл тайгада бу экүден өскө бир де тынду јок неме ошкош. Телекейдин үстинде бу экүниң камыскан одынаң өскө от то јок немеднй... Јаңыс туку ле анда, Уч-Эңмектин сүүрилениниң сомдоры карарат. Кенетийин кайда да, олордон ыраак јокто, эки-үч оос үкү эдип ийеле, табыжы јылыып калды.

— Вот сова... Ишь, не спит — деп, Щербаков эрмектенерде, Эрден оноң ары куучындады:

— Укүни алтай улус јаман белгелү куш дежер. Ол этсе, «Кижн өл, кижн өл» — деп туру дежер... Абадан мен көпти уккам, Михаил...

— Је дедушка чин неме айдып јат па?..

— Озо бойынча ар-бүткенге багынып, коркып калган караңуј өбөгөнди сен база нени билер деп бодойзың...

— А ол кижиниң колы-буды сынза, оны язып јат дежет, чин ба, Эрден?..

— Онызы чын — деп, Эрден унчукты. — Озогы ла бойынча малла урушкан. Оның үйе-сөөгин чындап та үзе билер. Кажы ла албатыда андый улус бар. Олорды наука јектебей јат.

— Болзо, болор — деп, Михаил јөпсинеле, оноң ары Эрденнен сурады. — А сен педагог не болбогон, андый болгондо?..

Щербаковтың бу сурагы Эрденниң кыртыжына тийген, та кандый, ол кезем үниле айткан:

— Мен армейски педагог. А сен орус та болзон, алтай јарлык.

Щербаков ачынбаган. Ол коркушту каткырып, учында ойто ло кокурлаган:

— Эмди уктаар керек, Эрден... Бис эртен ту эзи берзе, сыгын адар, шашлык эдер, чин ба, Эрден?

Эрден унчукпаган. От то коксып өчө берген ой болгон. Јаңыс ла армакчыдагы аттардын табыжы угулган. Эбире туулар ээн ле терен сананып калган тургулаган.

* * *

Ол тушта Щербаков Михаил ле Эрден Уч-Эңмектин тайгаларыла эки күн андап, эки ан адып келгендер. Олор тайгадан Куулгы јуртка јарык энирде јеткилеп келген. Улус өлөң ижинен јанып, уйларын саап, јаңы ла чайлагылап баштаган ой болгон.

— Бис Эрденле кожо эки сыгын иккан — деп, Щербаков Абага омок үниле айткан. — Ту эзи ек, Аба, су эзи база ек, Аба... Щербаков слерле кокурлаган.

Аба да өбөгөн, онын эмегени Тарый да айдар сөзүн таппай, озо баштап алан кайкап отургылай берген. А Эрденниг үйи сыгындырдын мүүстеринин айрыларын тоолоп, өбөгөн, чындап та, черүдеги нөкөрлөрине солун сыйлу бурыларына сүүнген.

— Мен ангын эдин качан да жибегем — деп, Эрденниг үйи казан-айакты јунуп, отко азып, ары-бери јүгүргөн.—Капшай кайнадар керек.

Аба өбөгөн отурган јеринег кыймык та этпеген. Онын ал ла санаазында, «Эмди не болгой не? — деген јеткерлү сурактан өскө не де јок болгон. — Орус кижиле кожо јүрүп атканда, айса, јеткер кыйыжа берер?..».

Оног ак-буурыл бажын өрө көдүрүп, үн-табыш јогынаг бир эмеш отурала, Эрденнег сурады:

— Экилезин Шарбак бойы аткан болбой, Эрден?..

Куулгы јурттыг улузы Абаныг јеени Эрденниг ойто черүге атанар өйи јууктай бергенин билер. Онын үстине байа Щербаков ло Эрденниг артычакту келгилеп јатканын кезиги көргүлөп те ийген. Эмди ончолоры ла оног-мынаг Абаныг айылына келгилейт. Мындый өйдө улус куру келер эмес, ончозы ла тудунчакту:

— Атанып јаткан кижии амзап кой, Эрден — деп, алтай аракы экелгилеп, Абаныг офицер јеенине тутургылайт. Эмезе солун ашты нөкөрлөринге амзадарыг деп, курут та экелип турганы бар.

Эрден бойынын төрөл јонынын јандаган јангын билер. Экелген сыйды албаска болбос. Оног башка улус ачынар. «Абаныг јеени описер болло, чүмееркей берген» — дежер.

Эрден сыйды алып, улусты тура јаар кычырып, Абаныг сурагына каруу берет:

— Сыгынныг бирүзин Михаил, бирүзин мен аткам, Аба...

Аба канайтсын. Эрден азийгыдый кичинек уулчак болзо, штанын торсыгына јетире түжүрүп алала, јаш чалканла ачыда чыбыктагай эди.

— Ээлү ле Алтайдын андары эди — деп, тунгак үниле айдала, кенетийин эмегенине күзүрт этти. — Ол арчынды бери бер!..

Карган да болзо, эмегени Тарый капшай ла өрө туруп, чадыр айылдыг аланчыгында кыстап койгон арчынды Абага алып берди.

Аба арчынды тыркурууш колдорыла сыймай тудуп, «Уч-Энгмектинг үч сүмери, одош-тедеш ээлү туулар» — деп шымыранып, отко саларда, кургак арчын јалбырт эдип, айылдын ичине бойынын кычкыл јыдын тургуза ла јайып ийди.

Оног эмеш санаазы токунап, Эрден јаар бурылды:

— Јаштаг ла бери мен сени не деп јакып јүретен эдим... Сен кижининг айткан сөзүн укпас кайткан кижии...

Щербаков дезе, Эрден каруу јандырарга јеткелекте, онын адаанын алып, Абаныг коштойына отура түжүп, катап ла айтты:

— Дедушка Аба, мен слерге айткан: ту эзи ек, су эзи ек...

Мында ок отурган Мӧнкүш та Щербаковтың эмеш једикпес тилине, та Абаны шооткон — тыйт-тыйт этире каткыра берди.

Ачынып отурган Аба ӧбӧгӧндн токунадып, јӧпкӧ кийдирип аларга Щербаков оноң ары јартайт:

— Бис сыгынды Эрденле кожо госуларстводон сурап алган. Сыгынды ту эзи билбей ят, сыгынды Щербаков билип ят.

Мӧнкүш база ла каткыра берерде, отын эпши јанында отурган Эштең эмеен эрмекке киришти:

— Орусла кожо орус болбо. Абаның ады-чуузы чыккан кижн. Айдары, кӧмӧлӧӧри јолду.

Шак бу тушта Щербаков сүмелү күлүмзиренип, Эрден јаар көрүп салала, база ла эрмектенди:

— Бу слер кайткан. Сыгынды Эрден кайдан адат. Ол слерди тӧгүндеп ят... Ол пастухтын айылында аракы ичкен, а Щербаков сыгынды яғыскан аткан... Эмди билдин бе, дедушка Аба?..

Айылда отты эбнре отурган улус ончолоры бир уула Эрден јаар көрдилер.

Бу ӧйдӧ сыгыннын эди быжа берген болгон. Эрден Щербаковтын јаны ла айткан сӧзине каруу берердин эрдына, казанды чыгарып, улусты турага кычырары керегинде үйине јакылта береле, бойы ончозынан озо эжик јаар баскан.

Ончо улус Эрденнин кийиннин турага барган. Керек дезе, Эштең де эмеген эттең мойношпогон. Је Аба тескери тебинеле отура берген. Ӗбӧгӧни улусла кожо турага барган болзо, эмегени Тарый да мойношпос эди.

Ол күн көп улус Эрденди ойто черүге үйдежип, аракыдан ичип, эттең јип, алтайлап ла орустап кожондожып, јер јарыганча јыргаган. Анчадала Щербаков омок ло каткымчылу болгон. Ол гитараны јакшы ойнойтон. Гитараны јыңырада согуп, улусты каткыртып, орус ла алтай сӧстӧрди колуп кожондогон:

Черный речка — кара су

Кайда агып яды не?..

Черный глазка — кара көс

Кайда мени сакыйт не?

Оноң ойто кыстарды ӧткӧнип, үнин чичкертип:

Сениң кара чамчангы

Полоскаю каждый день...

Сениң кара көзинги

Поминаю каждый день...

Улус турада јир каткыда јыргап јадарда, Аба таң атканча уйуктап болбогон. Ол Алтайдын канча јаан тайгаларынын ла сууларынын, бий-

ик-бийик боочыларынын аттарын адап ла тоолоп, алканып, мургуп конгон:

— Тенек коммунист жеенинин кылыгын керекке албагар, Алтай-кудайым, агаш-тажым... Баш ла болзын! Ак-Бырканыма баш, Ак-Жайыгыма баш...

Кезикте онын кулагына кайдан да оноң, алыс жердег, Уч-Эгмек тайганыг уни угулып тургандый билдирет:

— Аба, сен Ак-Бырканга бӱтпей турган ошкожың, а-а?!..

— Жо-ок, жок, бӱдӱп жадым, бӱдӱп жадым... Баш ла бол ӱрӱги турган Ак-Бырканым, баш ла бол, жаманым бар болзо, таштап койоор.

— Андый болзо, жеениңди не ай-уй деп айдып токтотпогон?

— Айткам, токтотком. Шарбак деп ле орустыг баштаган кинчеги... Баш ла болзын, ӱрӱ турган Ак-Жайыгым...

— А сен жеениңди не коммунист эткен, а-а?

— Жо-ок, жок, бу ла бойым мен акту... Оны Совет жаң коммунис эткен. Бу ла бойым мен акту, баш ла болзын, Ак-Бырканым!..

Аба таң атканча от ӱчӱрбеген. Эрденниг ӱйн ол тӱнде канча ла каттап Абаны турага кычырарга айылга келзе, ол кыймык та, ӱн де жок оттыг жанында отурар. Оноң сананып, сананып отурала, «Эмди не болгой не, не болгой не!» — деп шымыранып, ойто ло отко арчын салып, мургӱл сӱстӱрӱн айдар.

Айылдыг ичи жарык та болзо, же тышкары тӱн ого озогызынаг чик жок карангуй билдирген. Каа-жаа журттын ийттери ӱргенде, Аба ӱбӱгӱн чочып, сертес эдет. Тышкары, карангуй тӱнниг ортозыла, жерди селеңдеде, ӱйген-куушкандары шыңырап, ол Уч-Эгмек тайганыг эдегинде божогон Қазыраштыг Быймандык, Тадалык, Тартыгаш деп уулдары кыйралу сыгынла сӱрӱжиң бараткандый бодолот.

— Баш ла болзын, ӱрӱ турган Ак-Бырканым! — деп, Абаның куйка-бажы жымырап, эки колын тӱнӱк ӱрӱ кӱдӱрӱп, ойто ло мургӱй берет.

Коркып калган кижиниң санаазына карангуй тӱнде не ле кирбен база. Кезикте Аба сананып отурза, сӱне-жулазы оны таштап, куу тонду кӱрмӱстӱргӱ коштонып, тӱкӱ ле Текпенек-Алды деп жер жаар сыр кожон ло барып жаткандый.

— Сӱнемди апарбагар, беригер! — деп, шыйкынак ӱниле Аба карангуйда шымыранат. Бу ӱйдӱ алыс жердег ого кандый да ӱн угулып келгендий бодолот:

— Айса, бис Эрденниг сӱнезин алып барарыс.

— Жок, жок. Эбире турган ээлӱ тууларым, эгчейишкен сӱӱрилерим...

...Эрденди ӱйдеген улус жер бозорып жарып турарда турадан чыгып, айылдары сайын тарап-таркап баргандар. Эштег эмеген айылы жаар жанар бажында, чадырга калаңы кирип, Абага айткан:

— Ээлү туулардын сыгындарын Эрден аткан эмес, ол бир Шарбаков атканда, эдинең тойо жип алдым...

Арыганына уйкузырап отурган Аба Эштең эмеенниң эрмегине чочый бергендий, сертес эткен.

— Айса, Эрден, чындап та, атпаган болор бо?—деп, өңдөйинп келеле, өбөгөнни жаар Тарый суракту көргөн.

Оноң Аба не керегинде эрмек болуп жатканын жаңы ла сескен неме чилеп, какырынып, канзазын күйдүрип, Эштең эмеенди адылган:

— Жудуп алган болзон, кокымайтыбай ары жан. Мында жаш бала жок. Эмди мениң эжигим ачарым деп сананба!..

Эштең нени де айтпай чыгала, бозомдо көм өдүги табышту тилиреп, жана берген.

...Оноң эки конгон кийининде, Эрден атанган. Июль айдын жакшынак күни болгон. Уч-Эңмектин сүүрилери бу ла Аба өбөгөнниң айылынын эжигиниң күнге мызылдажып, от чылап жалбып, учар суу чылап ак-мөңүниле суркуражып турган.

Сыгындардын мүүзин Эрденге жазажарга мында эки конгон Щербаков Михаил Абаның жанына отурып, катап ла айткан:

— Дедушка Аба, ту эзи, су эзи ек. Мен слерди төгүндеген. Ачынбас керек меге. Эрденге база ачынбас керек, бис нөкөр улдар...

Эрден ле оның үйи машинага отурап алдында, карган Абаны ла Тарыйды кучактай алгылап, орус улус чылап, олордын чырышту жаактарынан олдып-солдоп окшоп койгон:

— Якшы болзын, эм жайгыда ойто келерис!.. Аба, карыкпагар, не де болбос!

Оноң оны үйдежерге келген төрөгөндөриниң, колхозчылардын кажызынын ла колынан тудуп эзендежеле, жайдын чаңкыр ыжына тартылган тууларды эбире айкап, учында Эрден ачык-жарык күлүмзиренип ийген:

— Эзен болзын, Алтай! Эзен болзын, ээлү туулардын алтын мүүс-тү сыгындары!

Куулгы журттын үстүнде орой күс турган. Агаштарды бүйри түкү ле качан какталып калган. Кайдан да, кажайышкан ыраак туулардын баштарынан, сыңырап түшкен күски салкын колхозтын ажы жуунадылган сары саламдарлу кыраларынын үстиле, кастын жундары ошкош каа-жаа карларды айдап барадат.

Аба өбөгөн аймактын төс больницазында бүдүн-жарым ай жаткан.

— Же ол жер дөөн атанарга жатканым бу эмтир — деп, ого жолугарга барган улуска Аба канча ла катап сөзүн айдырган. — Слер тирү жүрген улус ол ээлү туулардын сыгындарыла урушпагар... Мен Алтай-кудайдын, Ак-Бырканның жайганыла болзо, эмди де ак-жарыктын алдына бир эмеш жүретен учурлу кижи болгом.

Оноң Аба база бир канча ойгō тым јадала, врачтарды арбап баштаар:

— Алтай-кудайдың алкыш-быйаны јетпеенде, бу бир ак кийимдү кудайы јок немелер ле мени аргадайт деп пе...

Бир катап Мōнкүш келерде, Аба база ла мынайда ок карганып-шилтенип іаткан.

— Айса болзо, врачтар слерди јазып койор, Аба — деп, Мōнкүш айткан эмитир.

Абанын көстөри чуулду суркурап, жукачак узун ээги тырқырап, өгдөс эткен:

— Брачтар јазар! Сеге кем айтты. Ак-Бырканның андый тил јетти бе айса алтыгы ороондо эрлик сеге айтты ба?.. Мени түкү бооро јайгыла Эрден ээлү туулардың сыгынына толып койгон. Эмди билдинг бе?!.. Брачтар!..

Мōнкүш больницадан сопогының кончына изү чок түшкендий, чыга конгон.

«Чындап та, бистинг јердин сыгындыры ээлү болбос по? — деп, комсомол уул бойынаң бойы канча ла катап сураган. — Эрден келеле, анг аткан, а јакшы ла јүрген Аба дезе јаан оорый берген... Бу чын эмеш пе, а?.. А мен Абага бүтпей, канча кире каткыргам».

Карган Аба керегинде түкү ле бооро бойынча чөкөлип ле ундылып бараткан куучын бүгүн, бу орой күскиде Куулгы јуртта катап ла ойгоно чарчап келди:

— Абаны айылына јанып келген дежет!

— Мōнкүш ле Кымыс бойы экелген дежет ине!..

— Көк јарамас, өрөкөнниң оорузы ондолгон бо, кандый?

— Айылында кап ла кадык чайлап отуры деп, байа Эштең эмеген айткан.

— Орөкөнниң кудайының јаанын.

— Кудайы эмес, врачтардың јаанын дезеер.

— Аба кандый оорудан оорыган, канайып јазылган, уккан кижибар ба?

— Жалудыгының оозында ырактың тижиги болгон тийт не.

— Ырак эмес, рак дезеер — деп, ылгый карган эмеендердин јаанына бу өйдө базып келген медишчи Кымыс каткырды.

— Је Аба, чындап та, канайып јазылган, Кымыс?.. Оны биске јартап бер?

— Ак халатту Ак-Быркандар болушкан — дейле, Кымыс азыйдагызы ла чылап тала-тала каткыра берген. — Бойынаң барып сурагар, нени айдар эмеш.

— Јок, чындап та, јазылып калган ба?

— Јазылып калган учун јанып келбей...

Оног ары жуулган эмегендерге Кымыс врачтар канайда Абанын кардынын оозында раковый тижикке операция эдип, оны кезип чачала, өбөгөнниң бойынын ла ичегезинен кезеле, карыннын оозы эдип көктөгөнни жартап куучындаган.

— Көк жарамас, кижиги тирүү жүрерде нени ле угатан турбай.

— Чындап та, ак халатту Ак-Быркандар жаскан турбай. Удабас менин де кызым андый апырасыйа эдер токтыр болор!— деп, кызынын куучынын мында ок угуп отурган Эштең эмеен мактанып ийди.

— Эрден Абаны анга толып ийген деп, узун айылдын учына түжүп, кыска журттын кырына једип, эрмекти кем јайган эди? — деп, Кымыс айдып, энези јаар көрөлө, јиит ле омок үниле каткыра берди.

Аба өбөгөн јазылган. Ол, байла, карыыр јобинде јаныс ла кардынын оозындагы оорузынан эмес, Алтай ээзи Ак-Быркандар да колбулу оорузынан јазылган болор. Абанын эмдиге јетире тирүү отурганы јакшы... Айса болзо, удабас Мөңкүш јеениниң тойы болор. Ого туружар. Мен андый табыш угуп калган эдим... Је Аба чылап оорып жүрген улус бар болзо, ол өбөгөнниң бойына барып јолуккай.. Онын јери Уч-Эңмек деп тайганын колтугында Куулгы деп журт болор...

АЛТАЙ ПОЭТТЕРДИҢ НАҢЫЗЫ

Алтай литература бойынын өзүминде орус литературала терен, жуук колбулу болгонын бис ончобыс јакшы билерис. Ол јанынан биске јаан болушты анчадала Сибирьдин јарлу писательдери: Афанасий Коптелов, Илья Мухачев, Александр Смердов, Елизавета Стюарт јетиргендер. Бу јакшынак колбу үзүлбей, там тынып, оны јиит писательдер мынан ары творческий өскүрип турганы сүрекеј јакшы. Илья Фояков — јажы јаан эмес те болзо, јарлу поэт, көп бичиктердиң авторы, журналист. Ол алтай поэзияла сүрекеј сонуркап, алтай поэттердин үлгерлерин бийик чындыйлу көчүрет. Онын көчүрген үлгерлери алдынан јаан јуунты болуп бистинг издательстводо орус тилге чыгар. Илья Фояковтын көчүрген поэтический јуунтылары Москванын да бир канча издательстволорында чыккан. Элбек талантту, билери көп, мастерствозы бийик поэт бистинг поэзияла сонуркап, оны орус тилге көчүрип, бистинг поэттерле жуук најылык колбулу болуп турганы сүрекеј јакшы. Бу најылык мынан ары там тыныыр ла творческий өзөр деп иженип турум.

Илья Фояков «Литературный газеттин» ачылу корреспонденти болуп Вьетнамда, Японияда ла өскө дө ороондордо болгон. Оныч Вьетнам ла Япония керегинде бир кезек үлгерлерин Борис Укачин ле Лазарь Көкышев алтай тилге көчүргендер. «Јылдыстын» бу номеринде слерди, күндүлү кычыраачылар, бистинг најыбыстын, јарлу орус поэт Илья Фояковтын, үлгерлериле таныштырып турыбыс.

Аржан АДАРОВ

ВЬЕТНАМ ЈЕРИ ЛЕ ТЕНЕРИЗИ

Қаранғуй тўндер салкындап ла баштаза,
Катап ла Тўндүк Вьетнам тўжелет.
Јеткерлү тўндер, кечүлер база
Мениң алдыма ойто көрүлет:
Солдаттың карманында фонарик оды
Кызас эделе, кайылып калат.
Чангырып ийеле, бала токтоды,
Сууда јайканып, паром карарат.
Анан-мынаң оодо до атыртса,
Ол паром тирү, јайканат, чыкырайт.
Эки јанында бомбалар да сыгырза,
Паром кыймыктайт, суу шалырайт.
Кечире тартылған тростың мызылты
Қаранғуйды өткүре чөйиле берген.
Улус унчукпайт, кайдатан табышты,
Јаңыс ла команда: «Паром. тўрген!»
Улустың јүстери, шыкытар ла шлемдор
Тўжиме кирип, уйкумды аскырат.
Учына јетпей, үзүлет үлгерлер,
Вьетнамның јери ле тенеризи торгулат.

«МАЙ-БАЙ»¹

«Май-бай» деп табыш ла угулза,
Јыраалар ажыра балдар јажынат.
«Май-бай» деп табыш ла угулза,
Зенитчиктер түймеенде, адыш башталат.
Пулеметтың чагылтқан от јолы
Тўнди өткүре тенериге чөйилет.
Мен мында нени кубултарым,
Болужар органы кайдаң табарым?

¹ «Май-бай» — самолет дегени.

ЈАНҢЫС ЈЕРДИҢ УЛУЗЫ

Ыраакта, бистинг ороонног башка талада,
Кайда карагай да, кайыг да
Јок јерде,
Орус уулдар мынайда айдыжат:
— Арыштын кара калажын
Алып, бери не келбедин?!
Канча книга бичип турарында,
Пальма агаш өскөн талада
Кар јогын канайып билбедин,
Калаш јогын канайып сеспедин?
Алдыста аяакта — ак рис,
Ару скатертте — банан деп аш.
Бис геологло кожо отурыс,
Онынг комнатазында снарядтар сыныгы,
Јүзүн ле башка өңдү таш...
Ол мениг сурагымды озолоп,
Мынайда бүдүмјилү куучындап отурат:
— Көзнөк өткүре бу ла бозорып
Јаткан јерге болужак! — деп айдат.
— Мен орус кижн — деп айдат, —
Јаңыс ла калаш керек — деп айдат. —
Калашты санап карыктым, карындаш,
Санаамда — кара ла кара калаш.

АМЕРИКАНСКИЙ СОЛДАТТЫҢ ПИСЬМОЗЫ

Вьетнамда мен өлтүртип койзом,
Мен керегинде карыкпагар слер.
Је канайып та болзо, мен бодозом,
Өлүмди энеме јартап беригер.
Энеме јартагар, слер, газеттер,
Слер табышту, тиражаар јаан.
Јакшы керек учун өлгөн деп
Энеме канайып, кем јартайтан?!
Государство башчызы, сен јарта,
Учурлу ла јаан куучын белете,
Олјого кирбеген — јакшы деп макта,
Јайым учун јыгылган деп макта!
Јаан сагал өскүрген уул,
Мен керегинде кожондоп, гитара ойно:

Жүрүм мени төгүндеген де, уул,
Жүүлгек салымла өлгөм дө, уул.
Карангуйга көмүлген жолым учун,
Карыгып алып кайдатан эди,
Өскө талада өлгөнүм учун,
Өч некеп, кайдатан эди.
Вьетнамда мен өлтүртип койзом,
Мен керегинде сананбагар слер,
Же канайып та болзо, качан да болзо,
Өлүмүмди энеме жартап беригер.

ЭЗЕН БОЛЗЫН

Эзен болзын, Вьетнамнын жери!
Жолдын эки жапын жакалай
Россияда теректер өскөндөй,
Пальмалар жарыжып арткай.
Эзен болзын, Вьетнамнын жери!
Канду жууга ла изүү күнгө
Чылаган солдаттар, эзен болзын.
Эзен болзын, Хангой, эзен болзын,
Ханой, — жүткүгөр слер жегүгө!
Канча тундерге каруулчык болгон
Гостиница, эзен болзын!
Кожо жүргөн, кожо конгон
Миша нөкөр, эзен болзын!
Эзен болзын, Нге-Ан провинция,
Тумандарына — эзен,
Кемелериге — эзен!
Эл-жонына — эзен!
Агаштарынын бийик бажыла,
Тенгеринин телкем түбиле
Американский самолеттор шунуган,
Карарып кейде кайылган...
Анда кенетийин тымыкты бузуп,
Зениткалар жер силкиген,
Оору кижидий уур жөдүлдөп,
Олор тунгак үндөнгөн.
Банандар өскөн жыраанын алдына
Мен анда жажынгам.
Күзүрөп түшкөн бомбалар алдына
Мен анда отургам...

Эзен болзын, Вьетнамнын јери!
Јолдын эки јанын јакалай
Россияда теректер өскөндий,
Пальмалар јажына јажарып тургай,
Эзен болзын, Вьетнамнын јери!

Алтай тилге Б. Укачин көчүргөн.

ТОКИО

Јалбырап күйген машина карарат.
Јаш ағызар газ јытанат.
Демонстрант студенттер
Соктыртып алала,
Оромдор сайын
Јүгүрип, јажынат.
Торо студенттер, ижи јок улустар
Правозын некеп,
Площадьта турат.
Түрени жүрүмди
Угуза каргап,
Полицияга удур
Баррикада тудат.
Талайган колдордо
Таштардан јалтанып,
Табаруга каскалу
Черүлер келгилейт.
Коркый-коркый
 телефон-будкадан
Корреспондент улус
Солундар ийгилейт.
Талайдый чайкалган
Улустар үстүле
Вертолет каруулда
Таркырап, айланат.
Ийде-күчтү
 јандарга удур
Ишмекчи класстын
Кыйгызы угулат.
Неон оттор күйгүлөп турала,
Нени де сескендий,
Јап өчкүлөйт.

КӨҢДӨЙ МЫЛТЫК

(Озогы улустың куучынынан)

Көҗдөй мылтык. Бу кандый мылтык? Куучынды улустаң укканым аайынча бичидим. Куйумда журтаган, чөрчөкчи, эки көзинен болгонбос, комдош сөөктү Матактын уулы Чотпой жаңыс ла чөрчөк билер эмес, куучынды да јакшы билер кижи болгон.

Куйумнын школынын јанында мундус сөөктү Сақылдын уулы Белегеш журтаган. Онын үйи Тойзу Чотпойдын кызы болгон. 1916 жылда мен школдо бичикке үренеримде Белегештин айылында јаткам. Воскресен күнде үредүчи Николай Уксегешев балдарды ээчидип алып, Чотпойдын чөрчөгин угарга келгилейтен.

Көп улус аракылап отурган тушта Чотпой көниле куучындап отуратан. Мылтык керегинде база куучындап туратан. Бежелбикте кузуктап жүреле, кузугынын талортозын којойым, комдоштордын јайзаңы Табыт, мекелеп јигени керегинде куучындап жүретен.

Бир боро атту, оны минип алала, көзи көрбөс тө болзо, Кадынды өрө айылдап жүрер, Уажан ла Кемчик журттарга једип келер.

Куйумда тоңжоон сөөктү Чанчибайдын уулдары: Мачакой ло Мойлочок, чапты сөөктү Сабашка Эредеј керегинде, онын мылтыгы керегинде куучындап отурар. Мачакой — ол кызак, балыкчы, чечен кижи. Мойлочок садучы кижи. Түменге (Тюмень) јетире садыжып туратан.

Майма бажында Узнай деп јерде журтаган Чунижектің уулы Мадай, Мыкылай, бай мундус сөөктү Атраш, онын уулы Сапыш көҗдөй мылтык керегинде куучынды јакшы билетен болгон. Мадайдын уулы Сапрок, Бектеннің уулы Аңчы ол керегинде база јакшы билетендер. Сапрок ло Аңчы эмди де эзен.

Баштапкы алтай төчининг албатызы мынайда мактанатан: «Ак каанга бис озо бакканыс. Онын учун бисти, Эредејдинг јонын, баш-

тапкы төчин болзын деп адаган. Бала каанга багар тушта, Бакай жайзан болгон тушта бистинг жайзанга алтын медальла, чинмери капталга тонло кайрал берген.

Тоноочылар.

Озогы тушта Туулу Алтай ар-бүткени жанынан сүрекей жараш байлык жер болгон. Алтай албаты кобы-жиктин белтиринде, эмезе бажында, одын-өлөни жуук, кышкыда тонбос кара суу сугаттуу жерлерде журтагандар. Тууларында жүзүн-жүүр алу, агаштары, жиилектери көп, сууларында балык көп болгон эмтир.

Тонжоон сөөктү Чанчибайдын уулы Мачакойдын куучыныла болзо, Майма бажында Урлу-Аспак деп жерге көчүп келеле, сууга мордо тургузып, балыктап туратан эмтир. Мордоны эртен тура Урлу-Аспактын суузына тургузып койоло, түште келип кодоргондо, балык толтыра түжүп калган мордоны арайдаң ла чыгарып алатан эмтир.

— Алтай албаты Том сууны жакалай журтаган, Кадын-Бийдин бириккен белтиринен бери журтап келген эмей — деп, Мачакой өбөгөн куучындап стуратан.

Алтай албаты ол өйдө малду, уйлу, курсагына жакшы жаткан эмтир. Байлар да бар болгон.

Кадыннын он жанында күнчыгыштан түжүп, Кадынга түрткен жаан сын тайга болуптыр. Ол сынды улус «Учук сынынан суу ашпаган улу жаан ыйык тайга эмей» — деп айдышкан. Ол Учуктын Кадынга түрткен жеринде жаан эмес Коюгор деп туу бар. Ол Коюгордон күнчыгыш жанынча ашкан жарык бар. Бу жарыкла бу өйгө жетире Чуйдын жолы өткөн. Эмди Чуй жол Учуктын алдыла Кадын сууны жаратай өдүп чыккан. Бу жарыкты озогы улус: «Мундус сөөктү Майчык деп байдын малы жыра баскан жер эмей» — деп айдыжатын. Учуктын түндүк жанындагы эдегинде бай Мыйчак, Кубатай, Кургуспай журтаптыр.

Бир жакшынак күнде Кадыннын сол жарадына мал-уй айдаган, көп кош коштогон, ок-саадагын жүктенген улус келген. Олордон бир бийик сынду кижини Кадын кечире кыйгырып, нени де айдып турган.

Бу улус Кара-Эртиште жаткан казак Кочкорбайдын черүзи, онын олжолоп алган улустары болгон эмтир. Олор Мыйчакты тоноорго сананып, Кадынды кечип болбой, эки күн жадала: «Эм көк тошто келерим, сагып ал» — деп айдып атанып барыптыр.

Кочкорбай алкы жөөжөни коштогончо, ак малды айдаганча, албаты-жонды шакпыратканча, черүзин ээчиткенче Кадынды сол жанынча өрө келип, Багырган тайганын эдегине једиптир. Олор мында Кадыннын каскак жарат кажадын жыра басып, Кадыннан суу ичип турган малдын жолун тапкандар.

Кочкорбай Кадынды кечире көрөт. Калың жышту Майма өзөк көрүнөт. Төмөн көрди, өрө көрди, тас башту Багырган жаар көрди. Черүзине жакылта берди.

— Бу жол кайдан келген? Онын учы-бажына једип көрөр керек! Жарадын мал-уй балкажын чыгара тепсеп койгон шарлаак кутук кара сууны жаратай өрө түрген-түкей јелип ийдилер. Кара сууныг туйук бажына једип келзе, үч айыл туру. Ийттер сезип ийдилер. Беш-алты ийт үрүп келдилер. Бир жоон кара ийт ыркыранып келеле, Кочкорбайга чурап келди. Кочкорбай темир чокпорыла ийттин төбөзін ойо сокты.

Олјочылар ол үч айылдан — јаан айыл Јурунак байдын айылы болгон — алгадый немелерди бир јерге јуунадып турган. Јурунактын айылынан бир кара чой казан, бир чой шыман, эки јыракы таап алган. Түменге түжерге белетенген бир кап алузын таап алгандар.

Јурунак үч кысту болгон. Јаан кызы Буудайак той-куда түшкедий, јажы јеткен, јаан көстү, бийик сынду јараш кыс болгон. Ортон кызы Арбачы бийик сынду, база јараш кичи болгон, кичү кызы Эртечи јараш эмес, јүдек кичи болгон.

Кочкорбайдын тонокчылары Јурунактын малын, анчадала јылкы малын өзөккө арайдаг ла айдап түшкенде, ойто ло блаап кыр јаар ойлоп чыга беретен эмитир. Багырган јыраа агашту, корум-ташту берт тайга болгон. Кезик јылкы малы кижинин јүзін көрбөс јерлик. Каргантижен малды согумга сойор керек болгондо, өмөлү улус малды корумга кыстап, туйуктап, калганчы өйдө адып, урукла чалмадап алала, өлтүрип тургандар. Олјочылар он күннен ажыра јадып, јылкы малдан ас-бычык мал айдап, койлорды ла уйларды талортозын айдап баргандар.

Эки кысты эки јакшы атка миндирип, чылбырдан јединип апаргандар.

Арбачынын качып јанганы

Кочкорбай Эртиштин сол јанында јуртаган. Тогус кийис айылду, тогус үй кижилү эмитир. Буудайак ла Арбачы дезе јангы туткан кийис айылда јуртагандар.

Бир катап кыстардан: «Акыр, кыстар, слердин јерде баатыр бала тапкадый јаан сөөктү үй кичи бар ба?» — деп, баатыр сураптыр.

Бу суракка Буудайак јилбиркеп карууны мынайда бериптир:

— Э-э, андый үй кичи бар. Бистин одожыбыста, Кадын кечире Майма өзөктин алтыгы јанынча, Туу-Кайа тууныг кийни јанынча түжүп, Кадынга кирген оогош суулу Марчалу деп өзөк бар. Онын оозында мундус сөөктү Эрелдей деп кичи јуртап јат. Эрелдей бойы јаан сөөктү, эки тизезинин узуны аттын бажына јетире, баатырга јүзүндеш кичи. Аттардын јакшызын талдап мингенде, үч күннен өтпөй арказы јулда-

ла беретен. Онын талдама ады эремик, көк-боро бее болгон. Сайдыс-ка, Майма бажына келип аракылап жүретен. Улус мынайда айдыжатан: «Эрелдей Урен-Арт деп боочыга чыгып келеле, Эмеридеги айылдарды көрүп: «Сары ийттин куйругу, самтар кадыттын уулы браат! Айрак, аракы белен бе?» — деп кыйгырганда, одош жаткан Бонтулок кобыдагы айылдарга угула беретен. «Эрелдей клееди, аракыны, аш-курсакты белетейликтер» дежетен.

Арбачы ада-энезин, Туулу Алтайын санап, кунугуп жүретен эмтир. Бир катап Буудайак эжезине Арбачы мынайда айдыптыр:

— Эје, экү качып жанак па?

Эжези онын сөзүн кыйгас угуп, каруузын мынайда берген:

— Канайып отурың! Мында эт дезе, эт те бар. Эр дезе, эр де бар. Кадын ичинде, анчадала Майма ичинде не жакшы бар? Баштан ашкан баргаазы ба айла балтырга жеткен балкажы ба? Не жакшыны таптын?

Кочкорбай Буудайактын сөзүн угала, сүрекей сүүнген: «Акыр, көк тошто мен ологорго жедерим. Эрелдейдин жарым арчын байканду каты менин колымда болор. Баатыр уул чыгар. Менин адымды ада-дар. Эрелдейге мал кабыртарым».

Бир күн түнде жаан жоткон болгон. Салкын кумакты чачкан, кижин көрүп те болбос болгон. Арбачы белетеп алган курын колтырмаштай салынып, бычакла кийис айылдын стенезин жара кезип ийеле, бир талдама жеерен, жүгүрүк аттын чылбырын кезип, атка минген бойынча мантаткан эмтир. Ийттер билеле, чакпыражып үргүлөй берерде, каруулчыктар ойгонгон, аттарына минген бойынча келип сүргендер эмтир. Арбачы Эртиштин суузуна жедип, ол жанында жаратка кечип чыгарда, казахтар сууга жеткен эмтир. Олор Арбачыны жедип тудар аргазы жок болордо, ойто жангандар.

Арбачы айылына жанып жеткен. Адазы Журунак, энези Топчылай, сыйыны Эртечи, жаткан айылдаштары сүүнген, ыйлаган да кижин бар. Беш ирик сойып, беш тажуур аракы белетеп, Арбачынын жыргалын жыргаган.

Арбачы олжого барала, нени көргөнүн, укканын ончозын ада-энезине куучындап берген. Ол куучынынын учында мынайда айткан:

— Слердин жерде, ол аба-жышта баатыр бала тапкадый сөөгү жаан үй кижин бар ба? — деп, бир катап баатыр сураган. Буудайак эжем оны угала, Эрелдейдин үйүн айдып берген:

— Сөөгү жоон, жараш, жарым арчын байканду...

Мыны угала, баатыр айткан:

— Мыйчак байга, Эрелдейге көк тошто келерим.

Бу керекти Чодыкы Эрелдейге жетирген эмтир. Эрелдей оны угала, Улалу өзөкти өрө барып, Сугулда Шакшак деп ээн-ташта шибее туткан эмтир. Эрелдей, жеени Бүдүки, журчызы Чодыкы шибеени жазап

алгандар. Жаан эмес таш којогор болгон, бажы тепсен жер, одус-төртөн мал тургадый жерлү болгон. Којогорды айландыра көб-корум, жыраа-агаштар, атту кижиге жортуп болбос, жойу кижиге арайдаг өдөр, шибее-нин алын жаны энчек жылым болгон. Шибееге кирер жери којогордын артында болгон.

Кочкорбай баатырдын өлүми

Кадыннын суузы тонуп, көк тош болгон тушта Кочкорбай баатыр кал-черүзин ээчиткен Камтытка, эмдиги Камлакка, келген деген табыш Эрелдейге жеткен. Эрелдей Түменге барып, Акулов деп коюйма-ла таныжып, ого алу, аттар апарып берип, төрт көндөй мылтык алып-тыр. Мылтыктаг өскө экелгенин төрөөн-тугананына үлөп берген. Мылтыктар керегинде кем де билбес, жаңыс ла үйи Кару, жеени Бүдүки ле журчызы Чодыкы билетен эмтир. Төрт көндөй мылтык, ол тоодо бирүзи чактырмалу, өскөзи мылталу мылтыктар болгон. Эрелдей, Бүдүки, Чодыкы жай өткөнчө мылтык адарга үренгендер. Одус кулаш жерге тагма тургузып алала атканда, Бүдүки ок жаспай, тагманы ойо адып турган. Эрелдей ле Чодыкы кезектей жазып тургандар. Эрелдейде бир элик терези илгим баштыкта толтыра Түменнен экелген тары, кулун терези тулупта толтыра темир ок ло төрт мылтык бар болгон.

Журунак ол жетируни угала, ырбап барарга сананган. Кадыннын он жанына түжүп кирген Майма өзөкти өрө барып, Бүлүлү ле Сөөлти өзөктин ортозында Жоболсу деп өзөктин бажына келген. Карым деп тайга калын жышту, жылым-корум ташту сүрекей берт жер болгон. Жоболсунун оозында төгнниг алдына журт жазап алган. Айаг башту агаш жаалу, адыжарга белен, онон ары качып барарга жыш жок болгон. Журунак Жоболсуга көчүп алган. Ак-малы, айыл-журты Багырган тайганын колтугында арткан. Керек тушта барып, керектү малды тудуп сойып алала, этти коштоп жанатан.

Кочкорбай Камтытта келгени керегинде жетиру Эрелдейге жеткен. Эрелдей, үйи Кару, Бүдүки ле Чодыкы кожо аттарды ээртеген, азык-түлүктү, керектү немелерди артырган, Майманы өрө жортуп ийгендер.

Таг эртен Кочкорбай Эрелдейди тук базарга кыйгырыжып келген. Келер болзо, тынду неме жок эмтир. Чадыр айылга кирип келзе, отко салган как жадыктын учы отту, ыжы буруксып, күйүп жатты. Айылды ырагынча кезип ийзе, аттардын изи Майманы өрө барды. Олжочылар онон ары истей бердилер. Олжочылар истеп браатса, Туу-Кайанын эдегинде Лодралу-Кобынын оозында (эм ол кобыны Черемшанка деп айдыжат) төгдө бир чадыр айыл туру, түнүгинен ыш чыгып, кейде жайылып туру. Кочкорбай жүгүрүк жеерен аттын байканына камчылап, ичкери энчейип мантатты. Бир жаан кара ийт үрүп келеле, Кочкорбайга чурап келди. Айылдаг бир карган чыгып, ийдин токтотты.

— Сен кем эдинг?

— Мен мундус сөөктү Чардак деп кижн болорым.

— Сен Эрелдейди билеринг бе?

— А кайткан эдим, билбеске. Ол биске сөөк жагыс төрөөн кижн болуп јат.

— Эрелдейде канча ок-тары бар, мылтыкту дежет, кандый, канча мылтыкту, билеринг бе?

— Ээ, билерим. Эрелдей төрт көндөй мылтыкту, бир элик терези тулуп-баштыкта толтыра тарылу, бир кулун терези тулупта толтыра темир окту, жагыдан эткен јаан-саадагы да көп. Слер чыдашпас болбойгар.

— Сен, кулугур, мени не төгүндөп турун? Мен Эрелдейде не барын билерге ончо улустан сурагам, кем де билбеген, көрбөгөн. Сен төгүнчининг бажын кезерим.

Баатыр адынан түжүп, үлдүзин кынынан чупча тартып, айткан:

— Ай-карадан јалтанбастар! Бу күлүктн тудуп, јадыктын үстине көнкөрс кере тартыгар!

Бирүзи Чардактын кејегезинен тудуп јаба баскан. Экинчизи көксине айра минген, база экүзи будынан туткан. Кочкорбай кижининг мойынын кезе чабарда, кижининг бажы туйлай берген. Баатыр канга уймалып калган үлдүзин көрүп, Чардактын јаргак топынын эдегинен кезип ала-ла, үлдүзин арчып, кынына сугуп алган.

Анан өрө барып јаткажын, Айры-Тытту деп кобынынг оозында база бир чадыр айыл турган.

— Уйде кижн бар ба?! —

Эжик калт эдип ачылган. Боро башту, јаргак тонду бир карган кижн чыгып келген.

— Адын кем?

— Адым Тарыкман, сөөгим үлүп.

— Эрелдейди билеринг бе?

— Билерим. Бу кече ле төрт-беш кижн бу өрө өткөн эди.

— Эрелдейде не бар, ок-тарызы көп пө?

— Ээ, јайла, көп ок-тары Эрелдейде кайдан болотон? Уч адым тарым бар, үч огым бар. Кочкорбай келзе, кайда киретен болбойым — деп ыйлап отурган эди.

— Слор эмди кажы тайганы көстөп барды не, билеринг бе?

— Олор ыраак барбаган. Бу ла Шакшактын ээ тажында ташла шинбее тудуп алган, эмди анда болбой.

— Айдарда, јол башта. Јол баштаар кижн сен бол. Калып келгежин, удура тудар кижн мен болбойын — деп, баатыр айткан.

Тарыкман арга јокто адын ээртеди, алдына кирип, јортуп ийди. Којогорды эбиреде јортуп келдилер. Шинбее јаар баратан жагыс јол таптылар.

Эрелдей оморды билип ийди. Адатан кижн Бүдүкн; мылтык октоор кижн Чодыкы, нени адар, сүме айдар кижн Эрелдей болды. База ла көрүп турза, жүгүрүк жеерен атту, жүзине жаба тарткан куйакту, темир калчан тонду баатыр Кочкорбай келип жат. Эрелдей айдат:

— Бүдүкн, ол кыйс ээрдинг мандай-капталын көрүп ат; анда база куйак бар эмеш пе?

Ол јерине Бүдүкн адарда, баатырдыг киндигин төзинен үзе адып ийди. Баатыр жүзине жаба тудунган куйакты туура чачып ийеле, кайра ажып: «бой-бой!» деп калактай берди. Казахтар чуркуража берди. Баатырдыг кыйгызы агаш-ташка жаңыланды. Кижини јерге түжүрбей, кол бажына тудужып апардылар. Түнде Эрелдейди тудуп аларга чене-жип келгендерди Бүдүкн мандайларын ойо аткан. Таг жарыган. Тонок-чылар мынайда кыйгырган:

— Кочкорбай өлгөн дө болзо, онын карындажы, баатыр Конокпой мунг черүлү келер, сакып алыгар!

Эрелдейдинг јаш тужы керегинде мындый куучын бар. Ойроттын таргазы: сегис јашту Эрелдейле куучындажала, улуска мынайда айткан дежет:

— Бу сегис јашту Эрелдейди јайзанга тудар керек...

Ойроттын таргазы јаскыда калан јууп жүрген. Ол мундус сөөктү Маанчактын айылына кириптир. Айылда энеденг чыккандый эт јылангаш алты бала, күлденг обоо эдип, ойноп отургандар.

— Бу нени эдип отурыгар? — деп, Ойроттын таргазы сураптыр. Эрелдей ол суракты угала, каткырып айткан:

— Баканынг базыдын көрүп турала, јелижин не сураар? Күлденг эткен обооны көрүп турала, не билбееченг болор.

— Сенин адыг кем?

— Адым Эрелдей, адам Тадыжоктын уулы Маанчак, сөөгим мундус, сегис јашту мен.

— Адаг кайда барган?

-- Адам бүтпес иштеп барган.

— Энег кайда барган?

-- Энем тойбос иштеп барган.

— Акыр, ол бүтпес ле тойбос дегени кандый иш ол?

— Угуп отурыгар, мен айдып берейин. Адам күнүн ле ол кара ко-јогордонг одын жүктенип экелет, түнде өртөп койодыс. Таг эртен адам база ла одынга барат. Адамнынг бүтпес ижи ол. Энем күнүн ле көчө согуп экелет, бис ичип койодыс. Энеминг тойбос ижи ол. Слер кандый, кайдаг келген кижн болорыгар?

— Мен Ойроттын калан јууйтан таргазы. Слерде карынга урган сарју бар ба? Каланга берер алу бар ба?

— Јок. Сарју да јок, алу да јок. Акыр, өбөгөн, слердинг сагалыгар јаан да болзо, санаагарданг жүдек болбойыгар. Айгырдын калјууары

јаскыда болгодый не, албатынын калжуулары күстин күрең байында болгодый не. Слер эрте јаста калжуурып жүрген јакшы айгыр турбай.

Ойроттын таргазы шүүнип отуар болзо, Эрелдей чып-чын айткан. Айгырдын калжузы јаскыда болор керек, албатынын калжузы күстин күрең бойында болор керек.

— Мынаң ары каланды күскиде жуур: карында сарју, кайырчакта алу, мал семис болор. Сегис јашту Эрелдейди јайзанга тудар — деп, јакып јанган.

Эрелдей јайзан орус албатыга бакканы

Эрелдей Кочкорбайды өлтүрген кийининде, сүрекеј санааркап жүрген. Ненин учун дезе, Кочкорбайдын карындажы Конокпай аказы учун өч аларга эрмек јоктон келер. Кандый бир органы табары керектү болгоп. Эрелдей темичилерин жууган. Ол тушта кажы ла сөөк алдынан темичилү болгон. Мундус, тонжаан, чапты, үлүп, майман, кергил сөөктү алты темичи келген. Эрелдей темичилерине кара буканы сойып, казандап береле, эргектери этте, калбактары канда турган тушта мынайда айткан:

— Је, карындаштар, төрөөндөр! Теере деген темичилерим. Мындый арга јок неме болды. Калжуурып келген кара јыланнын куйругына бастыс. Кочкорбай баатырды адып койдыс. Эмди онын карындажы Конокпай эрмек јоктон келер. Бажыбысты кезип, будыбыска салар туру, будыбысты кезеле, бажыбыска салар туру, арга-меке не болор? Менин шүүлтем мындый: эмди ле Ак каанга барып, багар, айса болзо, бажыбыс бүдүн артар, байанабыс бала каан болуп аргадангадый эмеш пе? Чарас ичинде јурттагы алтайлар орус каанга багарга туру дежет. Бис кайткан?

Темичилер суракты шүүжип ксрөлө, јөпсинип ийдилер.

Темдектеп молјонгон күндерде темичилер жуулып келдилер. Алты күн јыргадылар. Атанардын чайын ичтилер. Атанар күн једерде атка мингиледи. Алдында турган Эрелдей ајдат:

— Аба-Турага баралыктар, Ак-каанга багалыктар. Анда менин најыларым бар. Алуны мен ологго беретем. Айса болзо, нөкөрлөрим ак санаазыла болужат эмеш пе? Ак-каанга багар тушта тоомјылу сөсти ајдат эмеш пе? Қайдаң билер? Тостын кыбындый, торконын јигиндий нақ најылар да болуп каларыс...

Олор алты конуп, Аба-Турага јеттилер. Бийлер јаткан туранын эжигинде наңыс чарак кылдый чип-чике, коп-коо турдылар. Бир бийи олорды кычырып алды. Эрелдейдин ле бийлердин ортодо эрмек-куучын көндүге берди. Учында бийи ајдат:

— Је бис слерди бактырып аларыс. Ол керегинде бууча-договор эдерис. Ол буучада мынайда ајдар керек: «Бис, алтай албаты, акту күүнибисле орус каанга багып турубыс. Јеткерлү кара сананбазыбыс.

Кыйгас-жаман көрбөзибис, айткан jakылтаны бүдүрерибис. Жуу-чак болгожын, срус каанга болужарыс». Бис Ак кааныбыс учун бойыбыстын жаныбыстан мынайда айдады: «Бис слерди алып турыбыс. Кыйгас-жаман көрбөзибис. Слерден солдатка кижн албазыбыс. Амыр-энчү журтаарын кичеерибис. Алула жазак-калан аларыбыс. Оштүдөн корыырыбыс».

Буучаны бичип койгон, ого бийн кол салган. Эрелдей бичик билер эмес. Бойы учун, база алты темичизи учун эргегинин ле ус сабарынын бажын чернилага уймап алала, печет базып берген, сабарларынын чийиндери жап-жарт базылып калган. Шак анайда орус ла алтай албаты ол өйдөн бери антыгарлу нажы, айнык jakшы төрөөн болуп, алтай албаты теркеезине чак түшпеген, тебеезине жуу кирбеген, jakшы журтаган, jakшы журтап та jat. Жагыс журтта, жагыс турада эптү-жөптү журтап jat.

Эрелдейдин өлүми

Алтай албаты Ак каанга баккан кийининде амыр-энчү журтаган. Конокпой до жуулап келбеген. Олжочылар да келбеген. Ак каанга баккан кийининде төрт жыл өткөн.

Бир катап Эрелдей алты темичизин алганча, алу-жөөжөнн коштогончо Аба Турага калан жетирип барган. Он сегис жаштан ала алтан жашка жетири кажы ла эр кижн жирме беш кара тийинген албан калан берип турган. Бийлер жагы jakылта берген: «Мынаг ары он алты ла он жети жашту жнит уулдардан он беш тийинген калан алзын».

Ол андый jakылтадан Эрелдей мойноп койгон. Бийлер ачынган. — Слерде жүгүрүк ат бар ба? — деп, бий сураган. — Ат бар болзо, жарыш эделиктер, күрежеликтер, көзср ойнойлыктар, кем женип чыкса, ого жус салковой акча беретен болзын.

— Жөп, жөп! — деп, алтайлар жөптөндилер. Эрелдейдин жети жыл субай калган көк боро беезининг куйрук-жалын кызыл жаламала жарандырып ийдилер. Бир бекпейек ошкош батпанак сынду темичи атка минди.

Бир солжык кер атка уулчак минди. Беш беристе жерден мантаттылар. Көк-боро бее кер аттын торсыгын кезе бастырып келип жадат. Байга жууктап келеле, алтай тискинди бош салып ийди. Көк-боро бее кер аттын алдына кирди. Кер аттын магдайына төрт өлү кара балкаш жапшырган артты. Маргаанды боро бее алып чыкты.

Эрелдей кежимди алып, жайа чачты:

— Бу кежимниг үстине үч катаптан жыгар болзын — деди.

Эрелдей эки өдүгүн чупчыды, эки сыранчагын тизезинен өрө түрди. төжи ачык чамчазын чечип чачты. Туйук кара сагалду, тулбар кара бүдүштү, чара аяктый көстү, чаал агаштый сынду, баатыр бүдүмдү күлүк базып келди. Эрелдей адар октон коркыбады, ай-карадан жалтапбады, жаказынан жаба тутты, жарын бойдон бүктей тартты, мергей мергей тартып турды, меке тегее суккан турды. Анчалыктыг бажында

«жер көдүретен» бөкөнн тизе көзүнө көдүрүп чыкты, кара кејимнин үстүнө кара сагалдуны сала койды. Эки колын кайра басты, талортодон айра минди.

— Акыр-акыр, кайрактандар, мен арай жастыра туттым — деди.

Ойы-бажы жокко база катап туткан турды. Эзелдей бөкөнн он колыла мойынынан тутты, сол колыла жодо балтырдаг тутты. Кучактанып көдүрүп чыкты, кејимге араай салып, ксгүс бойдог айра минди.

— Эмди көзөр ойноор — деп, бийлер кыйгырышты. Эзелдей көзөр ойноорго билетен эди. Алу алып турган бийди улай-улай үч катап туттурды. Бийлердин бууры сооп, чөкөнгөн. Маргаанды Эзелдей алган. Жүс салковой акча Эзелдейдин карманына кирди. Эмди атанардын чайын ичер дешти. Эттеп, чайлап, аракылап, сыралап турдылар.

Эзелдей эзирик кижин чилеп ары-бери жайылат. Эки темичи эки жанынан тутканча чыктылар.

Эзелдей алты темичизиле Бий ле Томнын ортозында Сагысканду деп бачыга чыгып келдилер. Эзелдей амыраарга аттан түшти, жагыс тыттыг төзүнө жадала, айтты:

— Мен өлөтөн эмтирим, сөөгимди јериме апарбагар, бу тыттын төзүнө корумдан койгыгар, калан экелген кижин көрүп жүреер.

Эзелдей баатыр жада калды. Алты темичи кунукты, ай карыга бергендий болуп, ал-санаага түшти. Айткан сөзүн бүдүрөргө, айры тыттын төзүн кастылар. Терен ороны казала, ташла межик жазадылар. Эзелдейди ого салала, үстүнө ташты обоолоды. Алты күн иштеген алты темичи жангылады. Ачу-коронду кунукчыл табыш албаты-јонына жайыла берди.

* * *

Эзелдей Марчалунын оозында јадар тушта эки айгыр малду, эки кажаан уйлу, бир кажаан койлу, эки ууду болгон. Ол аракызак кижин болгон.

Багырган тайганын элбек эдегинде шарлаак кара суунын јанында јуртаган Јурунак байга барганда, бир недеге аракылап јадатан. Сайдыс бажына, Майма бажына келгенде, јарым ай болуп јанатан. Маймадан чыккан Күртегел деп өзөктө кергил сөөктү байлар: Калмазар, Каадан јуртактандар. Эзелдей келгенде, оордо коно-түне аракылап јадатан. Эзелдей слөр алдында күскиде Майма бажына андап келген. Мылтыгы дезе байагы Кочкорбайды аткан көгдөй мылтык болгон. Эзелдей аракылап турганда, Калмазар онын мылтыгын сурап алала, андап туратан. Керектү тийинди Эзелдейге адып беретен. Бир кызыл түлкү өлтүрүп берген. Эзелдей ого сүрекей сүйүнгөн.

— Калмазар! — деп, оны кыйгырып алган. — Анзак уул эмтирин. Мен бу күндөрдө алты темичилеримди эчидип алала, Ак каанга калан тудуп, Аба-Турага барарым. Ол барып келгенчем, сен анда, тапканың тең үлөш болзын. Јарайт па?

Эрелдей ол күскиде Ак каанга калан тударга Аба-Турага барала, оорып өлгөни керегинде табышты Калмазар угала, мылтыкты мензинип ийген.

— Мен мылтыкты ат берип, садып алгам деп айдып турган.

Калмазар, ол алган мылтыкты бестендедип алган. Сүрекей чечен, кандый да бийик агаштын бажында отурган тийинди, чайды атканда чачыла беретен. Калмазар алты нөкөриле кожо Лажа деп тайгага андап барган. Жолой ийттер тийин тапканда, улустар жастыра-быстыра адып турар. Калмазар мөштин жалаа бажында бүрде жапшынып отурган тийинди аттан түшпей ле атканда, тийин чачыла беретен. Калмазар ол мылтыкка көп айу, алты айры мүүстү андарды, эликтерди көп аткан.

Бир күнде Ыжы-Бажынан кызыл партизандар ажып келген. Бир партизанын жепсенген коомой болгон. Дробовик мылтык, жүктүгү кендир, татап калган. Калмазар оны көрүлс, бойынын мылтыгын партизанга берип ийген. Олор командир Усольцевтин отрядына кожуларга Эмериге барып жаткан.

ЈУРУКЧЫ ЛА РЕВОЛЮЦИЯ

Мексикада кун чек куннег башка,
Ол фазанныг жуңындый јузун ле башка.
Ол бирде кызыл, бирде јажыл ла сары,
Мадонна, мадонна козининг чогы.
Ол кунди кичинек мексиканец сүүген,
Диего, Диегито ак-јарыкта јүрген.
Ого энг ле јараш мадонна келген,
Мексиканыг кунни јүрегинде күйген...
Паровозтор кыйгызыла уулчак туратан,
Пальмалар аразыла јүгүрүп баратан.
Оошкы кун онын косторине табарып,
Оодылала, солоңыдый чагылып калатан.
А карнавал, коррида — сүүнчилү байрамдар!
Олордо кандый будук јок деп айдар!
Республика учун јуулашкан геройлор,
Генерал Сапата! Јалкындый кылыштар!
Ривера-коммунист, журукчы ла јуучыл.
Колында кисть, јалмажында наган.
Стенелер ого јуунын јалаңдары —
Мексиканыг олүми, јүрүми јуралган.
Революцияны генералдар саткан ла бууган,
Генералды генерал антарган ла аткан,
Је революция стенеден келер ойгө алтаган,
Мексиканыг катқызы, кожоңы угулган.
Ах, Мексика, Мексика — олүм ле кожоң,
Олүмнин алдына јалтанбас болзонг.

Кара көстү синьора каткырғанча келер,
Кайда да карабин жырс ла эдер...
А Диегонын санаазында журуктар, журуктар.
Натурщица болоочы — эттенгир жараш кыс.
Ол жагы Мексика, крестьянка — мадонна.
Онын жаражы кей эмес, ырыс.
А түнде тегери кандый да сур чагкыр,
Кактустар нинезине кадалат жылдыстар.
Атлантиканын көбүктү кск-жажыл толкузы
Мексиканын изү жарадына согулар.
Аламеданын садында фонарьлар очомик,
Je ай түнгүрдий жаан ла ак.
Jeбрен пирамидалар, таш жүстү улустар
Түш жердеиндий, жарты жок ло ыраак.
Садка Ривера сананарга келетен,
Аллеяларды эбирип, араайын өдөтөн.
Ацтектинг кудайынын алчак көзине
Ай жарыгында унчукпай көрөтөн...
А эртен ойто ло тартыжу, согуш,
Juрук, будук, кожоң ажыра,
Колында карабиндү пеон, ишмекчи
Кызыл маанылу баррикада жанында.
Ишмекчилер ортодо Карл Маркс,
Ленин эмеш индеецке түней.
Жагыс ла Мексикада пролетарий ас,
Je шыркалу революция өндсйөр лө түней.
Стенеде журуктарды өштүлер оодотон,
Ривераны истеп, коптон шоодотон.
Je Ривера ойто ло стенелерге чыгатын,
Революция өлбөй ичкери баратан.
Олор эмдиге ле келер өйгө кычырганча,
Генералдар революцияны буганча, сатканча,
Je мөйгүлик искусстводон жүректер жалбыштанат,
Революция тымыган вулкандый тынат.
Жарты жок шымыртту Jeбрен Мексика
Jүзүн өндөрдөн сомдоры жагырат.
Алтай кижиге бүдүштеш мексиканец
Адына минеле, кайдаар да мантадат.
Jeбрен маялар жүреги кубарынат
Жаңы калыктын жүрүми башталат.
Эки континенттин эркезин курчанып,
Ээлгир, омок мадонна туштажат.
Келер өйлөрдиг салымын сананып,

Ривера сўлтери Аламедала базат.
Олгөн жуучылдыг сёбгининг ўстине
Кўренг чырайлу мексиканка жыгылат.
А Мексиканынг ўстинде фазандый кўн
Жүзүн жундары мызылдап жарыдат.
Мехиконунг оромдорунда студент жииттер,
Полицией окторынаиг кёнкөрө жыгылат.
Олорды өрө турыгар деп кычырып,
Герой Сапата стенеденг кыйгырат.
Же площадьта жыгылган жиит геройлор
Өрө өнгдөйгилеп, ойто ло жыгылат.

1969 ноябрь — 1970 май.

АЛКЫШ БОЛЗЫН

Бир катап санааркап,
Кызыл энгирде кыйгыргам.
Алтай жоным, сен кайда?
Ачуурканып, сурагам
Тайга бажына чыгала,
Тармы салып санангам,
Көк сўмердинг көксине
Көрнөш салып аяргам.
Таш кийимдү улустар
Таң ыраакта келгендер.
«Бисти неге алдырдын?» —
Кингирт эткен мунг үндер.
Күлер куйагы шыгырап,
Күль-Тегин ыраакта көрүнген.
Тоштый үлдүзи мызылдап,
Тоньюкук клееткен.
Же алтын салаалу жарыкта
Ай жемтийип жукарган.
Тармы күчн жоголып,
Таш улустар жылыйган.
«Ас та болзо жонунг бар —
Араай кем де унчуккан. —
Ачынып неге кыйгырдын?» —
Адыркадып адылган.
Ас та болзо жоныс бар.
Онызы чын деп санангам.
Өчөр алдында жаркынду

Жылдыс болзоос деп айдынгам.
Ак тайганын бажынан
Айылдарга атангам.
Койчы кижги айылында
Кожондоп мен отургам.
Сүүнчилү де кожомым
Сүрүнигип мында үзүлген.
Кыйкандашкан кылыгыс
Кылыштый бисти өлтүрген.
Же арка жакалай чечектер
Айылды эбиге курчаган.
Күнчечектер тудунып,
Күлүмзиренип кыс келген.
Ол кыстын кийиннен
Бүрүнкий айылга күн кирген.
Күүктин үни жыгкылдап,
Жүрегиме күн тийген...
Аркадан келген чечекти
Алаканыма мен салгам,
Алкыш болзын ак-жарык,
Бис тирү деп санангам...

1970 j.

Жада калган нөкөримди, Борис
Арсентьевич Басаргинди, эске
алынып турум.

Телефон унчукпайт. Кемнинг де ыйы,
Жардак үндү нөкөр кайда?
Кенете жүрегим ууштай тудулды,
«Жада калган бу ла жуукта»...
Жаркынду отторлу бу городто,
Жагыскан арткамдый унчукпай турдым.
Кату кокурлу кару үнди
Катап качан да эмди укпазым.
Жалбырап күйген комета чылап,
Жап ла эдип калды нөкөр.
Ачу толгон жүректи эмди
Канайып жазар кару да сөстөр?..
Көзиме чагылган оттор өткүрө
Мөлтүрөп төгүлет күски жаштар.
Ах, Арсентьевич, слерди мактап,
Оройтыган сөстөрди канайып айдар?

Ак-жарыктаг јакшы киж
Арай ла эрте ырап калды.
Кӱксимде кӱк тумандар айланып,
Кӱзимниг алдына кӱжӱгӱ тартылды,
Унчукпай мен ӱрӱ турадым,
Улусту оромло араай базадым.
Азыйда сӱӱнип ачатам эжикти
Бӱгӱн канайып тидинип ачарым?
Москвага келгемде озо ло баштап
Слерге телефон соготон эдим.
«А-а, эзен, эзен, о кӱрмӱсти сени!
Капшай кел!» — дегенеерди угатан эдим.
Санаама кирет, бис јиит болгоныс,
Ыраак јериске слер келгенеер.
Алтындап салган очкагар јалтырап,
«А-а, чаалта, уулчактар, — дегенеер. —
Слердег поэттер болор бо?» — деп,
Серенип бисти ширтеп кӱргӱнӱӱр.
Оног ло бери бистинг алдысла
Јаркынду јылдыстыг слер ӱткӱнӱӱр.
Омок јӱректӱ јалтанбас јуучыл,
Отко кӱйгендий јӱрӱмде кӱйдигер.
Је акту кӱӱнигер бистинг кӱӱнисте
Артып каларын слер билгенеер.
Ышту јурттардаг келген биске
Ырыс берерге кичеенген эдигер.
«Ак-жарыкта, кару уулчактар,
Алаңзулу керек этпегер» — дейтенигер.
Русьтыг мекеленбес ару јӱреги
Слердинг кӱксигерде согулган эди.
Јӱрек дезе факелдий кӱйди,
Бу јӱрӱмде кенете ӱчти,
Је бу улу городко не керек,
Улустар кыймырап, јыргап ла јат.
Неон отторы энирде чагылып,
Нени де сананбай айланып ла јат.
Бу табышта слердинг ӱнигер,
Слердинг каткыгар меге угулат.
Чындыкты сӱӱген багынбас кебереер
Кӱзимниг алдында меге јуралат.
Ах, Борис Арсентьич, арай ла эрте
Ак-жарыкты таштап бардыгар.
Араай јӱрӱп, кичеенген болзогор,

Алтан да јашты ажар эдигер.
Je мўркўт јўректў слердий кижн
Олўмненг коркып, јана болбойтон.
Тынын карамдап, тыркыраган улус
Бўгўн оны канайып ондойтон...
Бир ле кўрзўм, эжик јанына
Једип барган унчукпай турдым.
Оскўзиреп калган уур эжикти
Орў дў кўрбўй, араай тарттым...

1969 — 1970

ЧЕЧЕКТЕР

Гранит тепкишке кўгкўрў јыгылып,
Геройлор агару каны аккан.
Ол кан тўгўлген јерлерге
Кандый гвоздика чечектер салынган,
Адалар јўреги алтын чолмон болуп,
Кўреп гранит ўстине јаткан.
Јажына ўчпўс салымдар јалбыжы
Јалбырап алдымда јайканып турган.
Кызаланду ўй тўрўлиске келзе,
Кызыл канысты бис те тўгўрис.
Дзоттор оозын кўксисле бўктўп,
Олўмнинг кўзине ўчўш кўрўрис,
Je ўлгўн јуучылдар каны јердеп
Кызыл гвоздикалар болуп чыкса,
Јерстинг ўсти кызыл чечектерле
Јалбырап кўйер кўзистинг алдынча.
Онын учун тўрўл јеристинг
Кажы ла алтамы биске агару.
Кажы ла сўўккў кереес тургус,
Чечектер сал, јўрўмиске кару...
Кўгўргўн чанкырлыкка јылдар ыраар,
Чактар кереестий, туруп калар.
Je тўней ле мында чечектер тўгўлер,
Јўректер согулар, баштар энчейер.
Јаскыда јерим јаранып чечектегенде,
Чечектердеп меге улустар кўрўнет,
Олор ўчкилеп, јылыып та калза,
Кажы ла јаскыда биске келет...
Тўрўлим учун јууда јыгылзам,

Тсгүлген каным чечектер болзын.
Ол чечектерге качанның качанга
Оштүниң уур сопогы баспазын.
Көккө көбөргөн кичинек төгичектер —
Солдаттар сөөги амыр јатсын.
Јаш кызыкакты колында тудунып,
Трептов паркта јуучылыс турзын...
Је гранит таштыг үстинде јылдыс,
Јылдыстың оды өчпөй күйет.
Оның јалбыжыла јүрегим типилдеп,
Мениле кожо телекей келет.
Ады јок солдаттың сөөгине
Ак чачту энелер келгилейт.
Адамның сөөги мында јаткандый,
Көзим јашталып, бажым энилет.

* * *

Бажымды өрө омок көдүрип,
Базынган немениң јанынан өдөрим.
Көксимде күйген эчти өчүрип,
Көзине оның јалынбай көрөрим.
Кадай ксргөн көзине оның
Каткырала, өдө берерим.
Өчөп айткан сөзине ачынбай
Ой келерин сананып јүрерим.
Көлөткө чилеп, тымык јүрбей.
Көчкө чилеп, күзүреп барарым.
Јааш чылап, тымырап тамбай,
Јалкын чылап, јызырап каларым.
Багынбас бажымды өрө көдүрип,
Баратан јолымла ичкери барарым.
Албатым керегинде айдар сөзимди
Аланзып сананбай, чике айдарым.
Ойто јүрүмде чебер јүрбей,
Омок јүрүмге ичкери јүрерим.
Јамандап айткан сөстөрди укпай,
Јаскы күндий јангырып келерим.
Эзендик болзын јараш јүрүм!
Эмди де алдымда ырысту јылдар.
Көзим јажында, эрке каткымда
Кайкалду күндер эжиги ачылар.
Көк ынаарлу јеримниң үстинде
Көзинде јылдысту поэзиям турар.

Бийик ажуга јетпей жыгылзам,
Алтын бӯрлер базырып салар.
Менин барган бу јолымла
Эмди де көп поэттер барар.
Алтай Парнастын алтын бажына
Мен чыкпазам, озор чыгар...

1970 май.

ЭЛЕГИЯ

Кунокчыдымды менин үлежип,
Куулар ойто ло јан барган.
Кулузын кирбиктү көк көлдөр
Кунугып кийининең көр калган.
Ээзи јок көл чилеп,
Эригип јүрегим арт калган.
Ак куудый ижемји
Оны таштап ыраган.
Бүгүн санаам карагуй,
Күүним туйук тайгадый.
Карык санааны базарга
Кар өнөтийин јаагандый .
Кырлар, агаштар, туралар —
Эбире ак ла јенгилчек.
Јаңыс ла сен келбезинг.
Ундылбас јазым, көк чечек.
Је уур ла изү амаду
Шунуп чыккан туулардый.
Ак јолдордын учында
Кем де сақып тургандый.
Кунокчылымды менин үлежип,
Куулар кайра келбестий:
Чанкыр тууларда көк көлдөр
Сақып көргөн көстөрдий:

Ноябрь 1967 ј.

* * *

Түн узун, карагуй,
Тўжиге кирет јаш тужым.
Баштап сүүген ол кыстын
Чырайын көрүп турадым.
Одүп калган ол өйлөр

Очсжип тўжиге не кирет?
«Оскө уулды сүүгем» — деп,
Ортөй мени не айдат?
Ол жараш ла јаш бойы
Јанымда мениг каткырат.
Күнүркеген жүреги
Күндий кызып чагылат.
Кара чачы толголып,
Јардына тўжет, јайылат.
Коо сыны, кеберн
Кожондый меге билдирет.
Сүүшке көксим өртөлип,
Сүрнүгип мен турадым.
Сүмелү сөстөр менде јок,
Сүүйдим, күйедим, өлөдим.
Мен ол ло јаш тужым,
Сүүштег чек ле эзирик.
Ол ло таныш интернат,
Таныш кыптар — өчөмик.
Запискалар бичижип,
Санаабыс билишпей турадыс.
Агарган айдын алдыла
Араай базып барадыс.
Эбире јажыл тымыктар
Эркелеп бисти кучактайт,
Эртенги күнде кайкалдар
Эничкпей бисти кычырат.
Јүректе ару сыстардан,
Јаш тужымнаг келедим.
Ундылган өйлөр јаражын
Узак сананып өдөдим.
Је тўн узун, карануй,
Түмен санаалар курчап келт.
Улгерлер жүректи јайнадып,
Устүгижип једип келт.
Сениг онбос кеберинг
Поэзия болуп кубулат,
Јажына мени јаш эдип,
Јараш жүрүмге апарат.

* * *

Айылымда стол јыргалга белен,
Алтын чөбчөйлөр ак торко ўстинде,

Орой энгирде одым да күйбеген...
Одым жангыс ла сениң көзинде.
Эбире тууларды энгир базырып,
Эркелеп бисти тымык курчаган.
Айдың жарыгы көзінөктөрдү ачып,
Ак столыста мөңгүнге чалыган.
Көгөргөн жылдыстар көзінөгиме төгүлүп,
Көкиген жылдар шымыртын экелген,
Көзинде сениң кунукчыл ырыска
Көрөлө, бүгүн жүрегим эриккен.
Көйлөгөн куучындар күүниме тийип,
Көрнө жалбышка сананып көрөдим.
Көрнөштөг көрүнбес жүрүмдү көргөн
Көспөкчи кижидий көпти биледим.
Аркада үкүнүң алыс үнинен
Азыйда камның белгезин сезедим.
Алтын чөөчөйдү колыма ала-ла,
Ай жаркынду аракы ичедим.
Жаштаң ала бажымның үстине
Жажыркап жарыткан кару ай
Бүгүн база ла жүзиме чалып,
Мөңкүлик чаңкырга мени апаргай.
Күмүш чөөчөйдү араай көдүрүп,
Күлүмзиренип меге удур көрдүң.
Карагай ортозында агаш турада
Карыгып отурган меге не келдин?..
Жеңил сүүштен жеңүлөр алып,
Жер үстинде көкип жүрбегем.
Ак-жарыкта жараштар алдында
Алтын чөөчөйдү ырыс ичпегем.
Айдарда, сен не келдин?
Айланбас өйлөрүм өлбөс кебери.
Арып калган жүрегимди бүгүн
Жылыдып болбос сүүштин сөстөри.
Оның учун тым отуралык
От то күүдүрбей орой энгирде.
Алтын чөөчөйдү унчукпай тудалык
Айдың түндө, ойгор түндө...
Айылымда стол жыргалга белен,
Алтын чөөчөйлөр ак торко үстинде.
Азыйда чылап кем де келбеген,
Шыңгырт этпеген чөөчөйлөр энгирде...
Орой энгирде одым да күйбеген,

Одым жагыс ла сениң көзинде.
Озодо айтпаган кожондор сөстөри
Ойто ло күйет жүректин түбинде.
Айдын түн бүгүн кандый тымык
Мөнгүн чөчөйгс мөнгүн жаркын урулат.
Алтайдын көгөргөн чанкыр кырлары
Бүгүн тармылу түштер көрөт.

Ада-Төрөл учун Улу жуунун уурын алып чыккан
ада-эзелерге учурлап турум.

МЕКИЙТЕННИНГ ЫРЫЗЫ

(Куучын)

Орто жашту келин бир балазын жүктөп, экүзүн ээчидип, кыранын келтейиндеги орук жолло түргөн базып баратты. Саанакту сары арба бажын салактадып, жалкууруп тургандый, ары-бери мылжындап, келиннин жамачылуу жикпезине табарып турды. Эки уулчак жылагаш буттарыла тобыракка өңзирей базып, энезине једип-јетпей баратты. Беш сабардын истери кара кебисти там ла узада чоокырлайт. Орой энгир кирип келеткен. Соок эзин жүктөндирип алган кызыктын кату чачын элбиредип турды. Аспандар да чуркурашпай, амырай бертир. Келин, бели сыстап та турза, мендейт ле. Уулчактардын кара јодолорун күски јыбар кезектей јалап ийет. Сармай ла Балдакан јангыс сјйдө сыгар буттарын колдорыла сыймай соккылайт. Кыранын учына чыгып келерде, эзин тынгып берди. Уулчактар энезининг ыжыгына тургулап, эмезе коштой жүгүргилеп бараттылар. Энези куу чырайын бурып, јылу күлүмзиренип ийет. Удабай јаан јурттын чадырлары карарып, көрүнип келди, каа-јаазычанг ла ыш чыгат. Сармай энезине једип болбой, арып, кичинек кирлү колдорыла жикпеден ала койот. Аказы дезе кайра тартып, араай шымыранат:

— Кымыс уйуктап калган, экем, энем бойы да арайдан барадыры, тудунба. Айса мененг тын тудунып ал.

Карангуй тун айландыра корболу кайындарды курчап келетти. Сармай коркып, эмештен кынзып бараткан.

— Эмеш ле арткан, балам, — деп, энези мекелейт.

— Ыйлаба, экем, удабас једеле, кандык кайнадып јирирс! — деп, Балдакан карындажын соододып баратты.

— Је кир, балам. Једип ле келдис — деп, энези уулдарын озо кийдирди. Балдакан энезине кур чечерге болушты. Сыйынын энези белине

жаба буулап алала экелген. Кымысты ол кичинек те кыймыктатпай, кату хийистин үстине салып койды. Энези көнөк тудунып, сууга барды. Балдакан санаазында бойун адазынын ордына тургузып, айылдын ичинде ишти башкарып ла турды. Жука такпайларды сындыра тудуп, отты көгжүдө кўйдўрип, кичинек көөшкө суу асты. Сармай десе агаш орынга араай чыгала, Кымыска коштой жадып, онын жылузына уйуктай берди.

Тойчы жалтырап жаткан суучактан көнөккө толтыра суу сузуп, арайдаг ла айылына жетирди. Көнөкти тургузып ла койоло, карагуй да болзо, уйын саарга, чеден жаар басты. Чоокырай ээзин танып, жеңил ўшкўрши ийди. Беленгир аякка сўт саап алала, Тойчы уйын кичинек жабыс чеденине кийдирди. Бу да чеден Чоокырайга бийик ле жаан деп билдирет.

Кургак будак кўйерде, чадырдын ичи жарый берди. Сўтти чыгарала, ўч аякка бөлип урды. Балдакан торбоктын терезине байдастанып отуруп глала, кўлге ксмигөн теертпектин келтейин төрт башка сындырды. Энези уулы теертпекти теп-тег ўлеп отурганын көзинин кырыла көрўп, ийи келди. Көзинин ачу жажын уулына көргўспеске чала карануй жаар жылып алды. Же изў жаштар кугарып калган жаактарын араайынан өртсөп турган.

— Эне, сўт соогон бо?

— Сооп калган, балам. Же тургус сыйынынды.

Балдакан жыртык укту өдўгин будына сугуп алала, койдоныжып алган балдарды ойгосты: «Ту-ур, Сармай, тур, Кымыс. Сўт сооп калар. Капшай».

Эки жашту кызычагын энези койынына отургузып, кыска тере тоннын эдегиле кичинек буттарын жаап алды. Сармай уйкузырап, аякты онгду тудуп болбой турды. Аказы аякты бойы тудуп ичирди. Кичинек уулчак калажын жибей, туура салып койордо, аказы айтты: «Адам эмди мылтыгын немецтерге шыкап алган кайда отуры не! Жанып келзе, мен сени айдып берерим. Калажын чачып ийген деп».

— Мен жийдим, жийдим — деп, Сармай теертпекти жаан-жаан тиштеп жип алды.

— Адам келзе, сен мени теертпекти ўзе жип алган, жакшы уул де, же бе?

— Же, же, экем. Эмди уйукта.

Сармай неге де каран сўўнип, таманында балкажын колыла эки-ўч тырмай соголо, тере тоннын келтейине жада берди.

Энези Кымысты азырап алала, койынына жатыргызып, уйуктадарга жайкады. Кызыпын жука чачын кайра сыймап, Тойчы кожондой берди:

Кырдан чыккан көк чечек

Жайа качан өскөй не?

Кара чачту баламнын

Адазы качан келгей не?

Балдакан сүдин ичпей, теертпегин ооктоп, нени де кунукчылду сананып, мендебей, кургакка жип отурды.

— Сүтти ичип ал, балам, — деп, энези жымжак үнденди. Балдакан ичип алала, Сармайдын койынына кире берди...

* * *

...Баштапкы пөтүк эдип ийди. Тойчы көзүн ачып, капшай ла түнүк жаар карады.

— Же карын, айас эмтир. Арткан бир кичинек сөзгүдү бүгүн эгирде жууп аларыс — деп, балдардыг энези токулалу куучындады.

Ол уур туруп, от одурды. Кыймыктанза ла, бастыра үйе-сөбгү өңзирей берет. Же Тойчыда сыйманар да ой жок, күн чыкса, колхозко өлөң жууп барар. Күн ашса, бойынын бир айрууш өлөңгүн жууп алар керек. Кече Балдаканнын каскан кандыгын жунуп, азып койды. Чоокыр уйынан бир чөбчөй сүт саап алала, очоктын кырына тургузып салды:

— Каран ла кайнап турзын ого.

Уйын айдап ийеле, оттын бажына отуруп, уулынын сыгар угын жамады.

Төрбөт эмеген уйын айдайла, жолдо Тойчыга кире түшти.

— Же мында бала-барка кандый конгон? Жагыс уй амыр ла ба?

— Кем жок ло. Слер кандый жүреер?

— Жамандыра жүрим ле.

Тойчы укты туура салып, чай урды. Аскыттан курут алып, ооктой сындырып, агаш тепшиге жайа салып ийди. Тууларда жаткандардын тепшизи жагыс ла ол. Кату да деп унчукпас, ачу да деп кем де жамандабас. Төрбөт аякты оң колына тудуп, чайды шөлиреде иче берди. Кече бойынча курсак ичер күүни келбеген Тойчы айылчы эмегенле жарышкандый чайды тарый-тарый ууртайт.

— Өлөңгүдү жууп алдың ба, Тойчы?

— Кайдаг жууйтан. Балдар артырар жер жок. Айылга куру балдарды канайып таштайын.

— Айса! Кызыг арай ла оогош.

— Онын учун жүктенип алып, өлөңгө барып турум. Жанына ыйлап та отурза, санаага жакшы.

— Же дезег.

— Кече түнде жанганыс. Өлөң жууйла, бүгүн балдарым арыган ошкош. Канайдар, бүгүн айылга таштап ийедим.

— Кичинегин бистинг айылга апарып сал. Чай-чуйдан жедиже ле берер. Мен бүгүн балдардын өдүк-тонын жамаарым. Уулыма келгелекте, өдүк эдип койойын деп. Жанып келзе, бутка сугар неме жок болор. Уулдарын кире-чыга ойноп жүргей.

— Балдаканды мен ээчидип алайын, ол экүзи бүгүнче слерде жүр-

зини. Балдардын адазы жуудан амыр жапып келзе, качап бирде мен де слерге болужар болбойым. Кижн жажына ла мынайып шыралап жүрет эмеш пе?

— Жо-ок, көөркий, эр киндиктү улус келзе, жуу-чак токтозо, чечек чилеп жайыла ла бергейис. Же акыр, жанадым. Бош болзонг, кирип чык — деп, Төрбөт куучындаганча, айылдан чыкты.

Балдакан куучынды угуп жаттыр. Ого энези сүрекей ачу болгон. Көзин араай ачып, энезинин куу чырайын аяктайт. Адам айылда болгон болзо, бисте одын да болор, өлгн дө болор эди деп, уулчак сананып, энезине килейт. Кожогчы уулчактын бажына кунукчыл санаалар туй туруп ийди. Балдакан ыйлабаска албаданып, көзин жаанада көрөлө, тунүктеги чанкыр тегерини көрөт.

— Балдакан, тур, уулым. Экү өлгн жуурыс, балам. Сармай ла Кымысты Төрбөт эшке апарып саларыс.

— Кымыс ыйлаар, энем.

— Соок күнде баланы жалаңга канайып апарарыс, балам. Соокко өдөр.

— Же, энем, же. Мен слерле кожо барарым.

Уулчак карындажын жазап жаап койоло, чай ичти. Энези жетире катпаган жаш курутка жука эдип бышкан каймак сүртүп берди.

— Эне каймакты кем берген?

— Байа уй айдайла келетсем, Жакшычырай берген. Балдарыга апарып бер дийт.

— Энем, слер Сармайга артырганаар ба?

— Экилезине артыргам, балам.

— Адам мында болгон болзо, база жинр эди, чын ба, энем!

Тойчы уулы жаар көрди. Балдакан адазына сүрекей туней бүткенин ол жангы ла көрүп туру ошкош.

— Адам кангазын кайда сугуп салт пе? — деп, уулчак куучынды улалтты.

— Же балдарды ойгос. Төрбөткө апарып берелик, балам. Мен орой-тып калар болорым.

Жыртык уктын келтейин жамаарга аларда ла, тышкары кыйгы чыкты: — Тойчы-ы, бери чыксаң чүрче.

— Не болды, Карас? Жаман учурал ба?

— Жо-ок! Бүгүн өлггө улустын кезиги ле барар. Артканы ашка иштеер. Кече аш иштеп баштаганыс. Улус жок. Сен ол улусты баштап иштет. Сени көстөп жадырым. Оскө жарагадый келин жок деп айдып, Карас Тойчыга эрке күлүмзиренип ийди.

— Эмди ле барарым! — деп, балдарды энези түрген айдып ийеле, айылга кирди. Сыңар укты төжөктин алдына салып жадала, өлгннн эске алынды. «Аркада бир бугул өлгн бар, жуулбаган. Эмди мен канайдарым! Ашты мында согор болор. Эгирде ого жеткенче тун кире берер! Кышкыда

өлөң жок канайып отураарым» деп келин санааркай берди. Же улус кому-далду куучындажып, айылданг өдө берерде, Тойчы онуп калган бөрүгүн тудунып, эжиктег түрген чыкты. Чадырдыг үстүгү толугуна једип келеле, уулына кыйгырды:

— Балам, ол экүни азырайла, апарып сал, је бе?

— Је-е! — деп, уулчактыг каруузы Тойчынын кийининег угулып калды.

Чыкту аш уур болтыр. Келиндер јаан таарларды көдүргилеп болбой, таралжып, кезиги абрага јетирбей, јолдо түжүрүп ийет. Тойчы түшке јетире тыг тудунып, чыдашты. Эңиргери күчи чыгып, таарга чыдабай барды. Сынар колду Адучы таарларды бескелеп турала, Тойчыны көрүп, килей берди:

— Сен эмеш амырап алзан.

— Алдырбас, эмди узак артпаган...

Эгир боромтып келген. Кызыл јикпелү кыс чылап ойноп, күн койу агашту кырды ажа берди. Алмардыг тыштында таарлар эмди де көп јатты. Эмегендер јанарга меңдей бердилер. Тойчы көк теңерини, анда сүүгени арткандый, кезе ајыктап турды. Јамачылу јикпелер јанынаг јайылып өткилейт. Кенетийин Тойчы неден де сүрекей коркыгандый, кыйгырып ийди:

— Келиндер, аш эртеп чыктып калар. Јааш јааза... Же јүк ле оны кийдирип койоктор. База ла эмеш.

— Мениг балдарым куру. Эдерге турган болзон, јангыскап тажы.

— Бис этпезеес, кем эдер? Јуртта эр улус јок то. Бу аш, келиндер, тегин јерге үрелип калар. Же база ла эмеш чыдажалы. Мениг де балдарым куру — деп, Тойчы келиндерге ајдат.

— Же, келиндер, мындый өйдө јарбыныш јок иштейлик — деп, Тайында кату ајтты. Тойчы ла Тайында бир таарданг апарып саларда, келиндер ойто кайа көрүп, таарларды тудуп баштадылар.

— Келиндер, кунукпайлык, ачыпбайлык, кожог ајдалык — деп, Тойчы сүүнчилү јарлады.

— Башта, Тойчы-ы.

Келиндер бир таарды эмди экүлеп апаргылайт. Тойчы өткүн коо үнин јангырадып ийди.

Келиндер Тойчыга јөмөжө бердилер.

Алтай кожоннын ырысту күүзин күски эзин тымык караңуыды өткүрс, бийик кыраларды ажыра, түрген сууларды кечире чадырда көс-төри карарган балдардыг адаларына ла акаларына јетирип барадат.

Тойчынын јалакай кожоңы јайылып, канча јолдор өткүре от-калап-ту тартыштагы Мекийтен өбөгөнине јууктап ла келетти. База ла эмеш арткан. Јангыс ла межелик. Же кенетийин јер тобрагы өрө көдүрилип, мылтыктыг табыжы јынгырай берди. Алтай кожоннын сүүнчизин јым-жак тобрак бойыла кожо кара јерге көмө басты.

Ай жаңы ла чыгып келеткен. Тоолу ла таар арткан.

Карас өдүп барадарда, алмардаг каткы, кожон угулып турды. Ол кайкап, эжикке жууктап келди: «Бу келиндеринг иштеп жадыры эмеш пе?» Көзине бүтпейт.

Таарлардыг калганчызын Карас кийдиришти. Ол бир будынаг шыркалу жанган. Жамап күнде оорып калар, көөркий.

Келиндер кичишек эжиктег ээчий-деечий чыккылап, айылдарга жетире кожо бардылар.

Желештинг айылына једип келеле, көк сүрген койлор чылап, жүгүришкен айасту таркай бердилер.

Балдакан чай азала, чыгарып койтыр. Жука кийинстинг үстүнде Кымыс ыйлап отуру. Сармай тере тоннынг түбине кирип калтыр. Энези чай соодып, Кымыска ичирди. Удабай Балдакан бажынаг ала будына жетире сүт болуп калган кирип келди. Колында жаан беленгир аяак. Энезин көрүп ийеле, чачылган сүтти жыжа согуп, аяакты очоктынг кырына тургузып койоло, отты жаанада одурды. Энезиненг жалтанып, унчукпай торбоктынг терезине отура берди. Тойчы аяакты карап көрзө, түбинде бир ле калбак сүт жүрү. Өскө өйлөр болгон болзо, Тойчы уулына ачынар эди. Је бүгүн ол нени де айтпады. Энези очокко жууктай жыла отурып, уулына жалакай үнденди:

— Кайда, балам, аяакка чай уруп ийзен. Мен бүгүн сүрекей арыдым. Чай да уруп ичер күчим јок. Уулчак жылагаш буттарыла јенил базып, чайды түрген урала, энезининг алдына эптү тургузып берди. Тойчы уулынынг жалтанып турганын сезип, жылу үниле айтты:

— Балам, чайдаг уруп ич. Энегле кожо чайлабайтаг ба? Кара да болзо, алдырбас. Эртеп тура мен бойым саарым, балам.

Балдакан энезининг јакшы күүнин көрүп, ичинде сүүнет ошкош. Олор унчугушпай чайлап отурдылар. Энезине айдарга ундыбай жүрген сүүнчизи кенетийин Балдаканын сагыжына кирип келди.

— Эне, Матынга уулынаг бичик келген. Удабас жанарым деп бичиген. Будынаг шыркалу деп энези айдып турарда уккам.

— Качан келди, балам?

— Слер ишке жүре ле береригерде.

Оног жаан кижичилеп, кунугып, кату үниле айтты:

— Буды да јок болзо, керекпе, чын ба, энем. Тирү ле болзо, јан келер.

Уулы адазын карап сакып жүргенин билип ийеле, энези балазына сүрекей карузый берди:

— Укта, балам. Амыра. Адабыс јанып келзе, сен кожо кырга барарын. Школго до белетенер керек, балам.

— Мен үзе белетенип алгам. Јаңыс ла уктынг келтейи јыртык.

— Мен оны эртеп ле жамап койорым, балам. — деп, энези уулынынг кара чачын эрке сыймап отурды..

Тангары жуук. Таң адарга эмди де узак. Тойчы тышкары чыкты. Кызыл-Тал өзөктө сүрекей тым. Каа-жаа сагысканнын карыкчыл уни угулып калат. Керек десе ийттер де жок. Ончозы өлүп калган. Кандый кату жыл! Кандый шыралу ой!

Тойчы баштары агарып турган кырлар жаар кунукчылду көрүп турды. «Бу ла бийик кырлар аржанында Мекийтен өбөгөнн шыралап жүргөн болбайсын. Тонуп калган колдору мылтыкты канайып тутат не. Сен бир де сөс болзо, не бичибей туруң, көөркий. Айса кайда-кайда быжыраш: жойгоннын төзинде калганчы уйкула амыр уйуктап жадырың эмеш не? Уулдарың сени сагып ла жат.

Ээ калак, шыралу күндөр качан өдөр. Качан кижн жарык күндн көрөр, качан мениң түнүгимнең күн тийер» — деп, келин санааркап. унчугу жок таңла куучындажат. Ол чадырдыг эжигин чыкыратпаска албаданып, араай ойто кирди. Оок будакла отты одурып, бир аяк суу изидип койды. Оттың өчөмнн жарыгына уктың сыгарын жамайт. «Таң борорып ла келзе, базадым» — деп, араай шымыранып отурды. Суу кайнай берерде, чыгарып койоло, элентизи жеткен уктың жыртыгын туй көктөөргө албаданат. Укты төжөктнн алдына жалбайта салып койды. Ажы жок изү сууга кожуп, бир болчок жаш курутла чайлап алала, база катап суу азып, айылдан чыкты.

Сыр жүгүрүккө Тойчы кырага једип келди. Айруужынын сабы ашка тийип, көндүрө жүгүрөргө јол бербейт... Кургак комургај күски кыруга чыктып калтыр, шылырабайт. Арканыг эдегинде чичке суучактың эрикчелдү кожонгы тымык аркага јайылып турат. «Ол көөркий неге комудап жүрет не? Айса энең сениң жыгылды ба, айса кару адан окко алдырып. јалаңда артты ба?! Кожонгың јайып ла жүр, је ыйлаба, комудаба, ырыска бүт! Ырыс сего де, меге де, Мекийтенге де — ончобыска келер. Келер. кара-суу, келер, көөркийек, келер, келер!» — деп, тонмок кара суучакты кечип јадала, Тойчы ого шымыранат ошкош.

Јер жарып келерде, Сармайдыг энези чаап койгон өлөнгине једип келген. Катужыраган колыла өлөнгин уужай тутуп, көрди:

— Чыкту эмитр.

Кызыл бөстнн өөниле жамап койгон јикпези элес эдип, агаштың өзөгн јаар ууланды. Агаштың төзиндегизи кургак туру не деп, сүүнөт. Тойчы өлөңдн түргөн-түргөн курлай жууй берди. Көп неме эмес. Колыбудынын сызы чек билдирбейт. Агаштың ортозында өлөңдн јангыс јерге жууп ијди. Ары-бери ајыктанып, коштой чыккан тыттардын ортозына эки булакты бек кыстап ијеле, кургак өлөнгин экелип салды.

— Акыр. өлөң чыкту да болзо, жууйла, кургагынын үстине салатан эмитрим. Өлөң кургадып јатсам, ашты кем тажыыр — деп, аркада јангыска: арбанып турат.

Јолдолып јаткан өлөңдн чүрче ле түре тартып, чогуп ијди. Бир де јалбырак түжүрбей өлөңгнн салып койды. Салкын келзе, түжүрө сокпо-

зын деп, эки жанынан будактарла базырып койды. Тумчугын төмөн тер жолдолын түжет. Айруужын белине салып, ойто жана болды. Анча-мынча барала, кайа көрди. Эки бугул слонги ого обоо деп билдирет.

— Базыла берзе, жабызап калбай база — деп, Тойчы жууп алганына сүүнип те, өлөнгү азына комуудап та аркадан түжүп жадат. Ол он колына тоолу кургак будак тудунып алып, кезик жерге жүгүрүп, кезик жерге базып чадырыша жууктап келди...

Удабай таң адып келди... Күн удабас ла чыгар. Өчүп бараткан отты күйдүрүп ийеле, чадырдын каазазында кыстап койгон «чай-өлөңди» уужай тудуп, кара көбш жаар салып ийди. Балдаканды ойгозып:

— Балам, сен түште Сармайды Кымысла кожо артырып койоло, будак экелип сал. Одын жок — деп жакыды. Уйын саап, чайды сүттейле, жаш курутты талортозынан сындырып, жарымын ойто аскытка салып койды. Жүзүн жунуп, бир аяк чай ичип алала, эмди алмар жаар жүгүрди...

* * *

...Јер тожонтый берген. Кастардыг жалбак кызыл тамаштары килен тошко тайкылып, ыраак жыгылай бергилейт. Балдакан бос сумказында жагыс ла бичиктү, эскирип калган кичинек темирди тайанын чичке сабына саптап алган, жаан жолло тайкыла-тайкыла жүгүрүп баратты.

«Тайга баштай кар жаады:
Кыш түшкени бу туру.
Токтой уулым жан келди:
Ырыс келгени бу туру» — деп,

ырысту жагарды Макыш эмеген сүүнип, журтка жайат. Бала-барка чубажып жүгүрүжет: Токтой келген, эг амтанду ак неме — сахар экелген. Болчок тураныг кичинек эжиги ачылып, улустыг изү тыныжыла кожо жагар чбийилип турды:

Агаш баштай кар жаады:
Кыш келгени бу туру.
Карындаш бала жан келди:
Күн тийгени бу туру.

Тойчы жабыс энчейип, эжиктег чыкты. Тышкары соок салкын согуп турат. Тизези соокко көгөрип калган эмтир. Болчок туразына кирбей, көндүрө кажаланга барды. Өлөң бир ле тудам арткан болтыр. «Аркада өлөңди канайып экелип жирирс, Чоокырай» — деп, келин уйынаг комудалду үниле сурайт. Кар там ла калыгжый жаап, эместен шуургантып турды. Тойчыда одын да жок.

Эниргери күн айаза берди. Көк тенгериде Энир чолмон чокторыла ойноп турды. Балдарын азырап койоло, Тойчы одынга барарга буу алды.

Теп-тегерик, ару чырайлу кыс чылап күлүмзиренип, ай Мекийтеннин болчок туразын өдүп баратты. Энези эжикти ачала, балдарына жакыды:

— Уйуктагар, мен жуугында аркадаң тон до болзо, будак жүктенип экелейин.

— Энем, энем, мени кожо алзаар — деп, Балдакан тура жүгүрди. — Сен карын ол эки баланы көрүп отур, балам.

Балдаканның энези кичинек те кайралабазын билетен учун, уулчак учукпай бажын салактадып, Кымысты колына алды.

Айдын түн. Тойчы будакты башпагынын чончойыла кодоро тееп, бууга элтеп салат. Бир жүкти жууп алала, карлу төнбөшкө тизезиле чыгарып, жүктенип алды. «Мекийтен айылында болзо, кижини база мынайып жүрөр бе... Кайда-кайда мендиги ле неме база балдарына тартынып, будак жүктенип бараткан болор. Э-э калак, эмдиги кышта кем будактабайт эмеш» — деп, Мекийтеннин эжи, жуучылдын сүүгени, теңерини кееркеткен айга куучындап келетти...

Тойчы жүгүн турага кийдирип, балдарын ойгоспоско, араай толук жаар жылдырып салды. Печкенин эжигине отура түжүп, жылу чайга куруттын сыныгын кожуп жиди. Уйуктаарга өдүгүн уштып жатса, турага көп улус кирип келди. Келин тура жүгүрүп, туулакты ичкери жылдырды:

— Бут бажына канай туратаң. Отурыгар.

— Келиндер, Тойчы слерге жымжак тэжөк жазап койтыр, отурыгар — деп, Карас кокурлап, туулакты омор жаар жылдырат.

Тойчы печкенин эжигин ачып, өчүп калган косторды чогу жууп, от салды. Эртең тура от өзөктөйтөн калганчы кургак агажын күйдүрүп ийдн. Кара көөшкө суу уруп, чай асты.

— Одын жогун көр турала, отты не салып жадырын? Онын ордына эртең тура балдарыга изүү суу кайнадып бер — деп, келиндердин бирүзи ачынып чыкты.

— Айылга кирген кижини чай ичеле чыгатаң.

— Эмдиги өйдө кажы ла кижини чайладала чыгарзан, ол үч балаң торолоп өлөр.

-- Алдырбас!

Омор узак куучындажып отурдылар. Иште сырагай ла жакшы туружып турган улустар канайып жангыс аай келген. Торт ло куучындажып алган немедий деп, Тойчы кайкап отурды. Чай кайнай берерде, Тойчы аяктарга толтыра чейдем уруп, курут ооктоп салды.

— Ысте чай-өлөг бар. Бооро мен көптөн жууп алгам. Эртең барып ал — деп, беш балалу Жанар киледи.

Келиндер омок куучындажып, чейдемди ичкилеп отурдылар. Же курутту аякка кемнинг де колы чөйилбеди. Отургандардын кажызы ла уйуктап жаткан балдар керегинде сананат. Балдарда бу калганчызы да болордон аябас. Аягын Тойчыга берип, Карас жаан куучынды баштады:

— Је, Тойчы, мен эки конуп атанып отурум. Ага-карындаш жыгылып жадарда, канайып отурар. Келиндер баштарын салактадып ийдилер. Тойчы Карастыг куру айагын арай ла ычкынбады. Көбштинг кырынан тудуп алган колын изүү темир каарып турганын да сеспей, жажы мелти-решкен көстөриле, Карасты таныбай тургандый, аяктап отурды.

— Албаты-жонды кемге артырар? Журттын ижин кем башкарар? Кадык ла дегени барар. Уй улус ла арткай. Сен не деп сананып туруг? — деп, Карас куучынды улалтты. Тойчы уйуктап калган неме чилеп, өңзиренип үнденди:

— Токтой... Ол кандый?

— Колы жок кижиге уур болор.

— Шырказы эмдиге ле оорыганча. Эмеш ондонып алзын. Је кем, кем жараар? — деп, Тойчы санапа берди.

— Сени көстөгөнис. Онын учун келдибис — деп, Карас айтты.

— Сен јана баспазын. Бис сеге бүдедис. Сеге болужарыс. Сен жүк ле башкар. Бис ончозын эдерис, Тойчы, — деп, келиндер жомошти.

— Је балдарым... — Тойчы коркый берди.

— Балдар бистинг балдарысла кожо ичижип-јижип жүрер ле ол — деп, Төрбөт айтты.

— Јакшы болзын, Тойчы. Керде-марда јолуксам, айдарым — деп, Карас озо чыкты.

Кызычагын бойына јуук јаттырып алала, череди јок жабынтыны аяктап, Тойчы эртен башталатан ижининг учурын сананып јадат...

...Јер јарып келди. Төрбөткө баштаткан карганактар болчок туранын эжигинде борорып калган тургулайт. Тойчы журттын јааны болгон јамылузынан уялып, келиндерге араай јууктап келди. Кенетийин чанакту ат туранын эжигин кечире тура берет. Тойчы турага кирзе, Карас жабыс тактада нени де бичип отурды. Тойчыны көрүп, күлүмзиренди.

— Је јеринге отурала, келиндерди жүгүрт ле. — Ол чыгып барадала, Тойчыга шымыранды: — Ајарынкай бол. Улусты чеберле. Јуунын учы эмди де узак.

Тойчы колын берди.

Ак кебисти чыкырадып, чанакту ат узак јолго көндүге берди.

Тойчы бозогого чыгала, бастыра улусла кожо чанактын кийининен узак көрүп турды.

— Бүгүн нени эдерис? — деп, кем де сурады. Тойчыга ол сүрекей тын кыйгырып ийгендий билдирди. Ол ары-бери аяктанып турала, озор уй саачылар болгонын танып ийди.

— Јелеш, уйлараарда өлөң бар ба?..

— Је-ок, Тойчы.

— Је, эмеендер, чирик те болзо, кендирлеристи тудунып, өлөңгө баралык.

Келиндер айылдар сайын таркай берди. Каа-јаа эр улусты Тойчы

кажагандар жазаарга ийди. Удабай келиндер жуулыжып, арканы өрө жолдодылар. Тон карга башпактын тере таманы тайкылып турды.

Эгир кирип келерде, жүктү улус уйдыг чеденине кирип келдилер. Эмди уй саар керек. Олор өмөлөжип саап ийдилер: кышкы уйлар көп сүттү эмес.

Тойчынын жаан ижининг баштапкы күни мынайда өдүп калды.

Айылына келзе, балдары орыннынг үстүндө калтыражып отургулары. Балдакан жаш будакла отты салып болбойтыр. Сармай курут кемпирип отуру. Энези отты салып ийеле, ологро жууктай базып келди.

— Эне, биске Балдакан Макыш эштег эт ле жалбак курут экелип берген.

— Эт?!

— Койоннынг буды, чыма-а. Бальдакан? — деп, Сармай жартады. Энези чайдын ордына койоннынг буттарын көөшкө салып кайнатты. Туранын ичи жылыган аайлу боло берерде, балдар кыймыражып:

— Энем, Чоокырайга берер өлөнг жок. Жалбак-аркада өлөнг бар дезеер?

— Эйе, балам.

— Эне, экү барып келейик пе? Соок эмес.

— Эне, Чоокылай мө-ө-ө дейт! — деп, Сармай турага жаңыландыра мөөрөп ийди. Оног Сармайга бастыразы каткырышты.

Айдын жети жаңызы болгон. Тышкары торт ло түш. Балдакан узун кыл армакчыны энезинен озо тутты.

— Сен, балам, балдарды көрүп отурган болзонг.

— Жо-ок, эне. Мен бир де тудам болзо, уйума экелип берерим. Сокогон до, барарым.

Балдакан койоннынг эки будын эки балага үлештирип береле, тоңло туй жаап койды.

— Мен келгенче кыймыктанбагар!

Энеуу-уулду калыг карды ырып, кыра салган жерди өдө бердилер. Балдакан энезинен озо жүгүрип ле келетти. Чичке будакта салбактанып калган ак торко кыру кар уулчактын арказын, бажып чоокырайта чүмдейт. Балдакан сүүнип оозын ачала, бажын чичке ле түжүп келеткен кардын алдына тудат...

Энези карды өлөнгнинг үстүненг колыла эже согуп, бууга салды. Кыймыл базып жүктенип алгылады. Өлөнг кургак та болзо, сүрекей уур болды. Онынг үстине, Балдакан чай ичпеген. Жука кийистег кардын сызы өдүп те турды. Балдакан жолды баштап, түрген-түрген базып клеедет. Өлөнг түжүп калган болор бо деп, кайра көрөт.

Жылдыстар койыла берерде. Чоокырай жаңы өлөнг амзады. Печкенин оозына будын кийдире тепп алала, жаан уул уйуктай берди. Энези балазына килеп, ичи ачып, ыйламырап, оны колына өрө алып, кийинске эптү салып койды.

Эртен тура база ла иш... Же кыш өдүп баратты. Кайындар ак жылу арчуулдарын чачкылап, көстөри тостойып келди. Жастың жаражып жагыс ла күнгө үзе көрөргө тургандый. Кыра ижи көндүгө берген.

Жылу күнде Сармай Кымысты ээчидип, меестег жонжолой казып экет. Аралда кандык торт ло соодоп жүрген кыстардый. Ортозыла өдүп баратсан, сени көзиниң кырыла көрүп, каткырыжып турар. Сан ла башка өзүм!

Журттың малы арка-тууны керий берди. Канча кире жыргаар дейзин?! Олөң эдер, аш жуунадар керек болор. Ойто ло кар жаар.

Кара жолды өрө жасла. кожо бирден-экиден уулдар, адалар келип ле турды. Же ончозы ла шыркалу. Келиндердин кара көстөри күнүг ле эртен тура жолды карагылайт. Адалар, агалар келгилейт, же Мекнийттеннен табыш угулбайт, Тойчы каран ла сакып жүрди. Балдакан да сакыйт.

Буудайды собурып, өрө-төмөн булгап, аругагылап, келиндер аш чачып баштадылар. Жастың өйн болгон. Ооско салар неме чек жылыа берди. Аскытта аарчы кургагалакта ла Тойчы күүн-күч жок ол жаар колын чөйөт.

Таарларда ашты алтын чылап корулап жат. Бир де чарак арбаны жерге таштабаска Тойчы кичеенет. Арткан тоолу таар арбаны эжиктин жаны жаар алмардын толугуна чогуп салдылар.

Кыра божоп ло баратты. Эки чичке ак арткан. Тойчы ижи жегүлү өдүп турганына каран оморкоп жүрди.

Бүгүн Тойчынын уйкузы нениң де учун келбейт. Ол узак уйуктап болбой жатты. Бели чылап, сыстап та турза, көзи жумулбайт.

Таң чолмон чыгарда ла, Кымыстың энези туруп, отко кургак тал салды. Кенетийин Төрбөт эжикти ача тартты. Куучындап болбой, солыстап турды. Жүзи жаскы кайынныг тозындый ару ла куу. Тойчы жерге отура түшти.

— Же, не, ...эжем!

— Тойчы,.. Аш... Ашты уурдай берген!

Тойчы Төрбөттөйг озо алмарга жүгүрүп келди. Келзе, эжик бөктү, же арба ла буудайдын сары-күрөң чарактары жолдолып, ыраак чөйилип бартыр. Тойчынын чырайы агара берди. Келиндер жуулыжып келдилер. Ончозы ла калактажат: «Т-пү-үк, көрмөстин карды жарылзын! Бала-барканың көзиниң жажы тамагына туй турзын!»

Эртенгизинде артып калган ашты бектеп жабала, каруул тургустылар. Тойчы таң атканча айылына жанбаган. Же эки-үч күнгө кем де келбеди. «Тойгон болор» дежип, таркай бердилер.

Өчөгөн чилеп, түнде кар жаап ийди. Аш чачар арга жок. Улустың ижи эки күнгө тутай берген. Журт улус токунай берди.

Кар кайылып, көк жажара берди. Жаскы күн бойынын чогыла ойноп, бийик тууны ажып келди. Торый карганактын сок жагыс пөтүги сүүнчилү кожондой берди. Балдаканды үредүгө аткарып ийеле, энези алмар

јаар басты. Бүгүн ашты үзе де үрендебезе, ас артар деп, келиндер сүүнижест. Келиндер сүрекей капшай тудунып, күн кырга отурганча, буудайды үзе салып ийдилер. Жаңыс ла арба артты. Эртең ле божоор. Ижи сүрекей жакшы өткөнине Тойчы сүүнип, келген ле бойынча балдарын койдоноло, уйуктай берди. Тагары жуукта тышкары чыкты. Озо ло алмар жаар көрди. Тойчынын көзине не де көрүнбеди. Ойто кирейин ле деп жатса, ат бышкырды. Ажыктанып, алмар жаар серемжилү көрди. Жабыс чеденниң ичинде неме элбес этти ошкош. Тойчы тонынын жегин жолой кийип, алмарга жууктай жүгүрип келди. Айдын түн болгон. Абралу атты көрүп ийеле, Тойчы багырып ийди. Же бир кижини атты камчылап, жолго кире берди. Кийининдегизи адына минип болбой, айланышып турды. Тойчы жүгүрип келеле, капшай ла каалганы бектеп ийди:

— Тур! Тур! Кайда да барып болбозунг. Ашты экел, эмди ле.

Ол сны улус уксын деп, тың кыйгырып турган. Атту кижини чыгар жерин таппай, Тойчыны айландыра мантадып турды. Тойчы колына жаан таш тудунып, каалганы туй туруп алды.

— Э-эй, улустар, ашты апарып жат! Капш-а-ай, келиге-ер!

Ол кижини Тойчынын сырагай ла үстине мантадып келеле, адын токтодып ийди. Тойчыга нени де айдарга турган болор деп, Тойчы ээрге жууктап келди. Кенетийин эр кижини Тойчынын ичи жаар жаан тере сополо теип ийди. Келин жанында жаткан журттын жаанын танып ийди. Ол Бапаш эмтир. Тойчы баштап тарый танып болбой, кыйналып турала. алмардан араай чыгып келди. Же буды жылбайт. Ичи өңзүрөп, кыймыктандырбайт. Жолдо отуруп-туруп, ичкерлеп клеетти. Айландыра тымык.. Кенетийин улус кыйгырышып, нени де тың коркыган үниле суражып. Тойчыны өдө кондылар. Төрбөт чамчачан жүгүрип келетти. Тойчы албаданан турала, ичкери алтады. Келин оны көрүп ийеле, бар-жок үниле кыйгырып ийди:

— Бейин, келиндер, бейин!

Улус тургуза ла жуулып келдилер. Олор Тойчыны айылына кийдирип койдылар.

Тойчы эки күнге туруп болбогон. Ордына Эрке иштеп баштады. Келиндер курут ла талкан экелип бергилейт. Балдакан өркө өлтүрип, мүн асты. Төрбөт уйын саап, бир де чөөчөй болзо, кайнадып берет.

...Күүк эдип, чадырдын жанынан сары чечектер чыгып келди. Журтка сүүнчилү жар жайыла берди: «Жуучылдар келип жат! Жуу божогон! Жуу божого-о-о-он, божо-гон!» Кем де атту мантадып, журтка сүүнчизин жарлайт. Тойчы төжөктөн туруп, турадан чыгат.

Күшүнүн жылу чогы ак чырайын эмештен кызартып ийген. Жолдын кырында, жаңыс тыттын жанында бастыра журт жуулып калтыр. Төрбөт уулына эткен жаңы башпагын тудунып алтыр. Балдакан ла Сармай энезин эки жанынан жединип, улус жаар араай бастылар. Жол до көрүнбейт. Улус туй туруп алган. База ла эмеш турала, келиндер тымый бердилер.

Көлөсөлөри чыкырап, абра улуска жууктап келди. Абрада үч ле кижн.

Жуучылдар тўжўп келдилер. Же сакыган улус торт ло тонуп калгандый. Кем де кыймыктанбайт. Кенетийин Балдакан энезинен чупча согуп, ичкери жүгүрди. «Ада-а, ада! Адам келген!» Онын кийининен Сармай барды. Кызычагы дезе энезиниң жикпезинен там ла тыгыда тудунып турды. Ол адазын билбес. Кымыс ичте тушта Мекийтен жууга атанган.

Тойчыга удур солдат сары кийимдү эр кижн базып келетти. Же Тойчы чек ле таныбай тургандый ксрўп турды. Балдардын адазы жууктап келерде, Тойчы сўүнчизин тудуп болбой, удур басты: «Мекийтен, Мекийтен, эзен-амыр јерине јантырың... Бала-баркан бу туру...» Мекийтен Тойчынын јылу колын эрке тудуп, тыркыраган ўниле, ырыстын јажы ѓткўре айдат: «Эш-нѓкѓрим, балдарым...»

Валентин Семенович Галкин бистинг Туулу Алтайда, Шебалиннич ан өскүрер совхозында, иштеп келгени удай берди. Ол бу совхозто научный шинжүү өткүрер лабораторияны башкарып жат. Валентин Семенович ветеринарный наукалардын кандидады, ан өскүрери жанынан аңылу көп иштер бичиген кижги. Же ол иштеп бош өйлөрдө үлгерлер бичиирин сүрекей сүйүп жат. Автордо жаан ченемел, поэтический темигу жок то болзо, онын үлгерлери кандый да жарык, эрке күйүн-санаала толо, романтический кычыртулу, жүрүмдик. Мен поэтинг бир канча үлгерлерин көчүргөм, олордын бир кезигин бистинг кычыраачылардын аярузына, ак-чек жаргызына жарлап турум.

Аржан Адаров

«МУХОР-ТАРХАТА» КОЛХОЗТО

Сен — чаңкыр жеримниң ыраак талазы,
Сен — эки граннын эдек жаказы.
Сениң жеринг кайыр ла улу,
Же жүрегиме ол качан да жылу.

Баштапкы ла колхоз сенде төзөлгөн,
Көрүмдү жерлеринг жаранып өскөн.
Сениң улузын амырап билбейтен,
Уурдан жалтанып, качып жүрбейтен.

Сен најылык кабайы, «Мухор-Тархата»,
Сен кару кандый ла укту улуска,
Мында алтай, орус ла казах
Жүрүми ырысту, жарык ла нак.

Көк кумакту чөлдөринг сугарып,
Көк өлөңди озор мында өскүрген.
Тонуп калган бу жерлик тууларды
Олордын жүректеринин оды изиткен.

Сарлыктар жүретен салкынду тууларга
Саг башка койлор экелип өскүрген,
Карыштый узун олордын түгиле
Канча мунга костюмдар эдилген.

Жонуннын ижин төрөлис мактаган,
Ол сени качаннын качан да ундыбайт.
Иштин ордени маанында тагылган,
Жакшы адын кайда ла угулат.

ЖУРУМНИНГ ЧАСТАРЫ

Жүрүмнинг частары жүрүп ле калар,
Күскиде төгүлген бүрлер чилеп.
Жүректин түбинде кандый да санаалар
Эригип турар, кемге де килеп.

Же жас келгежин, жас келгежин,
Жараш күүн курчап ла ийер.
Өткөн жылдарды ундып салала,
Өскө ырыска кижн иженер.

Жаныс жеристе күүк айда
Кенетийин карлу шуурган келетен.
Карга бастырган ак јодро
Канча жылдар өткөннин эзейтен.

ЭСКЕ АЛЫНАДЫМ

Темир-Суу деп ол жерде
Тегине ле амырап жүргем,

Чаңмак туунун бажында
Жуу болгонын эзегем.

Ол туунун бажында
Оошкы туман тартылган,
Кызыл күннин жүк кыры
Кызарып оноң чалыган.

Артиллерия адыжынан
Агарып ыштар жайылган,
Танктар окоптор жемирип,
Оштүлөрдү сүр барган.

Жалкын оды чөйлип,
Катюшалар ат турган.
Окоптон пехота көдүрилип,
Атакага чураган...

Комвзвод мылтыгын көдүрип,
«Ичкери, уулдар», — деп унчуккан.
Жетире тартпаган танкыны
Таштаган... «Ура!» угулган.

Автоматты кечире тудунып,
Оштүгө чурап барганыс,
Ок бажынан жыгылып,
Ойто ло өрө турганыс.

МУЗЕЙДЕ

Кайкамчылуу телекей
Картинада жүралган,
Кайран жерим кебери
Канайып мында табылган.

Ажыктап көрзөм: Рерих.
Атту-чуулу журукчы.
Гималайдын, Алтайдын
Күн чалыган кырлары.

Сүүген төрөл жеримди
Жагыдан көрүп тургамдый.
Мен билбеген жарашты
Журукчы билип салгандый..

ТУШТАШТАР

(Очерк)

Алтай албатынын кожонгында туулар тушташпас, је эзен-амыр жүрзе, кижн кижнге кажы бирде туштажар деп сөстөр бар. Чындап та, кижининг жүрүминде көрүш-таныжыла солун туштажулар көп болуп јат.

Барагаштагы совхозтын озочыл иштү койчызы, КПСС-тин обкомынын пленумынын члени Лапасов Јардакка мен баштап ла Ада-Төрөлис учун Улу јуунын кату јылдарында туштагам. Ол тушта Јардакка 13—14 лө јаш болгон. Ачык-јарык чырайлу, куучынчы, јалакај уулчак биске, база ондый ок уулчактарга, Алтайский райондо Куйачы деп јер, ондогы уулчактардын жүрүми керегинде куучындап туратан.

— Куйачынын кырлары јабыс, күн эрте чыгып, төгнинг ары јанын-дөңн ажа ла берзе, карануй кенейте кире берер — деп айтканда, бис Шыргайтынын узун энгирлери анда јок туру ине деп кайкап туратаныс. Беш ичининг кырлары бийик, онынг учун күн де орой чыгып, јыргалду энгирлер де узак болотон.

Кыш болгондо, бис оныла кожо Бештинг аралынан койондор тузактап, јайгыда өлөн эдип турган бригадага бугул тартатаныс. Койонго тургускан тузактарыс көп тө болзо, је тапкан алубыс ас болгон. Канча күннинг бажында кажы бирүбистинг тузагыска койон илингенде терезин тузактын ээзине берип, эдин кайнадып алала, ончобыс кожо јийтенис. Ол тушга койоннын да терезинде не баа, бис оны сатпайтаныс та, улус катангыга јакшы неме деп кере-јара үлежип апаратан. Кийим-тудум, аш-курсак једикпестү болордо, улустан катангы да көп чыгатан ошкош. Ненинг учун дезе, койоннын терези чек ле суруда болгон. Ол кату јылдарда албатынын жүрүминде катангыдан да өскө качалгандар көп болгон.

Је кижнге сүүмји јангыс ла јыргалду өйдө келер эмес, карануй тун-

де от жарытканы чылап, кату да ӱйлӱрдӱ болуп јат. 1945 јылдын јазы болгон. Эртең тура бис уйкудан јангы ла турарыста сӱӱнгенине тыныжы кыскарып калган Јардак јӱгӱрип келди:

— Эй, уулдар, кече адамнаң письмо ло посылка келген. Немистердинг јеринде јуулажып турум, удабас јенӱни алып, јанар болорыс деп бичиптир. Кӱрзӱгӱр дӱ, меге кандый шинель берип ийген.

Кӱн бӱркӱк, ого ӱзеери бистинг айылдын тӱнӱги кичинек учун Јардактын шинелининг ӱнги, бӱдӱми де билдирбейт. Оны јазап кӱрӱргӱ мен карындажым Григорийле кожо тышкары чыктыс. Беленирденг чололоп эткен топчыларлу, уштугы ла јаказы јажыл, бойы болоттың ӱнгиндий боп-боро шинель болуптыр.

— Бистинг солдаттар мындый шинель кийбей јат, бу, байла, немецкий солдаттың шинели болбайсын — деп айдыштыс. — Ненинг учун дезе, топчыларында беш айры чолмон эмес, кандый да куш болгон.

Бу эрмектинг кийининде јангы ла сӱӱнчилӱ турган Јардактын чырайы сооп, кӱӱн-кӱч јок шымыранды:

— Андыйын билген болзом, мен мыны кийбес эдим.

— Немецтинг шинели деп мында база кем таныыр болор деп туруң, сен јангыс мының топчыларын сӱгӱлӱ, ӱскӱ топчылар тагып ал — дештис.

Ол тушта бистинг айылда кондепонын солдадынаң бир четверт аракыла толып алган эски шинель бар болгон. Бис тургуза ла оның топчыларын сӱгӱп, Јардактын шинелине тагып бердис.

Бозуның терезиненг кӱктӱгӱн јаргак тонго кӱрӱ, бу шинель јарашта, јылу да. Јаргак тон јашка ӱдӱлӱ катса, талырап, соокко кижини темир чилеп каарып туратан таңма ине. Ичиненг кийген бӱс чамча, штап бар эмес, катузы эдиректинг миинзидий јиктери кижини кыйып, кыйнаар болзо коркуш. Оның учун Григорий ле мен нӱкбристинги кийгенин кӱрӱп, бистинг адаларыс ӱлтиртпеген болзо, база посылка салып, мындый шинель ийбайсын деп, јӱрегис чымылдап турды.

Черӱден келген бичикте бис экӱнинг адаларысты экӱлезин ӱлгӱн эмес, суру јок табылбай калган деп бичилген болгон. Оның учун письмо келбегени эки јылга јууктай да берген болзо, адаларыстын ӱлгӱнине бӱтпей, олар тирӱ, удабас ла письмозы једип келер деп сакып туратаныс. Ол тушта ӱлгӱни јарты јок, суру јок табылбай калган улустаң болгой, уур шыркалу, госпитальга эмденип јада, ӱлгӱн дӱ деп бичик келген улус эзен-амыр јанып турган учуралдар болгон.

1945 јылдын кӱзинде бистинг јурттаң кӱп улус, ол тоодо Јардактын адазы Санаа, фронттонг јанып келген. «Јуу башталардан ала артиллерияда болгом, оның табыжына кулагым артап калган» — деп, араай айткан эрмекти бачым укпай туратан.

Кулагы эмеш укпазы неме беги. Колы-буды јок то јанып келзе керек. Кандый да болзо, ол ада ине. Кижининг јӱрӱминде ада-энезиненг кару неме јердинг ӱстинде бар эмеш пе. Је кийис чӱйилер, кизи јаанаар.

Өрс жашту неме өскүзинен алдырбай өзүп, чыдап ла калар. Же андый да болзо, олор јокко кижиге эрикчелдү де, жүрүмнниг узун јолын өдөргө күч те.

Тоолу жылдар өткөн кийининде Шыргайтыга барзам, Јардак һөкөрим кижн алып, айылду-јуртту болуп калган јолуктым. Оогошто кожо бугул тартып туратан һөкөрим эмди «Большевик» колхозтын бригадири болуптыр.

Бригадир болуп ол узак иштеген, нениг учун дезе, колхоз ичинде онын этпеген иш јок. Улус та оны јакшы билер, ол до улуска тегин јерге билеркебес, бийиркебес, кандый ла немениг эбни таап, јартап айдып берер. Экинчи јанынаг, мак эмес, Шыргайтынныг улузы сүрекей иштегкей, топ улус. Мындый улусла кандый ла ишти бүдүрбей, олорды башкаларга да јегил. Онын да учун бу јуртка, эмди Барагаштагы совхозтын фермазына, коммунистический иштинг коллективи деп мактулу ат бистинг областьта эн ле озо адалганы келишкен учурал эмес, јолду болуп јат.

Бу туштажу болгоны анча-мынча удай берди. Журналист кижн јоруктабай јангыс јерге отурар эмес, база бир катап Шыргайтыга жүрзем, һөкөрим он балалу болдым, Беш ичинде менен бай кижн јок деп, јаан јыргал эдип јат. Балдарлу болгоны адага да, энеге де јаан ырыс. «Алдында Јаанбалала экү јайгыда өлөн эткенисте бугул тартар кижн јок шыралап туратаныс, эмди андый кызалан јок. Бүткүл бригада бойыста. Өлөндн јангыс чаап ла берзенг, оны јууйтан, бугулдайтан улус толтыра» — деп, Јардак эмеш кокур кожуп, сүүнчилү айтты.

Лапасов Јардак эмди онынчы јыл койчы болуп иштеп јат. Койлорынныг өлөнгин бойынныг ла билезиле эдип, жылдын ла сайын артыкташканын фермага берет.

Бойынныг ишке кичеегкейи, албаты ортодо тоомјызы учун ол аймакный Советтин депутатына тудулып, коммунистический иштинг мергендүчизи деп мактулу ат адаткан.

Эне-ада болгон улустын магы јангыс ла эткен ижининг једимнен эмес, бала-барказынын кылык-јангынан, жүрген жүрүминен база камаанду болуп јат. Јардак ла онын үйи Јаанбаланыг чыдадып јаткан он балазы ада-энезинн јангыс та јаман айттырбаган. Јаан кызы Катя Барнаулда культпросветшколды үренип божодоло, эмди Барагаштагы совхозтын Культура туразынын директоры болуп иштеп јат. Оног оогожы Шура он, Вера дезе заочно он бир класста, Лида сегизинчи класста үренип јат.

«Эмди айылда бисле кожо бу үчү ле, олор до канча удайт дейдинг, бир ле көрзөг, чыдап калган, Јаанбала ла меге јангыс ла айдын-јылдын бажында айылдап ла келгилеер ине» — деп, Јардак айтты. «Эмди де төрт бала Барагашта үренип турган, олорды јангыс каа-јаада выходной күнде ле каникулда көрүп јадыс — деп, Јаанбала куучынга киршти. —

Эмеш чыдап келген кийиниңде, былар бого кайдан токтозын, база ла кере-жара баратан улус ине».

Чын, балдар чыдаза, үренип, иштеп кере-жара барар, же эркеледип азыраган эне-адазын качан да ундыбас. Јүрүминде уур-күчке де учураза, ырыс, сүүмји де болзо, ада-энезине јетирип, олорло кожо сүүмјиге сүүнип, јүрүмниң буудактарын өдөргө јсмөлтө алар. «Кижн мал өскүрзе, курсагы: тойор, бала өскүрзе, јүреги сүүнер» — деп албатыда кеп сөс тегиндү айдылбаган.

Јашта кожо өскөн пөкөрим, аптыгарлу најым Лапасов Јардакла калганчызында коммунистический иштинг мергендүчилерининг өткөн јылда болгон областной јуунында туштадым. Культураның городской туразында өткөн бу јуунда Туулу Алтайдыг албаты-хозяйствозынынг ончо бөлүктерининг энг артык деген озочылдары јуулгандар. Мында өткөн эрмек-куучыннынг ууламјызы бешјылдык планды јенүлү бүдүрерге јангы аргалар табары ла мергендүчилердинг ижининг байлык ченемелин элбеде тузаланары керегинде болгон.

Лапасов Јардак трибунага чыгып, куучын айдып турган улустын айтканын кичеемелдү угуп, коштой отурган меге шымыранып айтты:

— Јылу кажаган, јеткил азырал бар болзо, кажы ла койдон эки килограмм 500 граммнаг түк, јүс койдон 100 кураан алатаны неме эмес, уул. Планды јенүлү бүдүретен өскө дө көп арга бар. Је јангыс ла азырал ас ине. Карды кар, соокты соок дебей, кыжыла кабырып турган немедег кижн канайып көп түк, кураан аларым деп иженет. Онынг учун јыл кату болзо, малда турган улуска сүрекеј күч. Анчадала быјыл коркушту күч болуп јат. Бойым мында јуундап та отурзам, ал ла санаам айылда. Удабас төрөйтөн малды эмди сүрекеј кичеер керек. Ого үзеери мени крайда болотон јуунга барар эдип јөптөп койдылар. Та канайдатап неме болбогөй? Барып агын-чегин айдып, торт ло мойножор ошкош. Мен айылда јок, анда балдарга күч болуп турган болор.

Мындый эрмекти, шүүлтени бойынынг бүдүрип турган ижине бастыра бойын беринип иштеп турган кижн айдар. Ижине кичеенбес, онынг эртенги-бүгүнгн күнин сананбас кижн болзо, карын, јуун узак болзын, шылтакка эмеш амырап алар деп күүнзеер.

Кандый ла иштинг једими айдын-күннинг айалгазынаг эмес, элдег ле озо оны бүдүрип турган кижининг кичеенкейининг, турумкайынаг камаанду. Онынг да учун Лапасов Јардактынг кабырып турган койлоры кандый ла кату кыштаг күчн уйдадабай, јакшы чыгып турганы јолду.

ЧААЛ ТЫТ

Көп жылдарга улай најылашкан антыгарлу нөкөриле кижии айрылыжып барар, агаштын салаалары чылап, жажына айрылыжып барар аргалу эмтир. Андый учурал менин бойымла болгон. Же ончозын ээчий-деечий куучындап берейин.

Ада-Төрөл учун Улу жуу башталарынан бир жыл озо бис, үч нөкөр, Якутска орто үредүлү заведениелерди божодоло, иштеерге бойыстын төрөл районука келгенис. Журтхозяйственный техникумды үренип божоткон Ермолаев Васяны јер ижинин бөлүгине зоотехник эдип ийгендер. Семенов Коля — финансист — сберкассанын заведующийи болуп алган. Мен, педагогический училищени үренип божоткон кижии, албаты үредүзинин бөлүгинде инспектордын јамызын алгам. Чынын айтса, мен јинт, ченемелим јок деп шылтактанып, бу иштег турумкай мойноп тургам. Же менин јайнуумды керекке алгылабай, приказ чыгаргандар. Анайып, көрөр-угарга јеткелекте, мен үредүчилердин үредүчизи боло бергем. Же куучыи онызы керегинде эмес...

Бис үчү јетијылдык школдо үренгенистен бери најылашканыс. Бистин најылыгыс, жуугыс Якутска там тыныган. Суббот эмезе воскресен күнде бис кыйалта јогынан туштажып, киного эмезе театрға баратаныс. Кыстардын да кийининен кожо јүретенис. Бис үчүннн өмөлигис бузулбас бек болгон.

Районнын төс журтында бис јаан эмес кыпта јатканыс, је биске ол тапчы деп билдирбеген. Бис јагыс ла иштин өйинде айрылыжатаныс. Бош өйисти кожо өткүретенис. Кыстар бисти «үч танкист» деп адагылап алган. Слер ол өйдөгги јарлу кожонды ундыбаган болбойоор?

Мен бодозом, жуук кылык- јанду улус ончолорынан бек најылажат дегени төгүн, чек јастыра неме. Көп сабазында бой-бойына түнгей эмес

улус артык најылажып јат. Арбанчак, керишчен киж и андый ок кыјы-
ран, улусла јарашпас кижиле јуук најылар болгонун слер кайда, качан
көрдөбөр? Јараш үй кижиде јараш үүре болбойтон деп тегиндү айдылган
эмес ине.

Бис үчү бой-бойыска чек не де јанынан бүдүштеш эмес болгонус.
Бийик эмес сынду, јатпак ла бырчыт бүдүмдү Вася көп эрмек айтпас
кижи болгон. Ол кере түжине де унчукпай жүретен. Је онын унчукпазы
кижинин сүрин баспайтан. Васяга не-не јараганда, ол күлүмзиренетен
эмезе јалакай каткыратан, кандый бир неме күүнине келишпегенде, ка-
багын чугулду јемире көрөтөн. Көп сабазында ол туш улуска јарт эмес
«шыы-быргы» деп сөсти тузаланатан. Је бу сөсти ол кандый үниле айт-
канынан бис онын мактап эмезе јектеп турганын јазым јоктон билип
ийетенис Район ичинде Вася јегил атлетика јанынан макка кирген.
Јүгүруш, калыш аайынча ого кем де тендежип болбой турган.

Коля, саступтын сабындый, сырсак ла узун сынду болгон. Васяга
көрө, бу киж саң башка калырууш, түгенбес эрмектү болгон, кезик
аразында кей-кебизини өйн-кеминег ажа бергенде, качан да болбогон
неме айдып отурар. Эрди-тили амыр билбейтен. Мышыла коштой Коля
јакшынак бијечи ле сүрекей јакшы кожончы болгон. Тыш бүдүжинег
де көрзө, ол менег ле Васядан кеберкек, артык бүдүмдү болгон.

Јиит тужынын јангы аайынча энирде бис кыстарга айылдап барата-
ныс. Ичкери алдыста јаантайын Коля базып отуратан. Онын кийининег
мячик чилеп секирип, Вася мендейтен. Мен ончолорынын кийининег
базатам.

Бис анайып омок-сеген, сүрекей нак бир жыл жүргенис. Јайгыда
бис Васяла экү отпуск алып, бойыстын айыл-јуртыска барала, төрөөн-
тугандарыска өлөг эдижип берерге турганыс. Коля чөлөө өйин Якут-
сктын јуугында амырайтан турада өткүрерге јазанып алган. Бис ата-
нарга белетенип, тың шакпыраганус, је ол өйдө јуунын күкүрти јызы-
рай берген. Бистин ончо пландарыс бузулды. Улусты черүге алары
башталган. Мен ле Вася комиссияны өдүп, черүде турарына јараар де-
генин угала, удабас атанар учурлу болгонус. Коляны эм тура артызып
койгондор: көзинег јарабай калган. Онын сол көзи чала кылыр болгон,
очка јетгынаң ол коомой көрүп турган.

Эмди отпускка атанар ордына бис чек өскө јорукка шыйдынып ту-
ра бердис. Төрөөн-тугандарла, көрүш-таныштарла туштажып ла эзенде-
жип аларына биске үч күннег бергилеген.

Төрөлистен атанар алдындагы күнди — 1941 жылдын 3 июлин мен эм-
ди де бир де эмеш ундыбагам. Изү аяс күн болгон. Бийик чаңкыр тене-
риде булут деген неме чек јок. Чечектердин ле тыттардын јыды шинип
калган койу кей кижинин көксине эм-томдый урулып, бастыра эди-ка-
нын сергидип турган. Ыраакта, изүге јиргилденген тумарыкта, учы-кый-
узы јок агаштар көгөргөн, телкем јаландар јулукту чокум көгиле киж-

ни бойына тарткан. Чыйрак бутту андар ла агычактар, түрген канатту куштар ла кушкаштар — ончозы түби жок теңериден элбек жайылып турган жакшынак жылуга мылырап, унчукпай, тым болуп барган. Айландыра кандый да аңылу тымык турган. Керек десе агаштын эдегинде де бир де кушкаштын үнин укпазын.

Кайда да мынан ыраак-ыраакта, күнбадыш талада мундар тоолу орудилер күркүрөп, городторды ла журттарды жемирнп, жаландардын ла бүктердин көк-жакыл өзүмдерин кара кыбыр эдип турганына бүдөргө де, ол керегинде сананарга да күч болгон...

Бистин районныг төс журты телкем тепсенде туруп жат. Онын түштүк жанында, кырланды, коңу четтин ортозында, жакшынак ак жер бар болгон. Столдын үстиндий түп-түс агычак жакыда быркырууш чечекле бүркөлүп, кижинин көзүн сүүндиретен. Чечектер чоокырланып турган. Сары чечектер ыраагынан алтын учукла сырыган кебистий көрүнгөн. Эбиреде кандый да тын салкын калаптанза, агычакта жаантайын тым ла амыр болотон.

Бис анда чыйрагысты көргүзүп, баштактанып, агаштардын көлөткөзүндө жадып, санаалар сананып туратаныс. Бис агычакты школдо үрөңнп турарыста табала, оноң ло бери оны упдыбай жүргенис.

Черүге атапанынан бир күн озо бис азык-түлүк алып алала, бойыстын сүүгөн жериске барганыс. Мында ончозы ол ло бойы болгон. Жаңыс ла бисте азыйгы каткы, жыргал жок болгон. Бүгүн бис бого, айса болзо, калганчызын жуулганыс деп, кажыбыс ла сананган. Бу шүүлте кокурга жай бербей, аржанынан ал санаага түжүрүп турган.

Анчадала Колянын бүдүш-бадыжы тын кунукчыл болгон. Кандый да болзо, бис Васяла экү кожо атанып жадыс. Коля десе жаңыскан артып турган.

— Слерге неме бедн — слер экү! — деп, ол кунукканду айткан. — Мени десе жаңыскандыра апаргылаар.

Эңиргерн бис агаш ортозынаг коп-коо чаал тыт талдап алганыс. Оны жеринен сырангай чебер, бир де тазылын үспей, казып алала, агычактыг ортозына экелгенис.

— Бистин чаал агажыс бу күннин ундылбас керес темдеги болзын! — деп, бис жөптөштис.— Бистин үчүлөбистин жуудан эзен-амыр жанып, төрөл жеристе туштажарыстыг керес темдеги болзын.

— Эм тургуза сен мында артып жадын, бистин отургускан тытты корып тур, жакшы киче — деп, бис Коляга жакыганыс. — Бого келген ле сайын нөкөрлөрүмле тушташтым, куучындаштым деп бодоп жүр!

Коляны черүге база алгылаза, бистин ортобыстан озо жанып келген кижн тытты көрөр учурлу. Бис жок тушта чаал агаш сынып эмезе кургап калза, нажылардын озо келгени ол жерге жаңызын отургузып койор. Уч уулдыг бузулбас бек нажылыгынын темдеги болуп, мында бистин агажыс кыйалта жок өзөр учурлу! Бис анайып жөптөжип алганыс.

Јуу божогон кийининде кажы ла жылдын үчинчи июлинде, бис кайда да болзоос, жүрүм-салым бисти кайдаар да таштаза, — бис агажыстын жанында туштажар учурлу. Учүбистинг бир-бирүзи жуудан жанбаза, эзен арткандары үчинчи июльда кыйалта жогынан бого келгилеер. Бистег бир де кижиг артса, ол корогон нажыларын эске алынып, бу күнди агажыстын жанында өткүрер.

Бис чаал тытты күреелей туруп алып, колдорыстанг бек тудуныжала, бистинг кемибис те сөзин качан да буспас деп чертенгенис. Бу акту жүректен берген черт болгон.

Бир неделенинг бажында бис Васяла экү төрөлистен ыраак жерде болгоныс. Неме билбегенистенг улам бис жаантайын кожо болорыс деп бодогоныс. Је Иркутскта бисти эки башка эшелонго баштап апаргандар. Айрылыжатап ой жеткен. Элдег ле озо бис айылында арткан нажыбысты, Коляны, эске алындыс. Коля керегинде куучындажып аларыста, сыныс жениле бергендий болды.

— Оны база аткара берген болбозын? — деп, Вася айткан.

— Болзо болор! — деп, мен јөпсиндим.

Вагонго кирип тура, Вася тепкиштинг үстүгиг баскыжында кезек ойгө токтой түжүп, туткаданг бек тудунала, тазада кайчылап койгон бажын мен јаар бурыды.

— Алеша, анда бистинг тыт кандый туру не? Өзөт пө айса чалдыгып калды ба? — деп, ол шымыранып сурады.

— Өзүп јат! — деп, мен бүдүмјилү айттым. — Чалдыкпас! Коля онызына јетирбес!

Парсвоз күүлеп ийди. Буферлер чатылдажып калды.

— Чалдыкпайтан ла болзо.. Јажына јажарар эди!

Васяныг калганчы сөстөрин эрдининг кыймыктаганынан ондодым. Коштој өткөн поездтинг күзүрти онынг үнин тундуруп ийген.

Јууныг төрт жылы кийининде артып калды. Ол миллиондор тоолу улустыг тынын апарган, миллиондор тоолу кеен ижемјилерди, јаркынду күүндерди ле амадуларды јоголткон, кубал эдип койгон. Јууданг бистинг Вася нажыбыс жанбаган. Ол Днепр сууны кечер тушта өлгөн. Ижемјилү, антыгарлу нажыбыс жангыс ла сагыжыста арткан, онынг фронттонг ийген бир каяча письмолоры ла ада-энезининг ксстөрининг јажынаг чернилазы јайылып калган похоронный арткан.

Мени черүден төртөн беш жылда божоткондор. Баштапкы июльда дезе мен төрөл жерлеримди уткыгам. Јүрегиме јуук бу жерлерди эки күн жогынан төрт жыл көрбөгөм ине.

Коля мени жылу, сүүнчилү уткыган. Бис атаган кийининде јаан удабай оны райисполкомнынг финансовый бөлүгининг заведующийи эдип койгондор эмтир. Коляда бронь болгон, онынг учун военкомат оны шакпыратпаган.

Ол энир, мен келеримде, бис Коляла текши көрүш-таныштарыстыг

айылында туштажып, өйди макалу өткүргенис. Најым айыл-јуртту болуп калтыр. Бала-барка кожулган. Бойы бачымдабас, көрүмжилү кижн боло берген. Семирнп калган. Пиджагынын алдында ичн чарбайып келген.

Бис Васяны эске алынып, кородойло, ичип ийгенис.

Мен төрөөн-тугандарымды көрбөргө энчикпей, эртезинде ологго ата-на бергем. Же үчннчн июльда тагары жуукта ойто ло районнын төс јеринде болгом. Ой тогус часка једернн сакып алала, Коляга јолугарга кендүре ижнне бардым.

— Качан барарыс? — деп, экү бойыс артарыста, сурадым.

— Кайдаар? — деп, ол кабагын кыймыктагты.

Најымнын кайкаганын мен баштап тарыйын онын кокурларынын бирүзн деп бодоп калдым. Же најым бу учуралда кокурлабаганын удабай билнп алдым. Ол чын ла кайкаган. Бис кайдаар баратанысты сагышка алынарга албаданып, Коля магдайын жуурып, кабагын да јемнре көргөн. Сананып тура, ол јиткезин тырманып, меннн айдып берернмдн сакыган кижн чнлеп, мен јаар бурулу көргөн. Мен најыма онын ичкерн алдында столдын үстннде јаткан перекидной календарьдын листогын көргүзнп, «көрзсн» деднм.

Бойынын нени де темдектеп бичнгеннн бедреп, Коля бнр канча страницаны олдоп-солдоп ачып көрдн. Ийнндернн кызынды.

— Бүгүннн күндн лаптап көрзөн! — деп энчикпей айдала, өкпөөрнп, кабинеттнн ичнле баскындай берднм.

Не керегннде айдып турганымды Коля ондобогоны јарт билднрген.

— Бүгүн — үчннчн июль! — деп тудунып болбой кыйгырдым — Сагыжына кирет пе?

— Эйт!... Эйе, эйе! Баш ла бол, ундып койтырым!

Је уйалар, кызарар ордына најым, јакшы солун уккан кижн чнлеп, јиркнреде каткыра бердн.

— Бнсте не де андый болгон ошкош эдн. Јннт туштагы көдүрннгилү санаа!.. Јастырбадым ба?

«Бнсте не де андый болгон ошкош» дегенн кулагымды арай ла тундурбады.

— Алтыдаң эрте бош болбозым. Ижнм көп!.. Алексей најым, а бнске анаар барарга керек пе? Кечеги күнге јетнре јааштар јааган. Айла ыраак та. Бис шыйдынып, анаар јеткенче, тун келер. Ол ордына эннрде меге кел. Бала-баркамла таныштыарым. Эмеш ичнп, куучындажып аларыс...

— А бис бу күн төртөн бнр јылда пенн айткан эднс?

— Эйт! — деп, Коля јүзнн жуурды. — Јннт тужунда айтканын ку-булбас неме деер бе? Неме билбес болгоныс... Иштнн учында бнске кел. Мындый учуралга бнр болуштоп коньяк артырып койгом. Јабылу магазинде быјыл јаскыда карточкала бергендер. Оройты...

— Јети часка јууктай сени бистинг ок јеристе сакыырым! — деп, најымның эрмегин үзе согуп, кезем бурылала, кабинеттег чыга бердим.

Мен оромды сындай мендеш жогынан базып, Николайдың айткан кажы ла сөзин шүүнип брааттым. Оның кыймыктанганын, колдорыла жагыганын мен кандый да туш, жарты жок немедий көргөм, куба жыла-наш эдиме таныш эмес неме тийип тургандый билдирген. Андый да болзо, најым керегинде јаман сананбагам. Ол азыйда да сананбай туруп, саң башка неме айда салатан. Нөкөримниг кылык-жагында он-чозы кубулган эмес деп, мен кабинетте укканымнаг билип алдым. Мен бойымды ачынчагым, твдунбазым учун арбадым. Нөкөрлөр ортодо канайлап болотон эди, Коляла анайып ок токуналу, эптү-нак эрмекте-жер керек болгон.

Беш час киреде мен тепсенниг түштүк талазын кечире барып, кырланга араай чыккам. Кереес ак јер бу јадыры. Ого јууктап, бол-гобос жаынаг базыдымды араайладып ийдим. Онон токтой түштим. Јүрегим тыгыда согула берди, је онызы кырланга чыкканымнаг эмес. Јок! Меге кенете танылу јаанап келген чет агаштыг ары жаында бистинг колдорыс отургускан бийик коо тыттыг төзинде Вася туру деп билдирген. Мен жагыс ла Вася керегинде санангам.

Аралды өдөлө, акка чыгып келдим. Актыг ортозы јаар, бис чаал агаш стургускан јер јаар көрөлс, болгобой селт эттим: анда не де јок болгон. Ээн-куру. Јастырган болорым ба? Јок. Көзимди туй тагып та койзо, бу јерди таап алар эдим.

Мен актыг ортозына чебер базып барып, энчейеле, јарымдай чирип калган төнөжөк көрүп ийдим. Бистинг чаал агажыс ту кажы јерде кургап калган. Ол отургускан ла јайда чалдыккан болгодый. Тыгыгалак чичкечек өнин дезе мында отоп јүрген уйлар сындырып салган.

— Ијтти сени! — деп, мен атыйланган бойынча үнденеле, түүнген јудруктарымды өрө көдүрдим. — Айдарда, сен андый ба...

Анкам азып, неши эдерин билбей, бистинг тазылданып өспөгөн тыт агажыстыг төнөжөгүн айландыра тегип ле базып јүрдим.

Баптапкы катап туштажарыста, Николай агажыс керегинде суракка каруун шак оның учун меге удура көрбөй, бүдүнбей, мендештү берген туру ише.

— Э-э, өзөт, өзөт! — деген.

Бүгүн ол мени бойының айылына шак оның учун тыг кычырган эмтир! Бис атапган согында Николайдың буды бу ак јерге бир де катап баспаганы јарт. Бистинг үндерис кулагында серигелекте, ол чертинг бускан. Ол бистинг најылыгысты ту качаннаг бери балкашка кийдире тепкен. Јагы ла отургускан тыттыг жаында эзендежеристе, бис тыг өкпөрип калган турарыста, ол тоштый соок јүректү турган эмтир. Мыны

канайып жартаарын, канайып оңдоорын мен билбегем. Мени де, Васяны да бурылбас, оноң андый кылыгы учун кем де сурабас, некебес деп бодогоң эмеш пе? Јүреги соок по айса неме керексизе бе?..

Мен кудайга да, көрмөскө дө, сүйнө-жулага да бүтпей жадым. Је ол тушта мынайып сананып калгам: «Бистин тыт жажарып, чагана јытту бүриле бойына кычырган болзо, Вася, айса, эмди эрдинде кемзинчек күлүмјилү мениле коштой турар эди...»

Јуртка октый једип, эжикти кодоро тартып, Семеновтын кабинетине кире коңоло, оның столының үстиндеги калыг шил орто јудругымла јырс берер экпиндү күүн келди. Бажымда јүзүй-базын санаалар амыр јок айланышкан. Јүрегимде чугул, тарыныш ла короду болгон.

Эмеш токунап, мен Николайды мында сакыыр деп сананып алгам. Ол келзе — керек башка болор. Мен агаштын эдегине базып барала, агаштардың көлөткөзиндеги јымжак өлөңгө чалкойто јада түштим. Санааларым кородулу, кунукчыл болгон. Ајас чанкыр теңериле быјыраш булуттар јүргери кайкалап бараткан.

«Олордың јаражын! — деп көзимле булуттарды үйдејип, үшкүрип санадым. — Кайкалап јүргүлей берер — бир де ис артпас! Менин үстимде бу јагы ла булуттар болгонын кем керелеп берер?.. Николайдың јүрегинде бистин најылыгыс база кандый да ис артыспаган болор бо?..»

Јүрүмде эн уур неме — најызына мекелеткени. Оштү сени канча да кире кыйназа, оның кыйынына чыдажарын. Оштүдең килемји сакыбайтан. Је сени антыгарлу најын садар, таштап барар деп сагышта да сананарга јараар ба? Ого бек иженип, оноң жагыс ла јакшыны сакып жадыг. Оның учун најынның мекези јүрегине анчадала уур болуп јат.

Күй кырга јапшына берди. Тыттардың көлөткөлөри узады. Николай келбей турган. Мен калас сакышка чыдашпай бардым. Бу өйдө агаш ортозынан Николай чыга конгон. Колына азык-түлүктү тестек сумка тудунып алтыр. Ол, бир де неме болбогон чылап, нак күлүмзиренип ијди.

— Алеша, мен мында! Јорго чылап, јорголоп келдим! — деп, ол кыйгырала, мен јаар мендеди.

Мен нени айдарын билбей турдым. Оңдобой турган болор бо? Бистин сатканы санаазына кирбеди эмеш пе? Ол Вася керегинде жарык санааны тепсеп, оны өдүктин таманындагы балкаштый эдип койгон. Эмезе ол ончозын оңдоп, тегин ле оптонып турган болор бо? Мен унчукпай чугулданып, буттарым јерге кадала бергендий, кыймык јок турдым.

— Узак сакыдың ба? Је, је кимиренбе, најы! Мен чилеп, анайып түрген келетен кижин јок эмей.

Николай эрмегин үспей, сумказынан аш-курсак чыгарган. Оның шүүлгезиле болзо, мен жагыс ла оның эмеш оройтыганына чугулдангандый эмитрим!

— Корзөң дө! — деп, тижим тиштенгенче айдала, мен Николайды

ийининен тудуп, жүзиле актыг ортозы жаар бурып ийдим. — Туку анаар көрзөн!

— Незин анаар көрстөн? Канайып турун, нажы?

— Анда не туратан эди?

— О жайла, чындап та дезен! Бистинг тыдычагыс кайда барды не? — деп, ол кайкаган кижидий айтты. — Байла, уйлар сындырган... Бу жаска жетире болгон ло эди.

— Төгүндебе? — деп, эрмегин үзе соктым. — Ол төрт жыл мынанг кайра чалдыгын калган. А бис не керегинде эрмектешкен, не деп чертенген эдис?..

— Болзо болор, төрт тө жыл мынанг кайра чалдыгып калды не. Кем онызын билер? — деп, Николай үнденди. — Бого оо жүк бир катап келип, тыдычакты көрүп салар керек болгон эди ле. Же ондозонг — бош жок, нажы, бош жо-ок! Ол ордына тамзыктынып ийели. Сен мени сакып чөкөгөннигди билгем. Уйде ажанбагам. Бөрүдий аштадым! Суйук неме ле курсак-тамак толтыра. Жагыс ончозы соок. Сениг керегинде... Уйде ле печкедег болгон болзо — каарганы да, кайнатканы да болор эди.. Ме, нажым, коньякты тут. Сени күндүлеер деп, чеберлебей база! Бөгин ач!

Мен жараш этикеткалу болуштопты ала койоло, жууктагы тытка туда бердим. Күнниг кыйа тийген чогына шилдинг оодыктары жалтырт этти.

— Тайыл мынанг, кулугур!.. Тагма!

— Бу сен не, уул, кайттын? Жүүле бердинг бе айса эзирик пе? — деп, Николай кыйгырды, жүзи кызарып чыкты. — Кандый да тыдычактанг улам тенеерип жадын!

— Тайыл мынанг дедим! Тургуза ла! — деп, жүдругымды жагып, мен ого жууктап клееттим. — Тайылбас болзонг...

Николай сумказын ала койды. Онынг көзи тегерийе берген. Мен ого базып келеримде, тескерледи. Байла, мениг бүдүш-бадыжым коркушту болгон болор. Онынг сонгында мененг туура калыды.

— Сен, уул, тыг күчүркебе! — деп, ол ыраагынан кыйгырды. — Жууда жагыс ла сен болгон эмезинг! Көрзөнг оны, канайып ла кылынарга темиккен! Ашпа, кийининде килеерге келишпезин!.. Мен сеге керектү болуп каларым!

— Тайыл ары, жыдымар!

Тыг чугулданганыма аайлу-теейлү эрмектенип болбой, азыйгы нажыма жүректе күйбүрөп кайнаганын түгезе айдынбадым. Онызы дезе ононг ырада басты.

— Эй, уул, жаманым ташта деп сурабагагча, мыны мен ундыбазым! Сагыжыгнаг ычкынба!

— Кедери тайыл!

Ол күннең ала он жети жыл өткөн. Васяла экүбистинг агыста койу байбак бүрлү коо тыт көдүрилип келген. Жаскыда, не ле неме чечектеп энжиир өйдө, онынг төзинде сүүшкендер туштажып турат. Жайгы энирде

бистиг тыттыг јанында пионерский лагерьден келген балдар оттор кўйдўрип, сўўнчилў ўнгўр кожондорын кожондойдылар.

Кажы ла јай сайын, ўчинчи июльда тағары јуукта, мен балдарла кожо тыттыг јанына келип, кўн ўксўп чыгарын сакыйдым. Мен балдарга Ермолаев Вася керегинде, бистиг најылыгыс керегинде куучындайдым. Је бу куучында ўчинчи кижиде јок. Мен Семенов Николайды, ол јердин ўстинде јўрбеген, јўрбей де турган чылап, качан да эске алынбай јадым.

ЖУРТЫМ ЛА ОНЫҢ УЛУЗЫ

(Куучын)

Бистинг журт

Бистинг журттын туралары база саг ла башка. Чек ле опынгу улустарынын кылык-жандары ошкош. Кезиктерининг мактанчактары коркуш. Бойы бир жаны жаар болзо, а жамынчылары база бир жаны жаар. А кезиктерин корзөөр, кандый да баатыр колдор жердин алдынаг чыгып келеле, жыкпай тудуп алгандый—түрткүштү турар. АЙСА, кандый бир жаан жеткерге урнугала, эки колтук-тайакту ба деп сананараар. Көөркийлерди жүрүм кыйнайын да дезе, же эпчилдерни коркуш та. Же кезик-кезигининг кылыгып кижини кайкабас эмес. Кандый да кыйгас па, кыжыранкай ба деп сананарын. Бир тура журттын бир учында, база бирүзи база бир учында: бой-бойын качан да көрүшпеем де болзо, же түкү ле качаннаг бери өскөшкөндий, көзнөктөри солжырайып калган турар. Мактанчак па, айса кыйгас па, тураларынын жанында карудан-кару эш-нөкөриндий, электерини жайып алган, чала сүүри чырайлу чадырлар турар. Же бот мындый эмеен-өгөөндий айыл ла тураны айландыра койдыг-уйдын кажандары дейтен — курсак-тамакка жетпей, такпак кенже немелер турар. Кандый ла неме угу-төзин төзөбөй база. Бу кажандар кыйа ла жок адазы эмей — база тура аайлу. А түрткүн-такаага сүүрейте эткен ботпыштары кыйа ла жок энези — чадыр аайлу. Бу көөркийлерди узак ойгө көрбөзөң, кижини кунуга да беретен эмес беди. Же кезик салбар туралар бойларынын жүрүмине бир де кунукпай жат, салымына бир де ачынбай жат. Такпайла түрткүштөп койгон көзнөктөрининг аржанда сүүнчилү кызыл чечектер жайканар. Же кезик туралардын жамынчызы туку аймакта жаан иште иштеп турган «гоголь» бөрүктү кижини ошкош. Баштап тарыйын андый тураларга кирерге чала жалтана да беререр. Бодозоор: бийинги де коркуш, эжигинде буулап салган ийдининг тудоганы да коркуш. Эжигинде жайып салган чоокыр бөзининг үстине та базатан, та баспай-

ган. Айтса өдүктү суурала, киретен бе. Бу айылга кирерге бажаар тырмаанын божобозоор. Жайгы тегери канча да күзүрөп, күркүрөп, тынзынып келзе, андый туралардын өзөк-буурына корон-сары тамчылар табарбайтан эмей.

Же бирүзи жадаак, бирүзи бараак дейтен табышкакка түнөй: стенизи бир жаны жаар, а жамынчызы бир жаны жаар тураларды адам айтсын. Та жамынчызы бараак деп турган, та стенизи бараак деп турган, же кажызы ла озолото, онызы ла озо көндүгетен туру. Жартап айтса, салымды кем билер оны. Же бот мындый тураларда койдын-уйдын «үредүчилери» жаткылап жат. Бу тен тирүү жүргөн кижинин көзине анай көрүнип турган неме исе. А кырлардын аржанынаг чыгып келетен ай бистинг журтты чек өскө көслө көрөт. Озо ло баштап: жык эткен жыраа-жышту межеликти бистинг журттын үстиле, одош кырлардын эдегине жетире чалкойто жыгып алган жадат. Ананг межеликти кыйыктап, мынаар туура ийде сала-сала, түкү өлбөн чабатан ээн жаландарга, коркызын деп, озогы чакылу-чалканду журттарга апарып салат. Эмди бастыразын кыйыктап ийеле, туку таг атканча агдышкан немези — бистинг журт. Бистинг бу чоокыр жүрүмдү кажат башта чөйиле берген журт не коомойун жетирди болбой? Салбаар жикпелү эне чадырларын не анай шоодот болбогой? Көбркийлерди туку сууны кечире чалкойто жыгып алган жадыры. Жер тындадып, кыйыштырып койорго турган ба кандый. Чек кижининг эди-каны жимиреер... Ол суу ол-жанда жаткан бистинг журттын көлөткөзүн кандый бир фотограф соголо, кандый бир кижиге көргүскөн болзо, кандый жаан город деп айдар эди. Ары-бери эгмейгилеп калган казыкту чедендерин ле оны айландыра жык эткен кара чалкандарын көрөлө, жаан горпарк деер эди. Эмезе ол фотографты ичинон до деп бодоордон маат жок. Бодозоор до: ол койу ыш чоргуп турганы не деп? Кандый да военный заводтын трубалары эмей база. Улустарга көргүспөй түниле аракы азатан Жаманка-Саманка дейтен эмсеидер деп кем бодойтон эди. Эзирик кижининг кийининен ийдн ээчип брааткан болзо, бу городто база арып калган адын јединип алган кижн база жүретен туру не деп сананар эди. Же бу фотографиядаг колхозтыг кыразына брааткан кандый бир торбоктын ба, уйдын ба мөбрөгөнн угулатан болзо, кижининг жулазы да жастыгардан маат жок болор эди...

...Жок, менин кичинек тужымда меге көп-көп сүүнчилер экелетен кичинек кару журтымды кеминг де эмес, а акту ла бойымнын көзимле килегендү ле сүүнчилү көрөдим. Мен ол керегинде көп-көп куучындаар күүним келет. Айландыра тайгалар, тайгалар. Чанкыр түдүскек чек ле талайдый. Кандый бир малчы кижн учкаштырып алып, бийик сынга чыгарганда, чындап та, чап-чанкыр түдүскек чек ле учы-куйузы көрүнбес чайналып жаткан көк талайдый болотон эди. Талайдыг ортозынан кырлардын баштары ананг-мынанг сүүрейгилеп, ыраак-ыраакка жүре беретен. «Эх, ол жерлердин аржанда кандый жараш не?» — деп, канча

катап эригип санапбаап эдим. Чек кандый да көлдөр, ол көлдөрдиги жанында ак туралар, ол туралардын эжигинен ле ары кемелерлү улустар. Эңир кирзе, кып-кызыл булуттар көлдөрдиги үстиле араайын-араайын өскө талаларга баргылап жат. Та кандый талалар, та кандый албатылар — чат ла сананып таппайтан эмес бедим. Анайып жүрүп, ойто ло айылыбыска эбиретенис. Кандый бир боочыдаг өзөктө жаткан журтыгды көрүп, «канчыйан» неме деп санап каларыг. Туралары, чедендери канчыйан. Алаканча ла жерде. Жайгы күнде кижинин бажы чек көрүпбей калатан огородторды эмди алаканыгла жаап саларыг, серенкече тураларыг суу кечире чертип те ийеринг. «А-а, сениг сүүгөн жериг бу ба, а-а сениг коркушту жүрексиреп, керек десе институтты да чачып ийип, жана береечи журтыг бу ба» дегендиги, бистинг жерге бир кижиг келеле, не айлу жамандап барган эди. Жол эш жок, культурный жанын адам айтсып деп, жагыс колын жагып атанган. Өскө кижиг мениг журтымды жамандай берерде, мен ол ло туштан ала эмдиге жетире оны коптолоп, коркушту карузып жүргеним бу. Же канайдар, кезик улустыг сүүжиг коркушту элбек ле жаап болуп жат. Олор бастыра телекейди де сүүп ийер аргалу. Олордын ичине кирип, бир катап көргөн кижиг. Ол жаап изүге бир катап жуук жылынган кижиг. Онын учун бойымнын сүүжим керегинде кемге де айтпай, жагыс бойымнын ла ичимде ого жакшызынып жүредим. Кижиг чыккан энезин канайда жаман айтпайт. Же онойдо ок өскөн-чыккан жери канайда жамандаар деер. Мениг журтым — мениг тыныма түней. Онын улустары жайгы кеен жалагдагы жараш чоокыр чечектердиги. Ол андый жараш чечектердиги бирүзинин ады — Мундусов.

Мундусов

(Эмезе жакшы таай ла жаман жеенниг куучындашканы)

— Жыдыба, уул, жыдыба! Тен суран турган болзон, үлүүн аларын! Согужим жаман, уул, согужим жаман. Тумчугынды жалбырадып ийерим. Мундусов нени көрбөн деп турун, эх, бу колло нени этпееп деп турун!

— Бу слер качаннаг бери Мундусов болкалдаар? Торбок кабырып жүреечи Жылчы ла эдигер. Слердин Мундусов болор аргагар жок, өгөн. Жагыс жаап улусты анай айдып жат, а слер?..

— А мен кижиг эмес пе? Мумпук деп бодогон бедниг? Тен билбес жанынан салдыр алдын, уул. Жер тыгдап койдын. Чымыл-конус үстинге күүледип саларым. Акту кижини ачындырба — деп, Жылчы өгөн судругын өрө талайыг, кызып чыкты.

— Же слер нени эдип ийген чилеп тыгып отураар? Торбок кабырганаардан өскө не бар? Же не бар? Же санап көрзөбөр? Жок, бу бистинг улус база саг ла башка. Тыгыгырынан өскө не де жок. Кижининг торт

уйады келер. Айла — мен Мундусов! Же бу Мундусов болорго албаданып турган немегер не? Жылчы да болуп жүргенеер жакшы ине. Улус слерге чоло ат адабаанына бажыраар, өгбөн.

Мындайда торбок кабырып жүреечи Жылчы деп өгбөн лө тракторист Бийенг деп уул жайгы таң кажайганча ортозында ак бидонду керчешкилеп отурдылар. Тадыра калай берген Жылчы отур-отур жадала, чочыган кептү айтты:

— Мундусовты сен еше билбезинг.

— Слерди билерге мында чучурап жүрген кижин жок. Эмди жеенеерге келеле канай отураар? Айдын-жылдын бажында бир катап көрүш жат. «Жерсү жадык анданбас, жеендү-таайлу ырашпас» деп, кожондоп отураардын ордына, Мундусов болуп калдым деп, ал-сагышка түшкенеер не?.. Сырай слердин ле сагыжаар талдама туру, нөкөр Мундусов. Айла Мундусов болорго жүререерде, бойоордын жүзеерди бир катап күскүдөн көрдөөр бб? Бу ла кийин алган койчык сопогоор не керегинде айдат не, бир сурап уктаар ба? А бу мындый оозын ачып алган сопогоордын ичиндеги «кижендей сөбгн» дейтен будаар эмди чек ле сассып калган болбой. Же онызын да кайдалык, а бу чырайаарды көрзөөр. Слерди качан да көрбөөн кижин: «Мынызы ыйлаарга туру ба, кандый ба?» деп санаар эди. Торбок бедреп жүретен шырагарды кемизи билетен эди.

— Сен менин ижимде керегин жок — деп, Жылчы база бир стаканды көнкөрип ийеле, ус сабары чычандап, — а сен менин кыпчылчыктарымды көргөн бедин? Ликпетүргүш неменин сагыжы да кирлү. Уйалар керек, уул. Арга жокторго одын тартып, албатыны тоноп жүрү деп угарга уятту. Жап-жаш тужында жабатуткушка жуук неме эдер бе? «Сенин жеенин андый ла кижин эмтир. Айылдарга одын тартса, аракызын некеер, а конторага барып, иш эттим деп, акказын тоноор. Бу кандый жеек, бу кандый кудай! Мынын башчылары, конторолоры кайткан?» деп, улус андый жаан эрмекти төгүн айдыжат эмеш пе? Айла кижини үредерге жүрген жараш чырайын кайда?

— Акыр, акыр, нени айда салдаар, нөкөр Мундусов? Айса билбей калдаар эмеш пе? Тен ажып отурган болдоор? Менин колым жагыс ла трактордын темир оозына чыдаар эмес. Токтогор, менин колым бир ксдүрилизе, ол амтак бажыгардын тирү сиркелерин де тынын кыйыштыр салар аргалу. Кемди мен тоногом, жартап айдаар?.. Одын тартып экелген, айылыма кир-чык дежер. А айылына кирзен, аракы урар. Ичпезен — ачывыжар. Чынааркап турун дежер. Бот канай эрмектеш жат эмеш, а. Акыр ла болзын! Бир кезиктеринин оозын кадыраарым. Акыр ла болзын!

— Тоой, бу жеенимнин жажаайын! Айла аракы ич деерде, чончып билер. Чек ле тирү аш жиген такадан түшкен жылма-коо жымыртка ош-кош. Откүре көрүлүп отурган немени Мундусовтон жагырайын деп пе? Мундусовты жагыс торбок таныыр болуп бүткен деп бодогон бедин, а?

— Ойто ло бригадир болор күүнеер бар ба, өгбөн? Торбоктор ады-

лып чоккылло, эмди улус адылар күүнеер келди бе? Акыр, мен эмеш көзим жумала, слердин председатель болуп калганаарды ырымдап көрөйүн. Слер столдын кийининде кандый чырайлу отураар эмеш, акыр, жазап айт берейин. Таай кижин бол жат. Канай айтпас база... Эйе, слер председатель бол калган эмитиреер. Мындый-мындый улустарды конторага келзин деп, техничка келинге эрдеерди бир жаны жаар капыйтып, ойто бир жаны жаар эмжитип, жакып ла жадаар. Айла ол ойдо көзөөрди коркушту сагышту эдерге тын албаданатан эмитиреер. Бойыгардын бийик жамыгарды ксргүзерге, ол эжиктен чыгып жаткан келинди ойто кыйгырып алып: «Конюхты баржадып айт, менин адымды ээртейле, экелзин» — деп айдала, көзнөк өткүре база ла сагышту этире көрүп ийдигер. Же бот удаган жокто ло слердин адылатан улус конторага бирденг, экиден кирип баштагылады. Же слер, колхозтын өскө керектерин санан турган кижин, кирип келген улустарды кайдан көрөтөн эдигер — таңкылап, ары-бери базып ла жадыгар. Кезик-кезикте бажарды жайкап ийеле, шык тура бередигер. Колхозтын председатели болорго тегиндү кижин иштебейтен деп, колхозчыларга билдирерге албадан ла жадыгар. Же бот слер эмди отура түжүп, столдын үстине колоорды карчий тудала, таш боло бердигер. Слердин алдыгарда турган улус эмди көстөрүн сан төмөн түжүргилеп ийди. Кандый ла жалкын келип түшпей деп, кажызы ла баштарын жабызадып ийди. Жалаага ба айса Жагарга ба көрүп: «Слер кайтканаар, не болгон?» — деп, арбай ла береригер. А ол келин сыйса жикпезинин тизези тужын сыймай ла берди. А кече бе, качан тадыра аракыдаган бир тракторист уулды слер акттан тургузып, аймакка апарзын деп, кудын арай чыгарбай салып ийдигер. А мынаар бу отурган кемизи болотон? А-а, бу эжебис туру не. Не жүрү болбогой? А-а, жарт, жарт. Улустаң озо өлсгин обоолоп алган эмитир. Эмди коп боло бербезин деп, ажынып жүрген туру не. «Слер, былар, айла бистин айылга кир чыгаар?» — деп, байагы үй кижин слер дөөн жылымзу көрүп, жайнай ла берди. «Мен тракторист эмезим. Амтан жок неме керек жок — деп, слер чөрчөктөй бердигер. Же ол жайнап келген кижинин ачындырбаска килеген кептү айдадаар: «Айла, улус эш тарказып». Көөркий бу сөсти угала, кулагына жетире күлүмзиренип, сарзу-сап кериген буды кейтий берди... Же бот «Мундусов» деген киноны көрүп алдаар ба? Эх, көспөкчи болгон болзом, слердин ол жердеги жүрүмеерди айдып берер эдим. А көзөр салып билетен болзом, кожонг кептү жүрүмигерди де айдып берер эдим... Откүре көрүнип отурган немени не жажырап, сгөбн. База ачына бердигер, Мундусов то болгойоор ло. Кижинин жамызын блаашкан болгончо, ары турзын.

— А мен шил эмитирим бе? Кайдан өткүре көр ийдин? А бот сен качан да калаш жибен немедий — бастыра бойың кей. Көзин жумала, мени тармылап отураарыңда, бажыңды көксинге кептеп ийген кижин, бастыра кейиң чыга берер эди. Сен мени кейигле көп ло көрүктебе.

кер-мар кызып чыксам, мени айу деп айтпа. Уктыг ба, уул? — деп, Жылчы айдала, Бийенниг жарды орто жарс тажып ийди. Андый тажылган бозу кирелү немениг бөөрөги орто тийген болзо, коркушту чыйрак шыйрактары санг өрө болуп, кей чапчыырдан маат жок болор эди.

— Слердинг айткан сөзигер кандый да жыду неме ошкош. Жагыс ла кезедиш. Мынайып ийерим, апайып ийерим. Онын да учун Мундусов бол жүргенеер ол, өгөөн. А жүзеерди көрзөөр: жагыс ла кетешкени күн де, не болор база. Ого ло кылчандап, онын ла ажарын сакуп, ыйламзыраган айас көрөрөөрдинг бажында, жүзин бастыра чырыш керип салган. А слер айт жадаар: Мундусов нени көрбөөн деп...

— Же, жееним, мениг бир жакшым тутса, ачынбазам да, табым. Сок жагыс уйал жүрген немем: сени тракторист бололо, бала-баркалу улусты каранга соруп жүрү дежерде, жок, оны укканча укпайын. Сен бастыра улустын көзине эки калбактай береринде, тууразында кижиге эп жоксын жат. Мен сениле бүгүн не отурган деп? Же бот бу кылыгыңды айдайын деп...

БАЖАЛЫКТАР

Шатра Шатинов. Кызыл жарчы. <i>Улгер</i>	3
Аржан Адаров. Александр Иванович Смердовко алтан јаш	6
Александр Смердов. Келген письмолор тыштында	7
Агаштыг јинлеги	—
Бийиктер. <i>Улгерлер</i> . А. Адаров көчүрген	9
Эркемен Палкин. «Көк от»	10
Кожон. <i>Куучындар</i>	16
Лазарь Кокышев. Јебрен тюрктердинг јыргалы	22
Каргандар	23
Кышкы јол	24
Япон мотивле	—
Түш јеримде мен ачу ыйлагам	26
Јүрүмге келишпес жүрүмдү уулдар. <i>Улгерлер</i>	—
Иван Шнижин. Ленин бисле кожо	27
Ленин ле албаты. <i>Улгерлер</i>	28
Борис Укачин. Ээлү туулардын сыгындары. <i>Кичинек повесть</i>	29
Аржан Адаров. Алтай поэттердинг најызы	54
Илья Фояков. Вьетнамнын јери ле теңгеризи	55
«Май-бай»	—
Јаңыс јердинг улузы	56
Американский солдаттыг письмозы	—
Эзен болзын. <i>Улгерлер</i> . Б. Укачин көчүрген	57
Токио	58
Реклама. <i>Улгерлер</i> . Л. Кокышев көчүрген	59
Чалчык Чунижиков. Көңдөй мылтык	60
Аржан Адаров. Јурукчы ла революция	71
Алкыш болзын	73
Телефон унчукпайт. Кемнинг де ыйы	74
Чечектер	76
Бажымды өрө омок көдүрип	77
Элегия	78
Түн узун, карагуй	—
Айылымда стол јыргалга белең	79
Јергелей Маскина. Мекпейтенинг ырызы. <i>Куучын</i>	82
Валентин Галкин. «Мухор-Тархата» колхозто	96
Јүрүмнинг частары	97
Эске алындым	—
Музейде. <i>Улгерлер</i> . А. Адаров көчүрген.	98
Улужай Садыков. Тушташтар. <i>Очерк</i>	99
Софрон Данилов. Чаал тыт. <i>Куучын</i>	103
Күгей Төлбөсөв. Јуртым ла оның улузы. <i>Куучын</i>	112

ЗВЕЗДА ГОР

Литературно-художественный сборник
На алтайском языке

Редакторы В. О. Адаров, З. С. Суразакова,
Художник А. М. Кузнецов.
Художественный редактор Н. Н. Мигрофанов.
Технический редактор М. Г. Шелепова.
Корректоры В. И. Качкышева, А. А. Боконокова.

Сдано в набор 15. X. 1970 г.
Подписано к печати 16/XI 1970 г.
Формат 70 × 90^{1/16}. Печ. л. 7,5
Усл. печ. л. 8,775. Уч.-изд. л. 6,67.
Бумага типографская № 2.
Тираж 1000. Заказ № 3578.
АН 11016. Цена 30 копеек

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства,
г. Горно-Алтайск, пр. Коммунистический, 44.
Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.



30 экча

ГОРНО-АЛТАЙСК